

ምዕራፍ ሓዲ አብ አፍሪካ ምንባር

ውፅኢታት'ዚ ምዕራፍ

ተምሃሮ ነዚ ምዕራፍ ምስተምሃርኩም፤

- መርክቦ ፣ ቅርፅን ቐንዲ ቤተሰብ ቋንቋታትን አፍሪካ ተብርሁ።
- ቐንዲ ቀጥታዊ ሰልጣነታትን ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእትን ሃገራት አፍሪካ ትፈልጡ።
- አብ ዝርግሐ፣ አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ አፍሪካ ፅዕንቶ ዘሕድሩ ምኽንያታት ተቐምጡ።

ብቐንታት'ዚ ምዕራፍ

ተምሃሮ ነዚ ምዕራፍ ምስተምሃርኩም ነዞም ዝሰዕቡ 'ቐንታት ትመልኩ፣ ትውንኑ፤

- እንታይነት ካርታ ትገልፁ።
- እንታይነት ሞሮን ቃስታን ተብርሁ።
- ንድፊ ካርታ አፍሪካ ስኢሎም መስመራት ሞሮን ቃስታን ተመልክቱ፤
- ሓድሓዲ ሓበሬታታት ሕዳግ ካርታ ትገልፁ።
- ቀፀላታት ምድሪ ትገልፁ።
- ቀንዲ ምድሪ ትገልፁ። ቀንዲ ማተርያላት ላዕለዋይ አካል መሬት ማለት ክፍለ ዓለማትን ማያዊ አካላትን ተመልክቱ።
- አፈጣጥራን ዓይነታትን ከውሊ ትፈልዩ።
- ቁጠባዊ ረብሓ ከውሓታት ተብርሁ።

© Not

መእተዊ

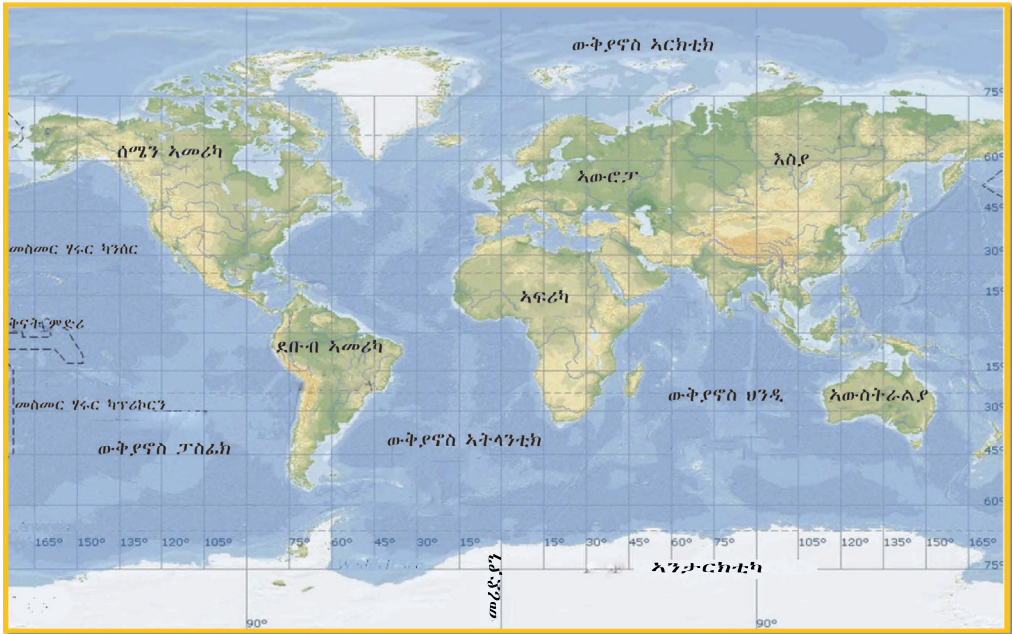
ተምሃሮ እዚ ቀዳማይ ምዕራፍ ትምህርቲ ሕብረተሰብ 7^ኛ ክፍሊ ብዛዕባ ኣብ ኣፍሪካ ምንባር ዝምልከት እንትኸውን ዝተፈላለዩ ንኡሳን ርእሰታት ዝሓዘዩ። ስለዚ ፈለግ ብዛዕባ መርክቦ፣ ስፍሓትን ቅርፅን ኣፍሪካ ክትመሃሩ እንትትኮኑ ኣብ ትሕቲ'ዚ ንኡስ ርእሲ ድማ ኣንጻራዊ መርክቦ ኣፍሪካን ስፍሓትን ዝብሉ ርእሰታት ብካርታ እናተሓገዘኩም ክትመሃሩ ኢኹም። ብምቕጻል ሞሮን ቃስታን ዝምልከት ክትመሃሩ ኢኹም። እዚኦም ምስተምሃርኩም ድማ መልመድታት ክህልውኹምዮም። ድሕሪ'ዚ ርእሲ ድማ ብዛዕባ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካን ዝርግሐኦምን ናብዝብል ንኡስ ርእሲ ትቕፅሉ። ኣብዚ ርእሲ ብዛዕባ ቀንዲ ቋንቋታት ቤተሰብ ኣፍሪካ ክትመሃሩ እንትትኮኑ ኣብ ትሕቲ'ዚ ንኡስ ርእሲ ድማ ብዛዕባ ኣፍሮ ኤሽያቲክ፣ ኒሎ ሰሃራ፣ ኒጀር ኮንጎን ኮይሳንን ዝበሃሉ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካ ብዝርዝር ክትመሃሩን ዝርግሐኦም ክትፈልጡን ኢኹም። ኣብዚ ብስእልታትን ካርታታትን እናተሓገዘኩም እንትትመሃሩ ሓገዘቲ ንጥፈታትን መልመድታትንውን ኣለዉ። ብምቕጻል ብዛዕባ ጥንታዊ ስልጣነታት ኣፍሪካን ኣብዝብል ንኡስ ርእሲ ውሽጢ ጥንታዊ ስልጣነ ግብፅን ካርቲጅን ዝምልከት ክትመሃሩ ኢኹም። ነዚኦም ድማ ብካርታታትን ስእልታት ኣደጊፍኩም ክትመሃሩን ክትመያየጡን ተሓሲቡ ዝተዳለዉዮም።

ካብዚ ብምቕጻል ብዛዕባ ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ ሃገራት ዚምባብዌ፣ ማሊን ፉንጅን ዝምልከት ንኡስ ኣርእሰቲ ይርከብ። ኣፍሪካ ቅድሚያ ባዕዳዊ መግዛእትን ድሕሪኡን እንታይ ከምትመስል ዝሕብሩ ሰለስተ መነፃፀርቲ ካርታታትውን ኣለዉዮም። ድሕሪ'ዚ ብዛዕባ ነዊሕ ርእሰታት ንግዲ ከም ምኽንያት መራሽቢ ህዝቢ ኣብ ኢትዮጵያ ዝብል ብካርታ ዝተደገፈ ንኡስ ኣርእሰቲ ኣሎ። ኣብ መወዳእታ ብዛዕባ ህዝቢ ዝብል ንኡስ ርእሲ እንትህልው ኣብትሕቲ'ዚ ድማ ሰለስተ ዋኒናት ተገሊጾምዮም። እዚኦም ድማ ዝርግሐ ህዝብን ኣሰፋፍራን፣ መነባብሮ ህዝብታት ኣፍሪካ፣ ኣብ ዝርግሐ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ፅዕንቶ ዘሕድሩ ባእታታት ዝምልከቲ ይርከቡ። እዚ ምዕራፍ ኣዝዮም ብዙሓት መልመድታትን ዝተፈላለዩ ሕቶታትን ምህላዎም ንተምሃሮ ዘተባብዑዮም። ነዚ ምዕራፍ ኣዝዩ ሰሓባይ ንምግባር ዝተፈላለዩ መግለፅታትን መሀንቀውታት ስእላዊ መግለፅታትን ኣለዉዮም። እሞ ተምሃሮ እናተመያየጥኩምን እናሓተትኩምን ምስ መምህርኩም ፅቡቕ ከምትረዳድኡ ትፅቢት ንገብር።

1.1 መርክቦ፣ ስፍሐትን ቅርፅን አፍሪካ

ተምሃሮ እስቲ አበዩናይ ወረዳ፣ ክልል፣ ሃገርን ክፍለ ዓለምን ከምእትነብሩ ግለፁ? ኣብ 6^ኛ ክፍለ ትምህርትኹም ብዛዕባ ኣንፃራዊ መርክቦ ምብራቕ አፍሪካ ተማሂርኩም ኔርኩም ኢኹም። እስቲ ሕዚ ድማ ካርታ ዓለም ብምርአይ ኣንፃራዊ መርክቦ ክፍለ ዓለምና አፍሪካ ተገንዚብኩም ዝመስለኩም ንምግላፅ ፈትኑ?

ካርታ 1.1 ካርታ ዓለም

ተምሃሮ መርክቦ ሓደ ቦታ ብክልተ መንገድታት ይግለፅ። እቲ ሓደ ኣንፃራዊ መርክቦ እንትኾን እቲ ካልኣይ ድማ ፍፁማዊ መርክቦ እዩ። ካብ ሕሊፍ ክፍልታት ትምህርትኹም ኣንፃራዊ መርክቦ እንታይ ማለት ከምዝኾነ ትዝክሩዎ? ቀፂሊ ዘሎ መነፃፀሪ ርእዩ።

ዕዮ ጉጅለ

ተምሃሮ ካርታ አፍሪካ ተጠቒምኩም ኣብ ደፍተርኩም ስኣሉ። ብኣንፈት ደቡብ ዘሎ ናይ መወዳእታ ጫፍ ኣፍሪካ ብቀይሕ ነጥቢ ምልክት ግበሩሉ። ከምኡ እውን ኣብ ሰሜናዊ፣ ምዕራባውን ምብራቓውን ጫፍታት ምልክት ኣቐምጡ። ነዞም ጫፍታት ትኸክለኛ ስሞም ካብ ካርታ ኣፍሪካ ብምርአይ ኬፕ ቦን፣ ኬፕ ኣጉልፕስ፣ ኬፕ ቨርደን ኬፕ ንርዳፋይ ብምባል ኣቐምጡ። ብምቕፃል ኬፕ ቦንን ኬፕ ኣጉልፕስን ብመዳይ ሕንፃታት ሞሮ ኣብ ክንደይ ዲግሪ ከምዝርከቡ ኣብ ከባቢ 35° ሰሜንን ደቡብን ብምርአይ ትኸክለኛ መርክቦኦም ኣብ ደፍተርኩም ኣቐምጡ። ከምኡውን ኬፕ ቨርደን ኬፕ

ንርዳፉይን ብመዳይ ሕንፃታት ቃስታ ኣበይ ከምዝርከቡ ኣለልዩ። ኣብ መወዳእታ ድማ ኣብ ከባቢ 20° ምዕራብን 60° ምብራቅን ብምርኣይ ኬኘ ቨርዳን ኬኘ ንርዳፉይን ትኸክለኛ መርክቦ ቃስታ ክንደይ ዲግሪ ከምዝኾነ ኣብ ደፍተርኩም ኣቐምጡ።

ተምሃሮ ብመሰረት እቲ ኣብ ላዕሊ ዝስራሕኹምዎ ዕዮ-ጉጀለ ፍፁማዊ መርክቦ ኣፍሪካ ኣለሊኹም ዶ? እስቲ ኣብ ደፍተርኩም ፀሓፍዎ? ቐርጺ ኣፍሪካ እንታይ ከም ዝመስል ተመያየጥሉ። ቐርጺ ኣፍሪካ ኣብ ሰሜናዊ ክፋሉ ኣዝዩ ሰፊሕን ክብብ ዝበለ ቐርጺ ዘለዎን እዩ። ኣብቲ ደቡባዊ ክፋሉ ግና ብምኽንያት ደቡባዊ ውቅያኖስ ኣትላንቲክ ዕብብ ዝበለን ሸሊሕን እዩ።

ፍፁማዊ መርክቦ ኣፍሪካ

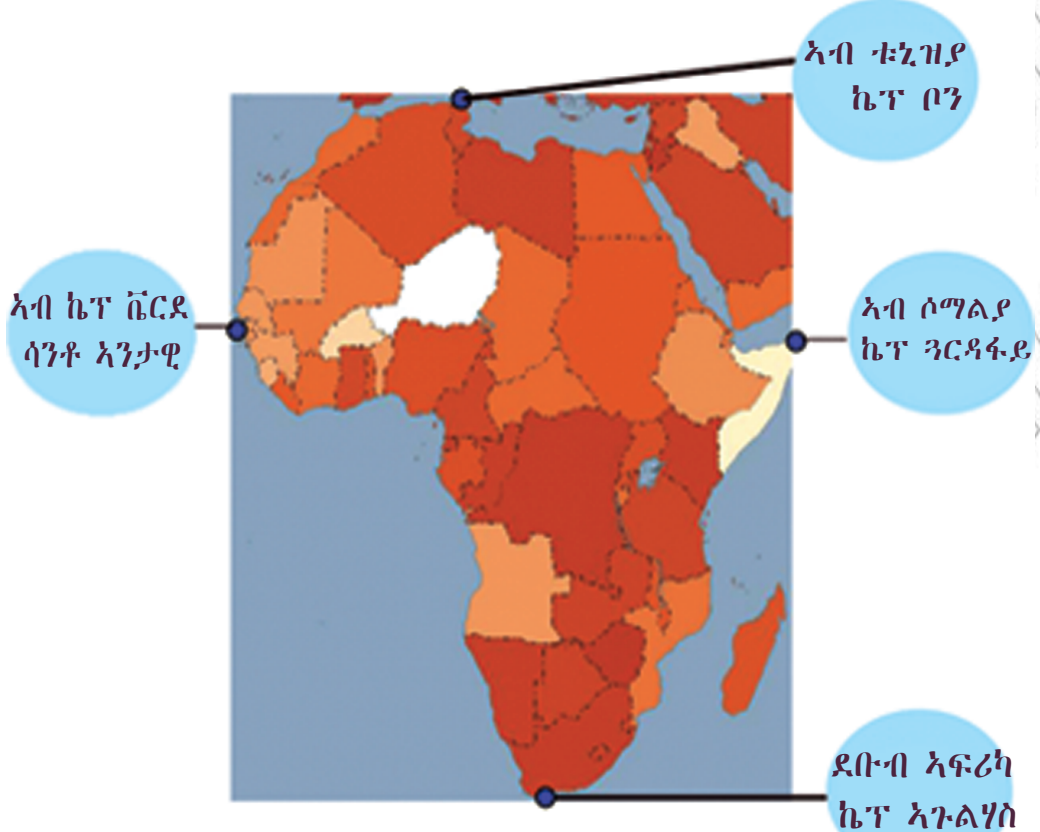
ኣፍሪካ ኣብ መንጎ 37° 31' ሰሜንን 34° 52' ደቡብን ከምኡውን ኣብ መንጎ 51° 24' ምብራቕን 25° 11' ምዕራብን ትርከብ። ብዝበለፀ ቀጺሉ ዘሎ ካርታ ተመልከቲ።

ፍፁማዊ መርክቦ	ኣንፃራዊ መርክቦ
ጌ ኣብ ካርታን ኣብ ሉል ዝተሰመሩ መስመራት ሪእኹም ዶ ትፈልጡ?	ጌ ንኣብነት ሓደ ሰብ ንሓደ ቦታ ብቃል ይኹን ብንድፊ ካርታ እንተመልክት ብመንፅር ኣብ ከባቢኡ ዝርከቡ ዝተፈለጡ ቦታታት ከመልክት ይኸእል።
ጌ ንምንታይ ዝጠቐሙ ይመስለኩም?	ጌ ኣንፃራዊ ኣቀማምጣ ሓደ ቦታ ንምምልካት ዘድልዩና ቀንዲ ነገር ሰሜን፣ ደቡብ ምዕራብን ምብራቕን ዝሕብር መሳርሒ ጥራሕ እዩ።
ጌ ፍፁማዊ መርክቦ ኣብ ካርታ ዝተሰመሩ ሓሳባዊ መስመራት ቃስታን ሞሮን መበገሲ ጌርካ ዝገልፅ እዩ።	
ጌ በዚ ሚላ ኣቀማምጣን መርክቦን ሓደ ቦታ ንምምልካት መስመራት ቃስታን ሞሮን ንጥቀም።	
ጌ ኣቀማምጣ ኣፍሪካ ብፍፁማዊ መርክቦ ንምምልካት ዘድልዩና ክልቲኦም መስመራት ቃስታን ሞሮን እዮም።	

ስለዚ መርክቦ ኣፍሪካ ብኣንፃራውን ፍፁማውን ሚላታት ምግላፅ ይከኣል።

ኣርባዕቲአም ናይ መወዳእታ ጫፋት ኣፍሪካ እዞም ዝሰዕቡ እዮም

- ቮ ኬፕ ቦን - ጫፍ ሰሜን ኣፍሪካ (አብ ቱኒዝያ)
- ቮ ኬፕ ኣጉልሃስ - ጫፍ ደቡብ ኣፍሪካ
- ቮ ኬፕ ንርዳፋይ - ጫፍ ምብራቕ ኣፍሪካ (አብ ሶማሊያ)
- ቮ ሳንቶ ኣንታዊ - ጫፍ ምዕራብ ኣፍሪካ (አብ ኬፕ ቪርደ)

ካርታ 1.3 ኣርባዕቲአም ናይ መወዳእታ ጫፋት ኣፍሪካ

ተምሃሮ ካብ ካርታ 1.2 ኣፍሪካ ብኣቀማምጠኣ ካብ ካልኦት ክፍለ ዓለማት ዝፈልያ ነገር እንታይ ተገንዚብኩም? ብምኸንያት ፍፁማዊ መርክቦኣ ኣፍሪካ እዞም ዝሰዕቡ ዝተፈለዩ ባህርያት ኣለውዮ፤

- ቅናት ምድሪ (0°)፣ ሕንፃፅ ሞሮ (23.5°ሰ) ን ሕንፃፅ ቃስታ (23.5°ደ) ዘቋርፅዎ ብሕታዊት ክፍለዓለም እያ።
- ኣብ ኣፍሪካ ካብ ጫፋት ሰሜን ንደቡብን ከምኡ'ውን ካብ ምብራቕ ንምዕራብን ዘሎ ርሕቕት ዳርጋ ማዕረ ወይድማ ዝተመጣጠነ ብምኻኑ ካብ ካልኦት ፍልይ ዝበለት እያ።
- ኣፍሪካ ኣብ ኣርባዕቲአም ንፍቀ - ክብታት (ብሰሜናዊ፣ ብደቡባዊ፣ ብምብራቓዊን ብምዕራባዊን) ትርከብ እንኮ ክፍለዓለም እያ።
- 2/3 (ክልተ ሲሶ) መሬት ኣፍሪካ ኣብ ክሊ ሃሩር ይርከብ።

ንጥራት

- 1 አየናይ ክፋል አፍሪካ እዩ ሰፊሕ? ልዕሊ ቅናት ምድሪ ወይስ ትሕቲ ቅናት ምድሪ ዘሎ?
- 2 ካብ ጫፍ ሰሜን ክሳብ ጫፍ ደቡብ ዘሎ ርሕቕት ብዲግርን ብኪሎሜትርን ድለዩ።
- 3 ኣብ አፍሪካ ካብ ምዕራባዊ ጫፍ ክሳብ ምብራቓዊ ጫፍ ዘሎ ርሕቕት ብዲግሪ ገብጡ።
- 4 ኣብ አፍሪካ አየናይ ርሕቕት ይነውሕ? ካብ ሰሜን ናብ ደቡብ ዶ ካብ ምዕራብ ናብ ምብራቕ።

ስፍሓት አፍሪካ

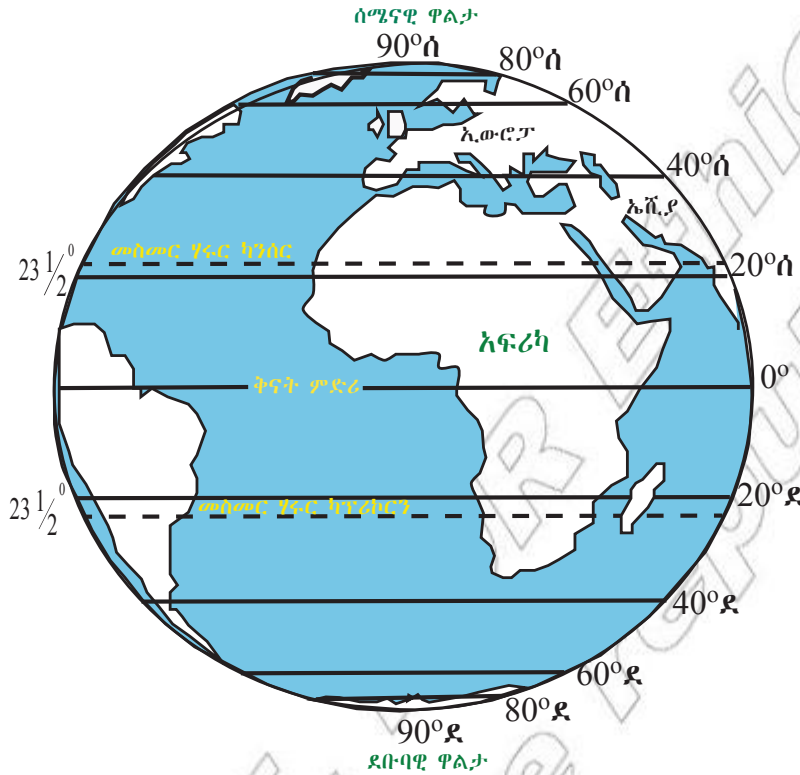
ተምሃሮ ካርታ ዓለም ብምርአይ ስፍሓት አፍሪካ ምስ ካልኦት ክፍለዓለማት ብምንፅፃር ሓፂር ምይይጥ ኣካይዱ። ከምቲ ዝርኣኹምዎ አፍሪካ ካብተን ሰፋሕቲ ዝበሃላ ሓንቲ እያ። ስፍሓት አፍሪካ ኣስታት 30 ሚሊዮን ትርብዲት ኪሎሜትር እዩ። እዙይ ድማ ካብታ ኣስታት 45 ሚሊዮን ትርብዲት ኪሎሜትር ስፍሓት ዘለዋ ክፍለዓለም ኤስያ ቀፂላ ኣብ ካልኣይ ደረጃ ትሰራዕ። አፍሪካ ካብ ኣውሮፓ ብሰለስተ ዕፅፊ ትሰፍሕ። ካብ ሓፊሻዊ ስፍሓት መሬት ዓለምና አፍሪካ ልዕሊ 20% ዝሓዘት እያ።

1.2 ሞሮን ቃስታን

ተምሃሮ ካብ ካርታ ቐፅሪ 1.1 መርክቦ አፍሪካ ብትኽክል ሕንፃት ሞሮን ቃስታን ኣንቢብኩም ዶ ኣቕሚጥኩም? እስቲ ሕንፃት ሞሮን ቃስታን እንታይ ከምዝኾኑ ተመያይጥኩም ኣብርሁ። ንቕድም ግና ኣብ ካርታ ነዞም ሕንፃት ፈሊኹም ኣለልዩ። ዓለምና ኽባብ ከም ምዃና መጠን ኣብ ኣርባዕተ ንፍቀ ክብታት ዝተመቐለት እያ። ንፍቀ ኽብታት ብሕንፃት ሞሮን ቃስታን ዝተመቐሉ እዮም። ሕንፃት ሞሮን ቃስታን ኣብ ካርታን ሌልን ዝተሰመሩ ብዲግሪ ዝልክው ናይ ሓሳብ መስመራት እዮም።

ሕንፃት ሞሮን:- ሕንፃት ሞሮን ኣብ ካርታ ካብ ምብራቕ ናብ ምዕራብ ዝተሰመሩ ነናዊ ሕንፃት እዮም። መበገሲ ኩሎም ዲግሪታት ሞሮን 0° ኾይኑ ቅናት ምድሪ ይበሃል። ቅናት ምድሪ ንዓለም ኣብ ክልተ ማለት ኣብ ሰሜናውን ደቡባውን ንፍቀ ክብታት ዝመቐላ እዩ። ካብ ቅናት ምድሪ ንሰሜን ክሳብ 90° ሰሜናዊ ዋልታ ዝበፀሑ ሕንፃት ሞሮን ኣብ ሰሜናዊ ንፍቀ ኽባ ስለዝርከቡ ዲግሪታት

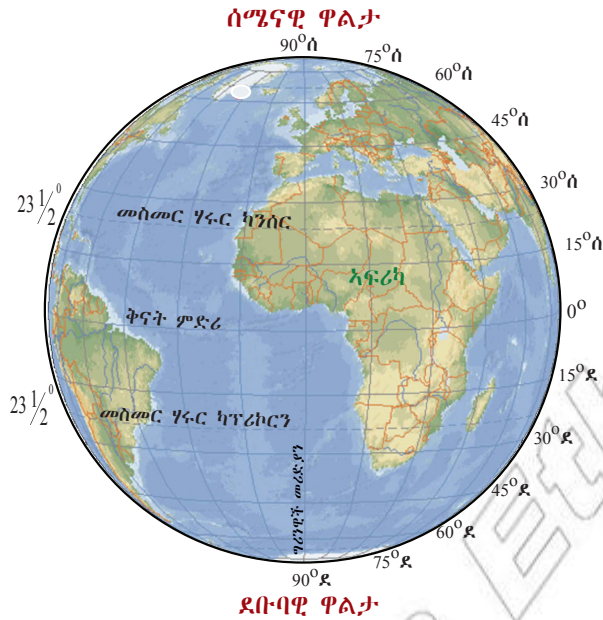
ሰሜን እናተባህሉ ይፀሓፉ። ካብዞም ሕንፃፃት ሞሮ ሓደ መስመር ካንሰር ይበሃል። ተምሃሮ እስቲ ነቲ አብ $23\frac{1}{2}^{\circ}$ ሰሜን ዝርከብ ሕንፃፅ ሞሮ አብ ካርታ ብምልላይ አብ ደፍተርኩም ነዚ ስዒቡ ተሳኢሉ ዘሎ ኸቢ ስኢልኩም መስመር ካንሰር ኢልኩም ፀሓፉሉ። ዋልታ 0° ዲግሪ ደቡብ ዘለዉ ሕንፃፃት አብ ካርታ ኣለልዩ። ብምቕፃል ነቲ አብ $23\frac{1}{2}^{\circ}$ ደቡብ ዘሎ መስመር ኣለሊዩ ነዚ ስዒቡ ተሳኢሉ ዘሎ ኸቢ አብ ደፍተርኩም ስኢልኩም ድማ ነቲ አብ መንጎ መስመራት ካንሰርን ኢልኩም ፀሓፉሉ። ቀፂልኩም ድማ ነሓቲ አብ መንጎ መስመራት ካንሰርን ካንሰርን ዝርከብ መስመር ስኢልኩም 0° ፀሓፉ። ነቲ መስመር ድማ ቕናት ምድሪ በል።

ካርታ 1.4 መስመራት ሞሮ

ሕንፃፃት ቃስታ:- ተምሃሮ እስቲ አብ ሌል ወይ ካርታ ዘለው ዓንዳዊ ወይ ንትኹል ገፆም ዝተሓንፀፀ ሕንፃታት ኣለልዩ ብምቕፃል ነቲ መበገሲ ኩሎም ሕንፃፃት ቃስታ ዝኾነ 0° ቃስታ ወይድማ ቕዳማይ ሜሪድያን ዝበሃል ኣለልዩ። ተምሃሮ ሕዚውን ሌል ወይድማ ካርታ ተጠቐምኩም ካብ ቕዳማይ ሜሪድያን ንኣንፈት ምብራቕ ዘለው ክሳብ ክንደይ ዲግሪ ምብራቕ ከምዝበፀሑ ኣነፅሩ። ከምኡውን ኣፍሪካ ካብ ኩለን ክፍለ ዓለማት ብዝተፈለየ መልክዑ ሕንፃፃት ቕናትምድሪን ካንሰርን ካንሰርን ፕራይም መሪድያንን ዝርከቡላ ብሕታዊት ክፍለ ዓለም ምዃና ተገንዚብኩምዶ?

እቶም ካብ ቀዳማይ ሜሪድያን ጀሚሮም ንአንፊት ምዕራብ ክሳብ ክንደይ ዲግሪ ምዕራብ ከምዝበዕሉ ኣነፅሩ? ዜሮ ዲግሪ ቃስታ ግሪንዊች ሜሪድያን ወይድማ ኘራይም ሜሪድያን እናተባህለ'ውን ይፅዋዕ እዩ።

ካርታ 1.5 ሕንፃት ቃስታ

ረብሓታት ቃስታን ሞሮን፡- ተምሃሮ ቃስታን ሞሮን እንታይ እዩም? ጥቕሞም ከ እንታይ እዩ? እስቲ ምስ መምህርኩም ተመያየጡ? እዞም ሕንፃት ብቐንዱ ናይ ዝኾነ ቦታ ፍፁማዊ መርክቦ ንምርካብ ዝውዕሉ ከምዝኾኑ ምስ ተመያየጥኩም ካብ ካርታ ናይ ዝተፈላለዩ ቦታታት ፍፁማዊ መርክቦ ኣለልዩ (**ንኣብነት ናይ መቐለ**)። ተምሃሮ ሕንፃት ቃስታ ካብ ዜሮ ዲግሪ ክሳብ 180° ምብራቕን 180° ምዕራብን ከምዝልክዑ ፈሊጥኩምን ተግባራዊኩምን? ድምርም ከ 360° ከም ዝኾነ ተረዲእኹም ዶ? ከምኡ እውን ምድሪ ኣብ ውሽጢ 24 ሰዓታት ኣብ ክለ ዘንጋ ሓደ ምሉእ ሕምባብ ከምእተካይድ ዘኪርኩም ዶ? ካብዙይኽ ምድሪ ኣብ ውሽጢ ሓደ ሰዓት 15° ከም እትዞር ተገንዚብኩምዶ? እስቲ ተመያየጥሉ?

መርክቦ ብዝበለፀ ንፁር ብዝኾነ መንገዲ ንምርካብ ተባሂሉ ሓደ ዲግሪ ኣብ 60 ደቓይቕ ይምቀል። $1^{\circ} = 60'$ ። ከምኡ'ውን ሓደ ደቂቕ ኣብ 60 ሰከንድታት ይምቀል። $1' = 60''$.

ተምሃሮ ምድሪ ካብ ምዕራብ ናብ ምብራቕ ኣብ እትዘረሉ እዋን ኣብ ሓደ መስመር ቃስታ ዘለዉ ኩሎም ቦታታት ዓለም ተመሳሰሊ ግዜ ወይ ሰዓት ኣለዎም። ንኣብነት ኣብ 90° ምዕራብ ሰዓት ክልተ ናይ ንጎሆ እንተኾይኑ ካብ ሰሜናዊ ዋልታ ክሳብ ደቡባዊ ዋልታ ኣብ ዝርከቡ ቦታታት 90° ምዕራብ ኩሎም ሰዓት ክልተ ናይ ንጎሆ

እዩ። ካብ 90° ምዕራብ በብ 15° ኣፈላለይ ዘለው ቦታታት ድማ በብ 15 ዲግሪኡ ናይ ሓደ ሰዓት ይንክዩ። ከምኡ እውን እቶም ንምብራቅ ገፅ ዘለው ሓደ ሰዓት ይውስኹ። ንኣብነት ኣብ 0° እትርከብ ከተማ ለንደን ሕዚ ናይ ድሕሪ ቐትሪ ሰዓት ሸውዓተ እንተኾይኑ ኣብ 15° ምብራቕ እትርከብ ከተማ ኣዲስ ኣበባ ድማ ሰለስተ ሰዓት ወሲኻ ሕዚ ሰዓት ዓሰርተ ድሕሪ ቐትሪ እዩ። ከምኡ እውን ኣብ 45° ምዕራብ እትርከብ ከተማ ድማ ሰዓት 4:00 ናይ ንጎሆ እዩ።

ካብ ረብሓታት ሕንፃዓት ሞሮ ሓደ ርሕቐት ንምርካብ እዩ። ሕንፃዓት ሞሮ ተመዓዳደውቲ ስለዝኾኑ ኣብ መንጎ ክልተ ሕንፃዓት ዘሎ ርሕቐት ብትኹል ሕንፃፅ ተመሳሳሊ እዩ። ብማእኸላይ ገምጋም ኩሉ ግዜ ኣብ መንጎ ክልተ ሕንፃዓት ሞሮ ኣብ ሓደ ደግሪ ናይ 111 ኪሎሜትር ርሕቐት ኣሎ። ንኣብነት ባድመ ኣብ 15° ሰሜን ትርከብ። ካብ ቅናት ምድሪ ናይ 15 ዲግሪታት ኣፈላለይ ኣሎ ማለትዩ። ብመሰረት እዚ ኣብ መንጎ ባድመን ቅናት ምድርን ናይ 1,665 ኪሎ ሜትር ርሕቐት ኣሎ።

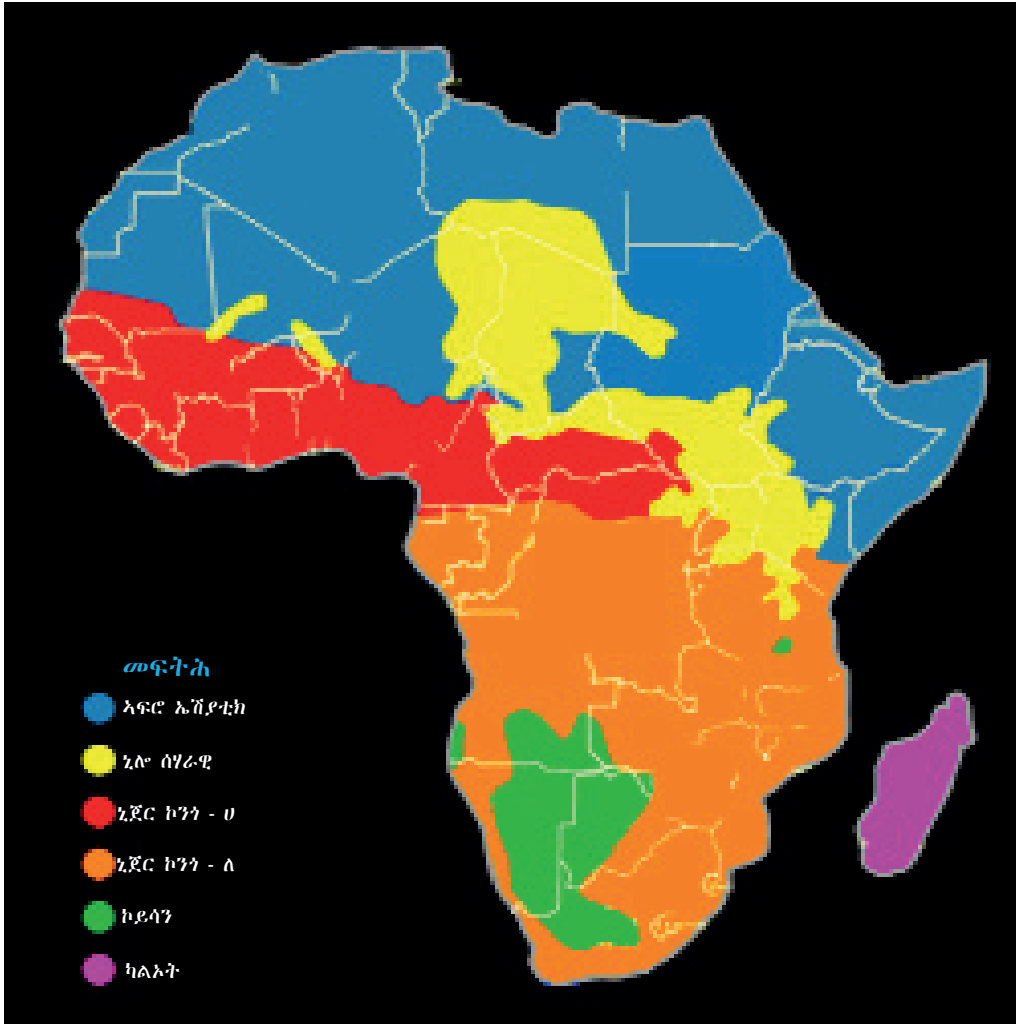
መልመዲ 1.1

ሀ ነዞም ዝስዕቡ ሓሳባት ኣንቢብኩም ምስተረዳእኹም እቲ ኣበሃህላ ትኽክል እንተኾይኑ “ሓቂ” ትኽክል እንተዘይኮይኑ ድማ “ሓሶት” ብዝብል ቃል መልሱ ሃቡ።

- 1 ካብ ኩለን ክፍለ ዓለማት እታ ዝሰፍሐት ኣፍሪካ እያ።
- 2 ኣንፃራዊ መርክቦ ብዲግሪታት ቃስታን ሞሮን ይግለፅ።
- 3 ኩሎም መስመራት ቃስታ ማዕረ ርሕቐት ኣለዎም።
- 4 ኩሎም መስመራት ሞሮ ማዕረ ርሕቐት ኣለዎም።
- 5 ኩሎም መስመራት ቃስታ ንዓለም ማዕረ እንትመቐልዎ ኩሎም መስመራት ሞሮ ግን ማዕረ ኣይመቐሉዎን።

ለ ነዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ቅኑዕን ትኽክለኛን መልሱ ሃቡ።

- 1 ትኽክለኛ ፍፁማዊ መርክቦ ኣፍሪካ ዝገልፅ ኣየንኡ እዩ?
 - ሀ 37° ምዕ - 35° ደቡብን ከምኡውን 37° ሰ - 35° ደ
 - ለ 90° ሰሜ - 90° ደ.ከምኡውን 17° ምዕ - 52° ምብ
 - ሐ 37° ሰ - 35° ደቡብን ከምኡውን 17° ምዕ - 52° ምብ
 - መ 37° ምዕ - 35° ም
- 2 ካብዞም ዝስዕቡ ትኽክለኛ ፍፁማዊ መርክቦ ክገልፅ ዘይኽእል ኣየንኡ እዩ?
 - ሀ 108° ደ. ለ 108° ምዕ. ሐ 108° ምብ. መ 19 ሰ.
- 3 ደቡባዊ ጫፍ ኣፍሪካ ኣበይ ይርከብ?
 - ሀ ኬኘ ንርዳፍን
 - ለ ኬኘ ኣጉልሃስ
 - ሐ ኬኘ ቨርደ
 - መ ኬኘ ብላንክ

ካርታ 1.6 ዝርግሓ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ህዝብታት ኣፍሪካ

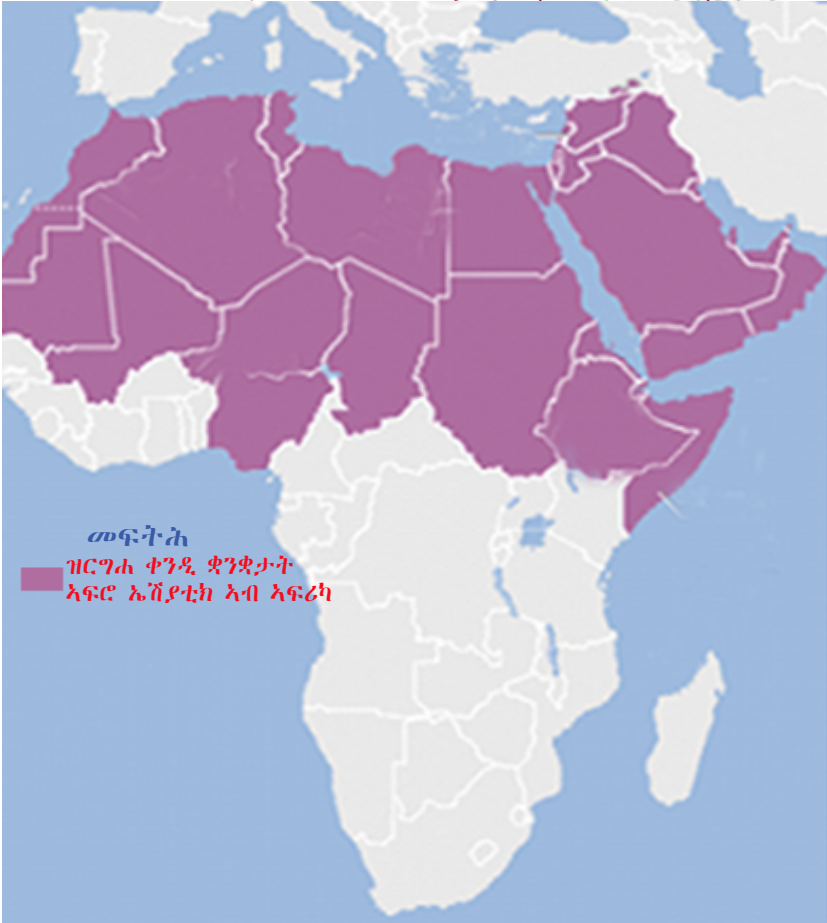
ኣብ እንነብረላ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ኣዝዮም ብዙሓት፣ ብጣዕሚ ዝተፈላለዩን ዝተወራረሱን ቁፅሮም ካብ ሓደ ሽሕ ዘይነኣሱ ቋንቋታት ኣለዉ። ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ ውን እንተኾነ ካብ 85 ዘይነኣሱ ዝተፈላለዩን ዝተወራረሱን ቋንቋታት ኣለዉ። ብዛዕባ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት እንትትመሃሩ ኣብ ሰለስተ ብርኪ ዝተመቐሉ ኣገላልፃ ኣለዉ። እዚኦም ቀዳማይ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝበሃሉ፣ ካልኣይ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝበሃሉን ሳልሳይ ድማ ብነፀላ ዝግለፁ ቋንቋታት ዝበሃሉዮም። ንኣብነት ኣብ ቤት ትምህርቲ ንከይዲ ምስትምሃርን ምምሃርን ከምኡ ውን ኣብ ብሄራዊ ክልል ትግራይ ንግልጋሎት ስራሕ ንጥቀመሉ ቋንቋ ትግርኛ ኣሎ። እዚ ቋንቋ ትግርኛ ኣብ ቤተሰብ ቋንቋ ሴማዊ ዝምደብዮ። ሴማዊ ቤተሰብ ቋንቋታት ድማ ኣብ ትሕቲ ኣፍሮ ኤሽያቲክ ወይድማ ሃማዊ ሴማዊ ቀንዲ ቤተሰብ

ቋንቋታት ይምደብ:: ተምሃሮ ነዞም ኣብ ሰለስተ ብርኪ መቐጻና ዝረእናዮም ቋንቋ፣ ቤተሰብ ቋንቋን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋን ዝበሃሉ ብካሊ እ ኣብነት ተመያየጡሎም:: ኣብ ክፍለ ዓለምና ክንደይ ዝኣክሉ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ከምዘለዉ ኻን ትፈልጡ ዶ?

ኣብ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ኣርባዕተ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ:: ኣብ ላዕሊ ዘሎ ካርታ ከምዘመልክቶ ኣብ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ዝርከቡ ብምልኡም ቋንቋታት ኣብዞም ዝስዕቡ ኣርባዕተ ዓበይቲ (ቀንዲ) ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡዮም:: ኣብ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ዝርከቡ እዞም ኣርባዕተ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝስዕቡዮም፡

- 1 ኣፍሮ ኤሽያቲክ (ሃማዊ ሴማዊ) ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት
- 2 ኒሎ ሰሃራዊ (ኣባይ ሰሃራዊ) ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት
- 3 ኒጀር ኮንጎ (ኒጀር ኮርዶፋንያን) ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት
- 4 ኮይሳን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት እዮም፡፡

1 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሮ ኤሽያቲክ (ሃማዊ ሴማዊ)፡

ካርታ 1.7 ዝርግሑ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሮ ኤሽያቲክ

ካብ ሰሜንን ሰሜን ምዕራብን አፍሪካ ክሳብ ሰሜናዊ ምብራቕ አፍሪካ (ቀርኒ አፍሪካ) አብዝርከቡ ሃገራት ብገፊሑ ዝዝረበሎም ቋንቋታት ኮም። ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት አፍሮ ኤሽያቲክ (ሃማዊ ሴማዊ) አርባዕተ ንኡሳን ክፍልታት ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉዎ። እዚአም ድማ ዝስዕቡ ኮም።

- ✓ ሴማዊ ቋንቋታት
- ✓ ኩሽቲክ ቋንቋታት (ኩሻዊ)
- ✓ ቋንቋታት ቻድ
- ✓ ቋንቋታት ቦርቦር

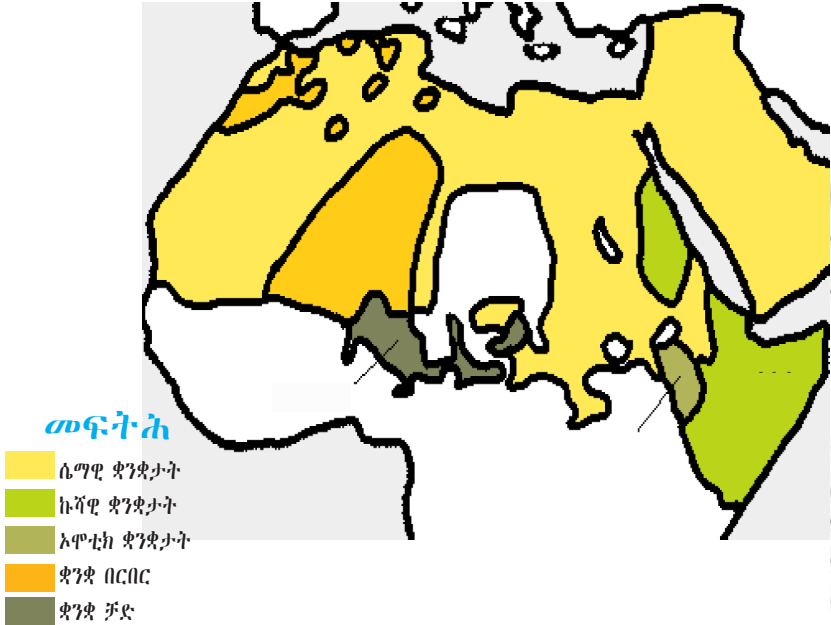
ሴማዊ ቤተሰብ ቋንቋታት ካብዝበሃሉ ውሽጢ ዓረብኛ፣ ትግርኛ፣ ትግረ፣ ኣምሓርኛ፣ ጉራግኛ፣ አርጎብኛ፣ ጋፋትኛ፣ ሃረሪኛ፣ ኮፕቲክ፣ ግእዝ ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። እዚአም ብምልኣም ብህዝብታት ዘርኢ ሴም ዝዝረቡ ቋንቋታት ኮም። ተምሃሮ እዞም ቋንቋታት ኣባይ ከባቢ ከምዝዝረበሎም ሓቲትኩምን ነንርእስኹም ተመያይጥኩምን ንመምህርኩም ግለፁሎም። ተምሃሮ ሴማዊ ቋንቋታት ዝበሃሉ ተመያየጡሎም። ብዝርዝር ድማ ግለፅዎም።

ሃማዊ ቤተሰብ ቋንቋታት ብህዝብታት ዘርኢ ኩሽን ኦሞቲክን አብ አፍሪካን አብ ሃገርናን ዝዝረቡ መብዛሕትአም ቋንቋታት ከም ኣብነት ዝጥቀሱ ቋንቋታት ኦሮምኛ፣ ሶማልኛ፣ ዓፋርኛ፣ ኣገውኛ፣ ሲዳሞኛ፣ ሃድይኛ፣ ከምባትኛ ወዘተ ኣብዚ ዝምደቡ ኮም። ካብዚአም ብተወሳኺ ድማ ቋንቋታት ኦሞቲክ ይርከቡ። አብ ብሄራዊ ክልላዊ መንግስቲ ኦሮሚያን ህዝብታት ብሄር ብሄረሰብ ደቡብ ኢትዮጵያን ዝዝረቡ መብዛሕትአም ቋንቋታት ኣብ ኩሻዊን ሃማዊን ቤተሰብ ዝምደቡ ኮም። ኣብ ትግራይ ወረዳ ኢሮብ ዝዝረብ ቋንቋ ሳሆ ኣብዚ ዝምደብ እዩ። ተምሃሮ ሃማዊ (ኩሻዊ) ቋንቋታት ዝበሃሉ ተመያየጡሎም። ብዝርዝር ድማ ግለፅዎም።

ቋንቋታት ቤተሰብ ቻድ ዝበሃሉ ብዋናነት ኣብ ምዕራብን ማእኸላይን አፍሪካ ዝዝረበሎም እንትኾኑ ክሳብ 100 ዝፅግፁ ቋንቋታት ዝሓቆፈዩ። ካብ ቤተሰብ ቋንቋታት ቻድ ብዙሓት ተዛረብቲ ዘለውዎም ኣብ ምዕራብ አፍሪካ ከም ካልኣይ ቋንቋአም ገይሮም ዝጥቀሙሉ ቋንቋ ሃውሳ እዩ። ቋንቋታት ቻድ ኣብ ቋንቋታት ዘርኢ ሃም ዝምደቡ ውን እዩ።

ቤተሰብ ቋንቋታት ቦርቦር ኣብ ሃገራት ማእኸላይ ሰሃራ፣ ሰሜንን ሰሜን ምዕራብን አፍሪካ ዝዝረበሎም ኮም። ተዛረብቲ ቋንቋታት ቦርቦር ዝኾኑ ህዝብታት ምስ ዘርኢ ሴም ተሓናፊዎም እንትኾኑ ውን እዚ ቋንቋ ሃማዊ እዩ። ቋንቋታት ዘርኢ ሃማዊ ብሓፈሽኡ አፍሪካዊ መበቆል ዘለዎም እዮም። ብዙሓት ተዛረብቲ ቋንቋታት ቦርቦር በገፊሑ ኣብ ሃገራት ማእኸላይ ሰሃራ፣ ኣልጀሪያ፣ ሊብያ፣ ኒጀርን ማሊን ዝዛረቡሉ ቋንቋ ታማሽቅ ዝበሃልዩ።

ተምሃሮ ቋንቋታት ቤተሰብ አፍሮ ኤሽያቲክ (ሃማዊ ሴማዊ) ዝበሃሉ ብዝርዝር ተረዲእኹሞም ዶ? ኣብ ሃገርና ዝዝረቡን ኣብ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት አፍሮ ኤሽያቲክ (ሃማዊ ሴማዊ) ዝምደቡ ቋንቋታት ብዝርዝር ፈሊጥኩምዎም ዶ? ካርታ መሰረት ብምግባር ብሓባርን ብብጉጅለን ኣብ ውሽጢ ክፍሊ ነንርእዎኹምን ምስ መምህርኩም ኸይንኩም ተመያየጡሎም።

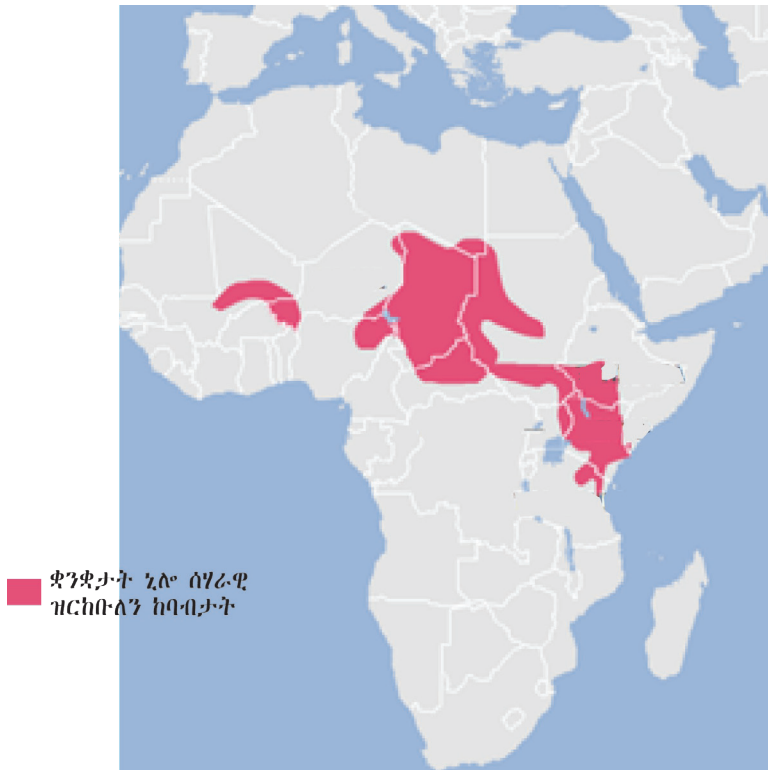
ካርታ 1.8 ዝርግሓ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት አፍሮ ኤሽያቲክ ኣብ አፍሪካ

2. ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒሎ ሰሃራዊ (አባይ ሰሃራዊ)፡

እዚአም ኣብሽንጥሮ ሩባኣባይንከባቢበረኻሰሃራን ዝዝረቡዮም። ኣብምዕራብ፣ ማእኸልን ምብራቕን አፍሪካ ዝርከቡ እዮም። ኣብ ትሕቲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒሎ ሰሃራዊ (አባይ ሰሃራዊ) ሽዱሽተ ንኡሳን ክፍልታት ቋንቋታት ኣለዉ። እዚአም ድማ ዝስዕቡዮም፡

- ✓ ቋንቋታት ሶንግሃይ ✓ ቋንቋታት ማባ ✓ ቋንቋታት ፋር
- ✓ ቋንቋታት ሰሃራ ✓ ቋንቋታት ኮማ ✓ ቋንቋታት ቻሪ - ኒሎቲክ

ካብዚአም ውሽጢ ድማ ኣብ ቤተሰብ ቋንቋታት ኮማን ቻሪ - ኒሎቲክን ዝምደቡ ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ ዝዝረቡ ብዙሓት ቋንቋታት ኣለዉ። ንኣብነት ኣብ ምዕራብ ኢትዮጵያ ዝዝረቡ ቋንቋታት ከም ኣኝዋክ፣ ኑወር፣ ቤኑሻንጉል፣ ማኦ፣ ኮማ፣ ጉሙዝ ወዘተ ዝመሳሰሉ ይርከቡ። ካብዚአም ብተወሳኺ ቋንቋታት ኩናምኛን በርታን ኣብ ቋንቋታት ቻሪ ኒሎቲክ ዝምደቡ ይርከቡ። እዚአም ብልሙድ ቋንቋታት ቤተሰብ ኒሎቲክ ተባሂሎም ውን ይፍለጡ። ተምሃሮ ኣብ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒሎ ሰሃራዊ (ኒሎቲክ) ዝምደቡ ቋንቋታት ሃገርና ፈሊጥኩምዎም ዶ?

ካርታ 1.9 ዝርግሓ ቋንቋታት ኒሎ ሰሃራዊ

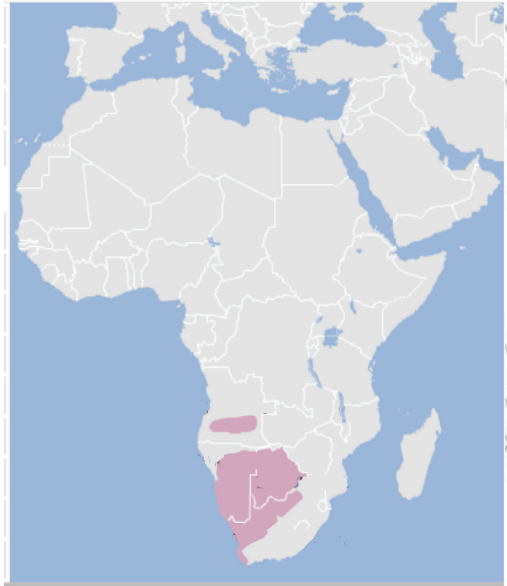
3 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒጀር ኮንጎ (ኒጀር ኮርዶፋንያን)፣

አብ ከባቢ ምዕራብ፣ ማእኸልን ደቡብን አፍሪካ ዝርከቡ መብሃሕትኦም ህዝብታት ዝሃረብዎም ቋንቋታት ኣብዚ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒጀር ኮንጎ (ኒጀር ኮርዶፋንያን) ዝምደቡዮም። እዚኦም ውን ብውሑድ ኣብ 27 ሃገራት አፍሪካ ብገፊሑ ዝዝረቡዮም። ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒጀር ኮንጎ ኣብ ደቡብ አፍሪካን ማዳጋስካርን ዝርከቡ ዝተሓንፈፁ ቋንቋታት እስያን ኣውሮፓን ይሓቅፉዮም። ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒጀር ኮንጎ ሽዱሽተ ንኡሳን ክፍልታት ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለውዎም። እዞም ንኡሳን ቤተሰብ ቋንቋታት ዝበሃሉ ዝስዕቡዮም።

- ✓ ቋንቋታት ምዕራብ ኣትላንቲክ
- ✓ ቋንቋታት ምብራቕ ኣዳማዊ
- ✓ ቋንቋታት ማንዴ
- ቋንቋታት ክዋ
- ቋንቋታት ሾልታይክ (ጉር)
- ቋንቋታት ቤኑወኮንጎ

አብ ምዕራብ አፍሪካ ብዙሓት ተዛረብቲ ዘለውዎም ዮሩባ፣ ፉልፉልዴን ኢግቦን ከምኡ ውን ኣብ ምብራቕን ደቡብን አፍሪካ ዝዝረቡ ከም ስዋሂልኛን ዞሎኛን ዝመሳሰሉ ቋንቋታት ኣብዚ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡዮም። ማንዲካን ዞሳን ዝተብሃሉ ቋንቋታት ውን ኣብዚ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡዮም። ተምሃሮ ካብ

ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒጀር ኮንጎ ውሽጢ ኣብ ሃገርና ይኹን ኣብ ቀርኒ ኣፍሪካ ዝዝረብ ቋንቋ ከምዘየለ ተረዲእኹም ዶ? ካርታ ዝርግሐ ቋንቋታት ኣፍሪካ መሰረት ብምግባር ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒሎ ሰሃራን ኒጀር ኮንጎን ዝዝረበሎም ከባብታት ተመያየጡ።

ካርታ 1.10 ■ ዝርግሐ ቋንቋታት ኒጀር ኮንጎ

ካርታ 1.11 ■ ዝርግሐ ቋንቋታት ኮይሳን

2 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኮይሳን፡

እዚኦም ኣፍሪካዊ መቐል ዘለዎምን ነባርን ቋንቋታት'ዮም። ይኹን ደኣ'ምበር ካብቶም ካልኦት ዝፍለዩሎም መሰረታዊ ነገር ኣለዎም። ከምቶም ካልኦት ቋንቋታት ቤተሰብ ኣፍሮ ኤሽያቲክ (ሃምን ሴምን)፣ ኒጀር ኮንጎን ኒሎ ሰሃራን ወዘተ ዝተሓላለኹን ዝገፍሐን ጨንፈራት የብሎምን። መብዛኤትኦም ቋንቋታት ኮይሳን እንትርእዩ ኣብ ከባቢ ካላሃሪን (ቦትስዋና)፣ ደቡባዊ ምዕራብ ኣፍሪካ (ናሚቢያ) ወዘተ ዝዝረበሉ እንትኸውን ውሑዳት ቋንቋታት ኮይሳን ድማ ኣብ ኣንጎላ፣ ሣምቢያ፣ ዚምባብዌን ደቡብ ኣፍሪካን ዝዝረቡ ውን ኣለዉ። ዝርግሐ ቋንቋታት ኮይሳን ዝተበታተኑን ፋሕ ፋሕ ኢሎም ዝርከቡን ስለዝኾኑ ዝርግሐኦም ገፊሕ ቦታ ዝሓዙ ዮም። ቋንቋታት ኮይሳን ዝሃረቡ ካብ 200 ሽሕ ክሳብ 300 ሽሕ ዝፅግዑ ህዝብታት ኣፍሪካ ኣለዉ። ቋንቋ ባንቲ ኣብዚ ዝምደብ እዩ።

ኣብ ክፍል ዓለምና ኣፍሪካ ካብዘለዉ ብዙሓት ቋንቋታት ብዙሕ ተሃረብቲ ዘለዉዎም ቀዳማይ **ዓረብኛ** እንትኸውን ኣብ ሰሜን፣ ምዕራብን ማእኸላይን

አፍሪካ አብዘለዉ ሃገራት ዝርከቡ ህዝብታት ዝጥቀሙሉዮ። ቋንቋ ስዋሂሊ አብ ኬንያን ታንዛንያን ከምኡውን ማእኸላይ አፍሪካ ዝርከቡ ልዕሊ 50 ሚሊዮን ህዝቢ ዝዛረብዎ እዩ። ቋንቋ ሃውሳ ድማ አብ ምዕራብ አፍሪካን ናይጀሪያን ከባቢ ዝርከቡ 25 ሚሊዮን ህዝቢ ይዛረብዎዮም። ቋንቋ ፉልፉልዴ አብ ሃገራት ሴኔጋል፣ ካሜሩንን ቻድን ዝዝረብ እዩ። ቋንቋ ዮሩቤ ድማ አብ ናይጀሪያን ቤኒን ዝዝረብዮ። ብተመሳሳሊ ኢግቦ ዝበሃል ቋንቋ ብዙሓት ተዛረብቲ አለውዎ። አብ ሃገርና ድማ ቋንቋ ኦሮሚፋ (ኦሮምኛ) አብ ኢትዮጵያን ኬንያን ልዕሊ 24 ሚሊዮን ህዝቢ ዝዛረብዎዮ። ብምክንያት ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝተኣታተዉን አብ ክፍለዓለምና አፍሪካ ብገፊሑ እንጥቀመሎም ቋንቋታት አውሮፓውን አለዉ። ንኣብነት እንግሊዝኛ፣ ፈረንሳይኛ፣ ፖርቹጋልኛን ስፔንኛን ዝጥቀሱዮም። ስለዚ ዓበይቲ ዓለምለኸን ክፍለዓለምለኸን ትካላት አብ አፍሪካ ዋኒን እንትሕዙ ዝጥቀሙሎም ቋንቋታት ስራሕ እንግሊዝኛ፣ ፈረንሳይኛ፣ ዓረብኛ፣ ስፓኛን ፖርቹጊዝኛን ክኸውን ተወሲኑዮ። ተምሃሮ አብ አፍሪካ ዘለዉ ቋንቋታት ብዝምልከት እኹል ፍልጠት ረኺብኩም ዶ? አብ ሃገርና ይኹን አብ ቀርኒ አፍሪካ አርባዕተ ቤተሰብ ቋንቋታት አለዉ። እዚአምውን ዝስዕቡዮም፡

- 1 ኩሻዊ (ኩሺቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፡ ኦሮምኛ፣ ዓፋርኛ፣ ሶማልኛ፣ ቤጃ፣ ሳሆ፣ ሲዳምኛ፣ ሃድይኛ፣ ከምባትኛ፣ ጌዴኦ፣ ኮንሶ፣ አገውኛ፣
- 2 ሴማዊ (ሴሚቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፡ ዓረብኛ፣ ትግርኛ፣ ትግረ፣ አምሓርኛ፣ ጉራግኛ፣ አርጎብኛ፣ ጋፋትኛ፣ ሃረሪኛ፣ ኮፕቲክ፣ ግእዝ፣ሂብሪው
- 3 ኦማዊ (ኦሚቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፡ ጋሙ፣ ጎፋ፣ ከፊሾ፣ ኩሎ ኮንታ፣ ከፊኛ፣ ጃንጀሮ፣ ዶርዜ፣ ወላይትኛ፣ ማጂ፣ የም፣ ጊሚራ፣ አሪ፣ ሻኩ ወዘተ
- 4 ኒሎ ሰሃራዊ (ኒሎቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፡ ኩናማ፣ ጉሙዝ፣ በርታ፣ ኮማ፣ መዠንግር፣ አኝዋክ፣ ኑወር፣

እዚአም አብ አፍሮ ኤሽያቲክን ኒሎ ሰሃራን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡዮም። ቋንቋታት ኩሻ አብ ኤርትራ፣ ኢትዮጵያ፣ ጂቡቲ፣ ሶማሊያን ኬንያን ዝዝረቡዮም። ዓፋርኛ አብ ሃገራት ኤርትራ፣ ኢትዮጵያን ጂቡቲን ብገፊሑ ዝዝረብዮ። ሶማልኛ ቋንቋ ድማ አብ ሃገራት ሶማሊያ፣ ኢትዮጵያን ጂቡቲን ይዝረብ። ቋንቋታት ትግርኛ፣ ሳሆን ኩናማን ድማ አብ ሃገራት ኢትዮጵያን ኤርትራን ዝዝረቡዮም። ቋንቋ ኦሮምኛ ድማ አብ ኢትዮጵያን ኬንያን ይዝረብ።

ተምሃሮ አብ ላዕሊ ዘሎ ካርታ መሰረት ብምግባር በብክልል ሃገርናን አፍሪካን ብዋናነት ዝዝረቡ ቋንቋታት አለልይዎም። ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታትን ጨንፈራዮምን አብ ወረቐት ሰአሉ። አብ ቀርኒ አፍሪካ ዝዝረቡ ቋንቋታትን ቤተሰብ ቋንቋታትን ለሊኹም ግለፁ።

ንጥፈት

ተምሃሮ ብጉጅለ ኮይንኩም ኣብዞም ዝሰዕቡ ተመያይጥኩም ናብ ክፍሊ ፀብዓብ ኣቕርቡ።

- 1 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካ ፅርሑ
- 2 ነቶም ዝፀራክምዎም ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካ ኣብ ፀሊም ሰሌዳ ዝተዳለወ ካርታ ወጺእኹም ኣመልክቱ።
- 3 ብዛዕባ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣመልኪትኩም ሓፂር መብሪሂ ሃቡ።
- 4 ካብ ክልተ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ተዛረብቲ ወሲድኩም ንፅፅራዊ ፀብዓብ ንክፍሊ ኣቕርቡ።
- 5 ዝርግሑ እዞም ንፅፅር ዝገበርኩምሎም ቋንቋታት ኣብ ካርታ ኣመልክቱ።
- 6 ብዛዕባ ተዛረብቲ ሓደ ዝተወሰነ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋ ወሲድኩም ክንድ ዝከኣል ዘርዘርኩም ግለፁ።

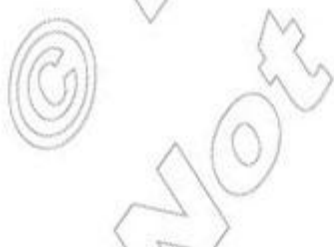
ዕዮ ጉጅለ

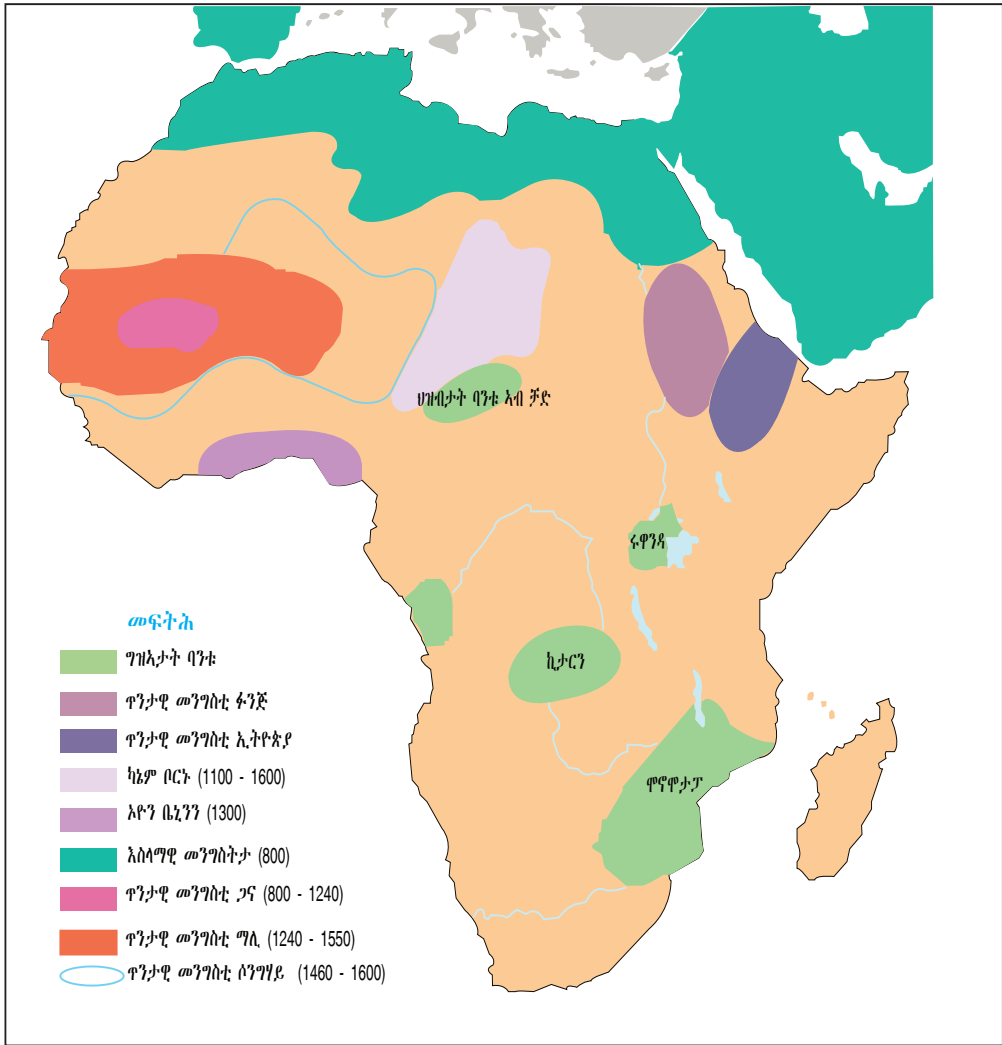

ተዛረብቲ ዝተወሰኑ ቋንቋታት ፅርሑ፣ ኣበይ ከባቢ ከምዝርከቡ ግለፁ፣ ኣበዩናይ ቤተሰብ ቋንቋ ከምዝምደቡዎን ሓብሩ።

1.4 ጥንታዊ ስልጣነታት ኣፍሪካ (ግብፅን ካርቲጅን)

ተምሃሮ ኣብ 6^ኛ ክፍሊ ብዛዕባ ጥንታዊ ስልጣነታት ዓለም ቀዲሞም ካብዝማዕበልሎም ከባብታት ውሽጢ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ትርኩቡ። ኣብ ኣፍሪካ ድማ ጥንታዊ ስልጣነታት ቀዲሞም ካብዝማዕበልሎም ከባብታት ሰሚናዊ ምብራቕ ኣፍሪካ ከምዝርከብ ተማሃርኩም ነይርኩም። ኣብ ዝተፈላለዩ ከባብታት ኣፍሪካ ኣብ ዝተፈላለዩ እዋናት ዝተፈላለዩ ብርኪ ዕብዮት ዝነበሮም ጥንታዊ ስልጣነታት ነይሮምዮም። ብመሰረት ኣብ 6^ኛ ክፍሊ ዝተምሃርክምዎ ጥንታዊ ስልጣነ እንትበሃል ከመይ ትገልፅዎ? እምበኣርክስ ቀፂሊ ዝርከብ ካርታ ጥንታዊ ስልጣነ ዝማዕበልሎም ከባብታት ኣፍሪካ እናረጸኹም ብጉጅለ ተመያየጡ። ካብዚ ካርታ ዚ እንታይ ተረዲእኹም? ንመምህርኩም ግለፁሎም።

ካርታ 1.12 ጥንታዊ ስልጣናት ማዕቢሎምም ዝነበሩ ቀንዲ ክባባታት አፍሪካ

ጥንታዊ ደንብ ሰባት ብሃደንን ብምእራይ ፍራምረን ጃዕላመፅልን ኣብዝነበሩሉ እዋን ኣብ ሓደ ዝተወሰነ ቦታ ኣይቐመጡን ነይሮም። ኩሉ ግዝ ካብ ቦታ ናብ ቦታ ይዘዋወሩ ነይሮም። ሕርሻ ምስጀመሩ ግና ኣብዝተወሰነ ቦታ ሰፊሮም መነባብሮኦም ብቀዋምነት ምምራሕ ጀሚሮም። በዚውን ቁሽታት ክምስረታ ጀሚረን። እዞን ቁሽታት ድሕሪ ግዝ ናብ ከተማታት ማዕቢሊን። ምምስራት ከተማታት ንምዕባል ካልኣት ስልጣናት መንገዲ ፀሪገን። ስለዚ ጥንታዊ ስልጣን ማለት ደቂ ሰባት ካብቲ ኣቐዲሙ ዝፀንሐ ኣብ ሃደንን ምእካብ ፍራምረን ዝተመስረተ ድሑር መነባብሮ ወዲኡ ናብ ዝለዓለን ኣብ ከተማታት ዝተመስረተን ምዕቡል ናብራ ዝተሰጋገሩሉ ኣገባብ መነባብሮ ጠሚሩ ዝገልፅ እዩ።

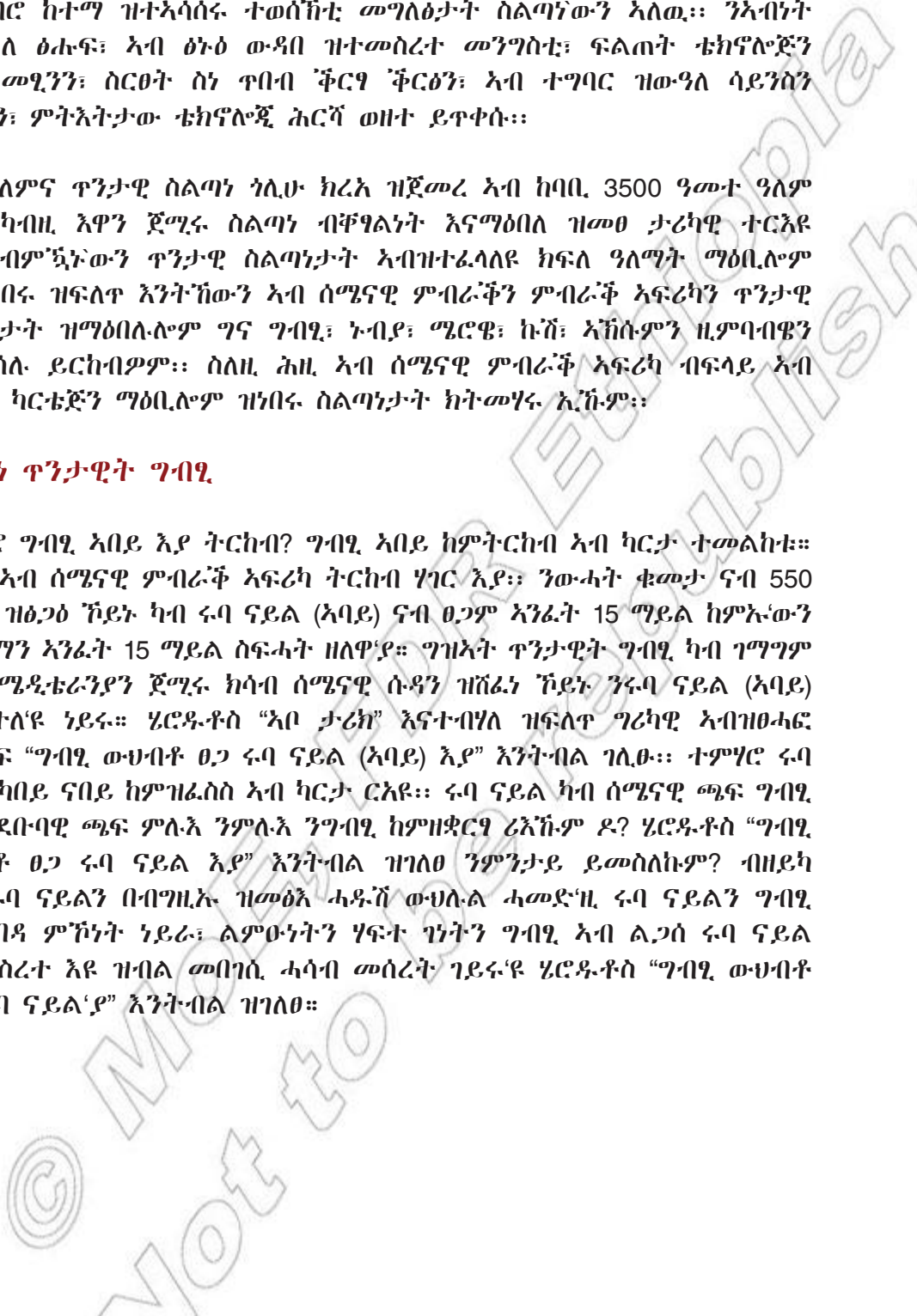
ስልጣን ጥንታዊ ደንብ ሰባት ኣብ ከተማ ምንባር ምስጀመሩ ካብ እዋን ናብ እዋን

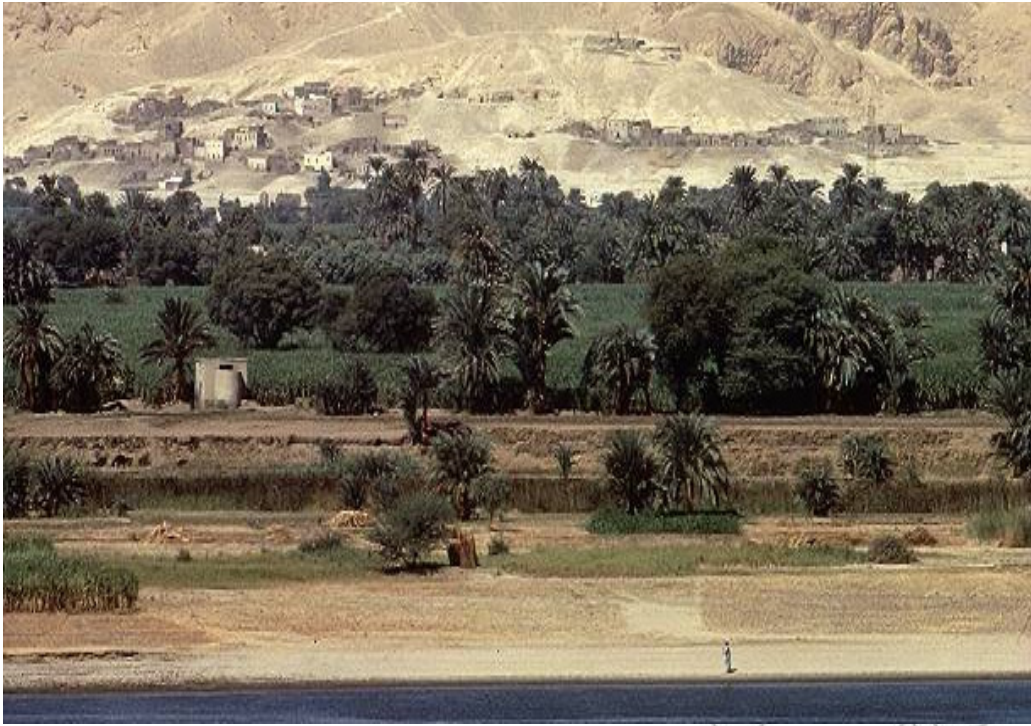
እናማዕበለ ዝመፀ ኣገባብ መነባብሮ ደቂ ሰብዮ። ምስዚ ብዝተኣሳሰረ ድማ ምምዕባል መንግስታት፣ ንግድን እደ ጥበብን፣ ጥበብ ፅሕፈት፣ ምዕባለ ሃይማኖት፣ ስነ ችርግ ችርግ፣ ሕርሻን ኣብ ደርብታት ምምቃል ሕብረተሰብን ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ምስ መነባብሮ ከተማ ዝተኣሳሰሩ ተወሰኹቲ መግለፅታት ስልጣነውን ኣለዉ። ንኣብነት ዝማዕበለ ፅሑፍ፣ ኣብ ፅኑፅ ውዳበ ዝተመስረተ መንግስቲ፣ ፍልጠት ቴክኖሎጂን ሓፂን መፂንን፣ ስርፀት ስነ ጥበብ ችርግ ችርፅን፣ ኣብ ተግባር ዝውዓለ ሳይንስን ሒሳብን፣ ምትእትታው ቴክኖሎጂ ሕርሻ ወዘተ ይጥቀሱ።

ኣብ ዓለምና ጥንታዊ ስልጣነ ኅሊሁ ክረኣ ዝጀመረ ኣብ ከባቢ 3500 ዓመተ ዓለም እዩ። ካብዚ እዋን ጀሚሩ ስልጣነ ብቐዓልነት እናማዕበለ ዝመፀ ታሪካዊ ተርእዮ እዩ። ብምዃኑውን ጥንታዊ ስልጣነታት ኣብዝተፈላለዩ ክፍለ ዓለማት ማዕቢሎም ከምዝነበሩ ዝፍለጥ እንትኸውን ኣብ ሰሜናዊ ምብራቕን ምብራቕ ኣፍሪካን ጥንታዊ ስልጣነታት ዝማዕበሉሎም ግና ግብፂ፣ ኑብያ፣ ሚሮዌ፣ ኩሽ፣ ኣክሱምን ዚምባብዌን ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ስለዚ ሕዚ ኣብ ሰሜናዊ ምብራቕ ኣፍሪካ ብፍላይ ኣብ ግብፅን ካርቴጅን ማዕቢሎም ዝነበሩ ስልጣነታት ክትመሃሩ ኢኹም።

ስልጣነ ጥንታዊት ግብፂ

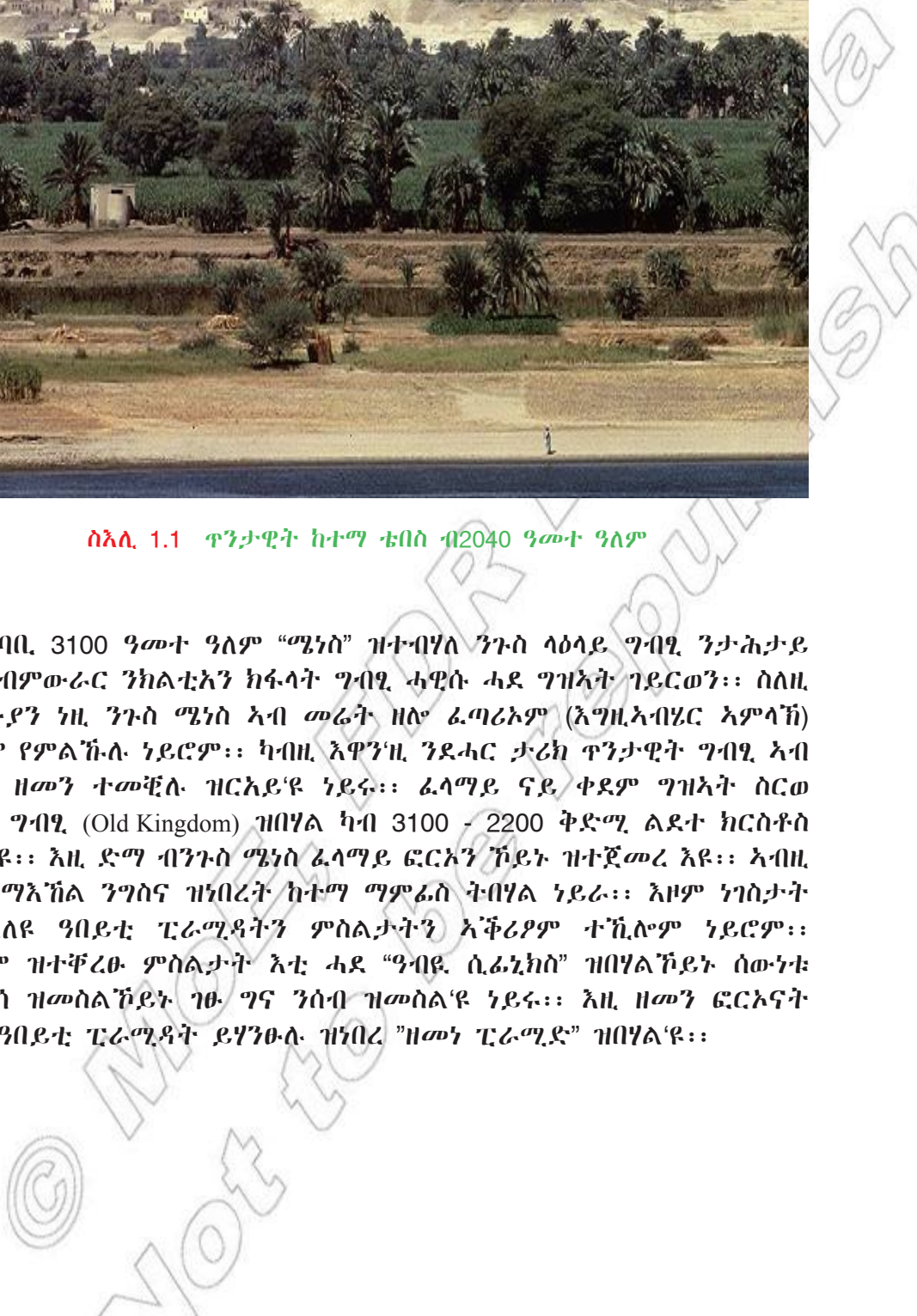
ተምሃሮ ግብፂ ኣበይ እያ ትርከብ? ግብፂ ኣበይ ከምትርከብ ኣብ ካርታ ተመልከቱ። ግብፂ ኣብ ሰሜናዊ ምብራቕ ኣፍሪካ ትርከብ ሃገር እያ። ንውሓት ቁመታ ናብ 550 ማይል ዝፅጋዕ ኾይኑ ካብ ሩባ ናይል (ኣባይ) ናብ ፀጋም ኣንፈት 15 ማይል ከምኡውን ናብ የማን ኣንፈት 15 ማይል ስፍሓት ዘለዎያ። ግዝኣት ጥንታዊት ግብፂ ካብ ገማግም ባሕሪ ሜዲቴራንያን ጀሚሩ ክሳብ ሰሜናዊ ሱዳን ዝሸፈነ ኾይኑ ንሩባ ናይል (ኣባይ) ዝተኸተለዩ ነይሩ። ሄሮዶቶስ “ኣብ ታሪኽ” እናተብሃለ ዝፍለጥ ግሪካዊ ኣብዝፀሓፎ መፅሓፍ “ግብፂ ውህብቶ ፀጋ ሩባ ናይል (ኣባይ) እያ” እንትብል ገለፀ። ተምሃሮ ሩባ ናይል ካበይ ናበይ ከምዝፈሰስ ኣብ ካርታ ርክቡ። ሩባ ናይል ካብ ሰሜናዊ ጫፍ ግብፂ ክሳብ ደቡባዊ ጫፍ ምሉእ ንምሉእ ንግብፂ ከምዘቋርጥ ሪኢኹም ዶ? ሄሮዶቶስ “ግብፂ ውህብቶ ፀጋ ሩባ ናይል እያ” እንትብል ዝገለፀ ንምንታይ ይመስልኩም? ብዘይካ ማይ ሩባ ናይልን ብብግዚኡ ዝመፅእ ሓዳሽ ውህሉል ሓመድ‘ዚ ሩባ ናይልን ግብፂ ምድረበዳ ምኾነት ነይራ፣ ልምዑነትን ሃፍተ ገነትን ግብፂ ኣብ ልጋሰ ሩባ ናይል ዝተመስረተ እዩ ዝብል መበገሲ ሓሳብ መሰረት ገይሩዩ ሄሮዶቶስ “ግብፂ ውህብቶ ፀጋ ሩባ ናይል‘ያ” እንትብል ዝገለፀ።

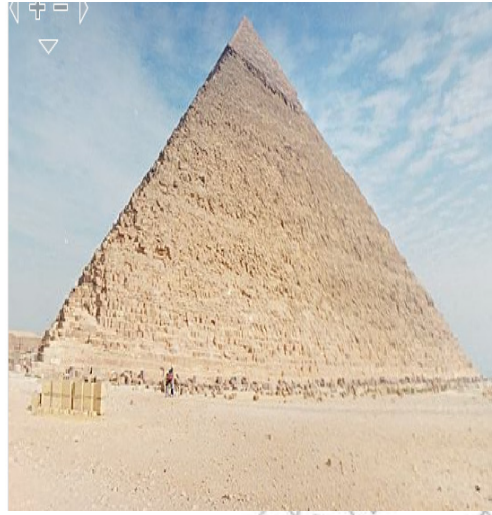

ስእሊ. 1.1 ጥንታዊት ከተማ ቴብስ ብ2040 ዓመተ ዓለም

አብ ከባቢ 3100 ዓመተ ዓለም “ሜነስ” ዝተባሃለ ንጉስ ላዕላይ ግብፂ ንታሕታይ ግብፂ ብምውራር ንክልቲኦን ክፋላት ግብፂ ሓዊሱ ሓደ ግዝኣት ገይርዎን። ስለዚ ግብፃውያን ነዚ ንጉስ ሜነስ አብ መሬት ዘሎ ፈጣሪኦም (እግዚአብሄር አምላኽ) ገይሮም የምልኹሉ ነይሮም። ካብዚ እዋንዚ ንደሓር ታሪክ ጥንታዊት ግብፂ አብ ሰለስተ ዘመን ተመቐሉ ዝርአይዮ ነይሩ። ፈላጊይ ናይ ቀደም ግዝኣት ስርወ ንግስና ግብፂ (Old Kingdom) ዝበሃል ካብ 3100 - 2200 ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ዝነበረዮ። እዚ ድማ ብንጉስ ሜነስ ፈላጊይ ፎርኦን ኾይኑ ዝተጀመረ እዩ። አብዚ ዘመን ማእኸል ንግስና ዝነበረት ከተማ ማምሬስ ትበሃል ነይራ። እዞም ነገስታት ዝተፈላለዩ ዓበይቲ ፒራሚዳትን ምስልታትን አቕሪዖም ተኸሎም ነይሮም። ካብቶም ዝተቐረጹ ምስልታት እቲ ሓደ “ዓብዩ ሲፊኒክስ” ዝበሃልኾይኑ ሰውነቱ ንአንበሳ ዝመስልኾይኑ ገፁ ግና ንሱብ ዝመስልዮ ነይሩ። እዚ ዘመን ፎርኦናት ግብፂ ዓበይቲ ፒራሚዳት ይሃንፁሉ ዝነበረ ”ዘመነ ፒራሚድ” ዝበሃልዮ።

ስእሊ. 1.2 ስፊኒክስ ጥንታዊ ግብፃውያን

ስእሊ. 1.3 አብ ጊዛ ዝርከብ ፒራሚድ ግብፃውያን

እቲ ካልኣይ ግዝኣት ስርወ ንግስና ማእኸላይ ዘመን ጥንታዊት ግብፃ (Middle Kingdom) ተባሂሉ ዝፍለጥን ካብ 2200 - 1730 ዓመተ ዓለም ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ዝነበረዮ። ኣብዚ እዋን ማእኸል ንግስና ናብ “ቴቦስ” ዝበሃል ደቡባዊ ክፋል ግብፃ ተዛዊሩ። እዚ ዘመን ብፍላይ ድማ “ዘመነ መኳንንቲ” ተባሂሉ ዝፍለጥዮ። መኳንንቲ፣ መሳፍንትን መራሕቲ ሃይማኖትን ዝለዓለ ሃፍቲ፣ ሓይልን ዓቕምን እናጥረዩ መጻኦም። ስለዚ ፖለቲካዊ ሓይሊ ፎርኦናት ነገስታት ተዳኺሙ ብተሃራራኡ ድማ ቡብከባቢኡ መኳንንትን መተሓዳደርትን ዝሓሸ ፖለቲካዊ ስልጣንን ተሰማዕነትን ነይርዎም። እቲ ሳልሳይ ሓዳሽ ዘመን ግዝኣት ጥንታዊት ግብፃ (New Kingdom) ተባሂሉ ዝፍለጥ ካብ 1570 - 1100 ዓመተ ዓለም ቅድመ ልደተ ክርስቶስ ዝነበረ እዋንዮ። ኣብ ስለስቲኡ ዘበናት ሰላሳን ሓደ ስርወ ንግስነት ነይሮም።

ጥንታዊት ግብፃ ብወተሃደራዊ ሓይልን ዓቕምን ተጠናኺራ ወተሃደራዊ ወፍርታት ብምክያድ ብጣዕሚ ገፊሕ ግዝኣት ነይርዎ። ኣብዚ እዋን ዝነበሩ ፎርኦናት ሰራዊት ኣጠናኺሮም ናብ ደቡብ ኣንፈት ናብ ኑብያን ናብ ሰሜናዊ ምብራቕ ማእኸላይ ምብራቕ እስያ ኣንፈት ናብ ፍልስጤምን ሶርያን ወተሃደራዊ ወፍሪ ኣካይዶም። ድሕሪ 1100 ዓ.ዓ ወተሃደራዊ ዓቕምን ፖለቲካዊ ሓይልን ጥበብን ጥንታዊት ግብፃውያን እናተዳኸሙ ብምምዕኡ ካብ ወፃኢ ዝፍነዉ ወራራት ምምካትን ምክልኻልን ኣይከኣሉን። ብምዃኑ ካብ ግሪክ ንጉስ መቆዶንያ ዝነበረ ንጉስ ኣሌክሳንደር ዓብዩ ብ332 ዓ.ዓ ንግብፃ ወሪሩ ሒዘዎ። ሎሚ ኣብ ግብፃ ትርክብ ሰሜናዊት ወደብ ኣሌክሳንድሪያ ትበሃል ብስምዚ ንጉስ'ያ ትፅዋፅ ዘላ። ግሪካውያን ንግብፃ ክሳብ 30 ዓ.ዓ ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ዝተቐፀፀርዎ እንትኸውን ድሕሪዚ ግብፃ ኣብትሕቲ ሮማውያን ወዲቓ ማለትዮ።

ስእሊ 1.4 ምስሊ ፎርኦናዊ ንጉስ ራምሶስ 2ኛ

ስእሊ 1.5 ፒራሚዳት ፎርኦናት ግብፃውያን

አብ ዓለም ጥንታዊ ስልጣን ንፊሊማ ዝማዕበለሉ ከባቢ አብ ሽንጥሮ ሚሶፖታሚያ እንትኸውን ቐፂሊ ድማ አብ ግብፂ ንሽንጥሮ ናብ ናይል ተኸቲሉዮ ማዕቢሊ ነይሩ። ስለዚ አብ አፍሪካ ጥንታዊ ስልጣን ዝማዕበለሎም ከባብታት ንሽንጥሮ ናብ ናይል ተኸቲሉ አብ ዝርከብ ሰሜናዊ ምብራቕ አፍሪካን ምብራቓዊ አፍሪካን ማእኸል ዝገበረዮ ነይሩ። ካብዚኦም እቲ ሓደ አብ 3100 ዓመተ ዓለም ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ጀሚሩ ንሽንጥሮ ናብ ናይል ተኸቲሉ አብ ግብፂ ማዕቢሊ ዝነበረ ጥንታዊ ስልጣን ይርከብ። ናብ ናይል መሰረት ህይወት ግብፃውያን እዩ። ስልጣን ጥንታዊት ግብፂ አዝዮ ማዕቢሊ ኣብዝነበረሉ እዋን ነገስታት ግብፂ ወተሃደራዊ ወፍርታት ብምክያድ ግዝኣቶም ናብ ደቡብን ናብ ምዕራባዊ እስያን አግፊሖም ነይሮም። ነዚ ገፊሕ ግዝኣቶም ዝቆፃፀሩ ፅኑ ሙሐውር ምምሕዳር መንግስቲውን ዘርጊሖም ነይሮም።

ነገስታት ጥንታዊ ግብፂ ‘ፎርኦናት’ ተባሂሎም ይፅውፁ ነይሮም። እዞም ፎርኦናት ግብፂ ድማ ዝተፈላለዩ ስነ ህንፃታት ክምዕቡሉ ገይሮም። ንመቓብር ነገስታት ዘገልግል “ፒራሚዳት” መልግባትን ሃኒያም። ብስነ ህንፃ ዲዛይን ዝተጋየፁ ኣብያተ መንግስትን ኣብያተ ፀሎትን ሃኒያም። አብ ግብፂ ዝርከቡ ብጥንታውያን ፎርኦናት ዝተሃነፁ “ፒራሚዳት” ኣብዚ ሎሚ እዋን ካብቶም ኣብ ዓለም ዘለው “ሸውዓተ ብጣዕሚ ዘደንቑ ሓድግታት ጥንታዊ ዓለም” ውሽጢ ሓደ ኸይኖም ተመዝጊቦምዮም። ስለዚ ጥንታዊ ግብፃውያን ብስነ ህንፃ፣ ቅርፂ፣ ቅርፂ፣ ብሕክምና፣ ብስነ ፅሑፍን ሳይንሳዊ ውፅኢታትን ኣብ ኣጠቓቕማ ቀለንተንን ኣዝዮ ዝድነቑ ምዕባለ ነይርዎም። ጥንታዊ ግብፃውያን ድሕሪ ሞት ህይወት ኣሎ ኢሎም ይኣምኑ ስለዝነበሩ። ሰብ ምስሞተ ራስኡ ከይፈረሰን ተግቲቡን ንዓመታት ክፀንሕ ዝገብር “መሚ” ተባሂሉ ዝፍለጥ ኬሚካል ነይርዎም።

© Not to be Reproduced

ስእሊ 1.6 አብ መቐብር ንግስቲ አሞንሂርክሄፕሴፍ ዝተረኸበ ሄይሮግሊፊክስ ፅሑፍ

ስእሊ 1.7 አብ መቐብር ንጉስ ፎርኦን ራምሰስ ዳግማዊ ከባቢ 1270 ዓ.ዓ ዝተፅሓፈ ሄይሮግሊፊክስ

ስለዚ ጥንታዊ ግብፃውያን ንዓለም ዘበርከትዎ ውፅኢት ስልጣን እንትንርእይ፤

1. አብ ህንፀት ፕራሚድን ሲፊኒክስን ዘርእይዎ ሳይንሳዊ ጥበብ ምህንድስና፤
2. “ሄይሮግሊፊክስ” ጥበብ አፀሓሕፋን ስእላዊ ፊደልን ምስ አጠቓቕምኡ፤
3. ምንቅስቃስን ዑደትን ፀሓይ፤ ወርሕን ክዋክብትን ከምኡ‘ውን ውሕጅ ፍባ ናይል መሰረት ገይሮም ብዘፅንዕዎ 365¼ መዓልታታት ዘለዎ ቀለንተን አዳልዮም

4. ልምዓት መስኖን መትረብን ምስራሕ ፍሉይ ክእለትን ፍልጠትን ግብፃውያን ነይሩ።
5. ኬሚካላዊ ቅመማ ማሚይ፣ መድሓኒታት፣ ሒሳብ፣ ብርጭቆ ምስራሕን ወዘተ ፍሉይ ውዕኢት ግብፃውያን እዩ ነይሩ።

ዕዮ ጉጅለ

1. ጥንታዊ ስልጣን ከመይን አበይን ከምዝጀመረ ተመያየጡ።
2. ስልጣን ጥንታዊት ግብፃ ብዝምልከት ተመያየጡ።
3. መግለፅታት ስልጣን ጥንታዊት ግብፃ ብዝርዝር አረድኡ።

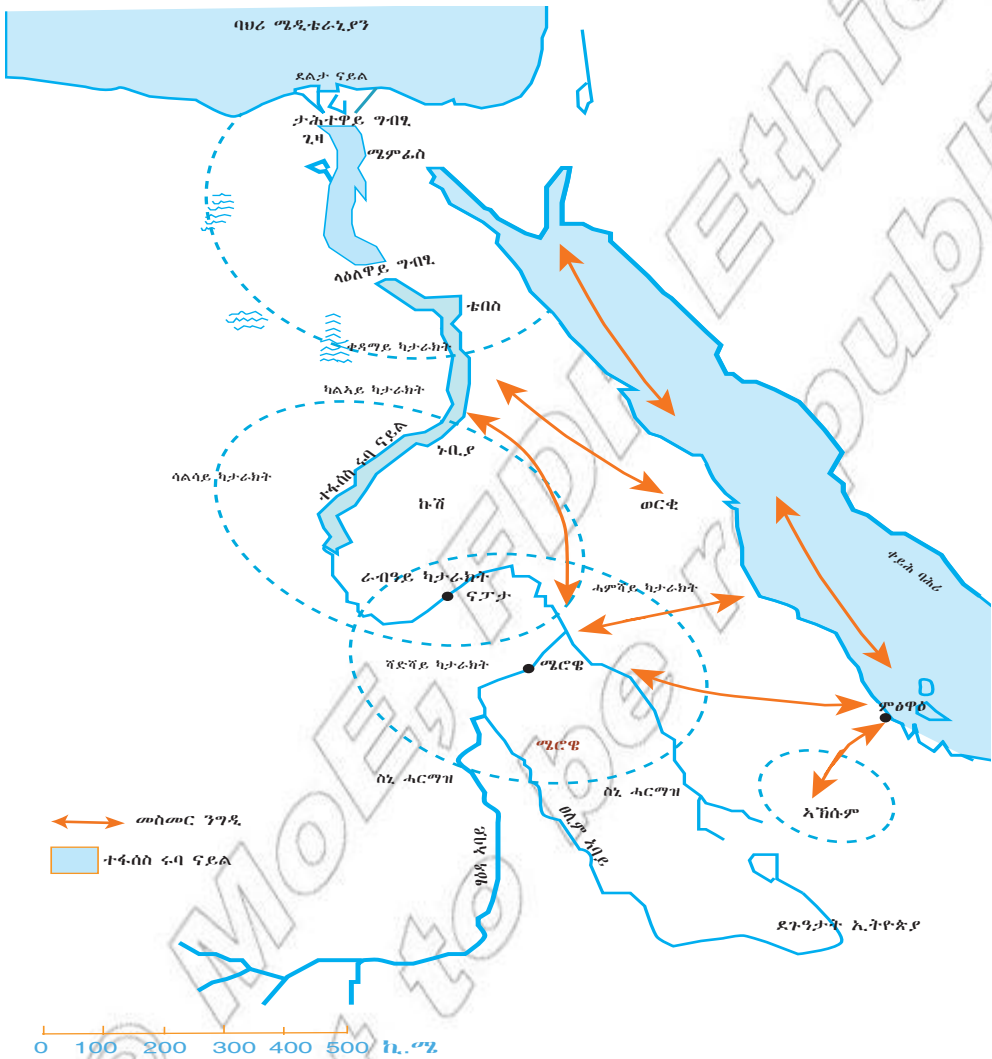
መልመዲ 1.2

ሀ. ነዞም ዝሰዕቡ ሓሳባት አንቢብኩም ምስተረዳእኹም እቲ አበሃህላ ትኸክል እንተኾይኑ “ሓቂ” ትኸክል እንተዘይኮይኑ ድማ “ሓሶት” ብዝብል ቃል መልሲ ሃቡ።

1. አብ ሃገርና ልዕሊ 85 ብህዝብታት ዝዝረበሎም ቋንቋታት አለዉ።
2. ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት አፍሮ ኤሽያቲክ ብካሊእ አፀዋውዓውን አባይ ሰሃራዊ ተባሂሉ ይፍለጥ።
3. ሃማዊ ቋንቋታት ሃገርና ብካሊእ አፀዋውዓ ድማ ኩሻዊ ቋንቋታት እናተብሃሉ ይፅውዑዮም።
4. መነስ ዝተብሃለ ንጉስ ንጥንታዊት ግብፃ አብ ክልተ መቐሊ ታሕታይን ላዕላይን ብዝብል የመሓድር ነይሩ።
5. ጥንታዊት ግብፃ ክሳብ 30 ዓመተ ዓለም አብ ትሕቲ ግሪካውያን ዝነበረት እንትትከውን ብድሕሪኸ ድማ አብ ትሕቲ ጥንታውያን ሮማውያን ወዲቆ።
6. ጥንታዊ ስልጣን ዓለም ንፊለማ ግዝ ዝማዕበለ አብ ሸንጥሮ ሩባ ሚሶፖታሚያ እንትኸውን ቐፂሊ ዝማዕበለ ሸንጥሮ ሩባ ናይል ተኸቲሉዮ ነይሩ።
7. ፒራሚድ ካብቶም አብ ዓለም ካብዘለዉ ሸውዓተ ብጣዕሚ ዘደንቐ ሓድግታት ጥንታዊ ዓለም ሓደ ኾይኑ ተመዝጊቡዮ።
8. ብመሰረት ምንቅስቓስ ፀሓይ፣ ወርሕን ክዋክብትን ከምኡውን ውሕጅ ሩባ ናይል ዘካየድዎ መፅናዕቲ ጥንታዊ ግብፃውያን 365¼ መዓልታታት ዘለዎ ቀለንተን አዳልዮምዮም።

- ለ.** ነዞም ዝሰዕቡ ሕቶታት ቅኑዕን ትኸክለኛን መልሲ ሃቡ።
1. አብ አፍሪካ ክንደይ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት አለዉ? ብዝርዝር ግለፅዎም።
 2. አብ ትሕቲ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት አፍሮ ኤሽያቲክ ዝርከቡ ንኡሳን ክፍልታት ቤተሰብ ቋንቋታት ክንደይዮም? ብዝርዝር ግለፅዎም።
 3. አብ ሃገርና ክንደይ ቤተሰብ ቋንቋታት አለዉ? ዘርዝርዎም።

4. አብ ሃገርና ካብዝርከቡ ሴማዊ ቋንቋታት ብውሑዱ ሓሙሽተ ጥቕሱ።
5. አብ ሃገርና ካብዝርከቡ ኩሻዊ ቋንቋታት ብውሑዱ ሓሙሽተ ጥቕሱ።
6. አብ ሃገርና ካብዝርከቡ ኦሞኦዊ ቋንቋታት ብውሑዱ ሓሙሽተ ጥቕሱ።
7. አብ ሃገርና ካብዝርከቡ ኒሎ ሰሃራዊ (ኒሎቲክ) ቋንቋታት ብውሑዱ ሓሙሽተ ጥቕሱ።
8. አብ አፍሪካ ብዙሓት ተዛረብቲ ዘለዉዎ ቋንቋ ጥቕሱ።
9. አብ ሃገርና ብዙሓት ተዛረብቲ ዘለዉዎም ክልተ ቋንቋታት ብኸደም ሰዓብ ጥቕሱ።
10. አብ ምብራቕ አፍሪካ ልዕሊ 50 ሚሊዮን ተዛረብቲ ዘለዉዎ ቋንቋን አብ ምዕራብ አፍሪካ ድማ ልዕሊ 25 ሚሊዮን ተዛረብቲ ዘለዉዎ ቋንቋን ጥቕሱ።

ካርታ 1.15 ግብፂ፣ ኩሽን ሚሮዌን ካብ 1500 ዓ.ዓ - 350 ዓ.ም

ዝመሳሰሉ ደልዮም ናብ ምዕራባዊ ገማግም ባሕሪ ሜዲተራንያን ሓይሎም ንውሽጢ ብምእታዎም ኣብ ገማግም ሰሜናዊ ኣፍሪካ ነቐጠታት ንግዲ መስሪቶም ነይሮም። ስነ መሬታዊ መርክቦ ካርቴጅ ኣብ ገምገም ባሕሪ ሜዲተራንያን ብምጅኑ ብቐሊሊ ንግዲ ባሕሪ ስሩዕ ስርሖም ገይሮም ክለምድዎ ኣኸኢልዎምዮ። ኢኮኖሚያዊ መሰረት መነባብሮ ካርቴጅውያን ንግዲዮ ነይሩ። ካርቴጅ ምስ ሃገራት ምዕራብ ኣፍሪካን ሰሃራን እናቋረፁ ስራሕቲ ንግዲ የካይዱ ነይሮም።

ኣብ ከባቢ 800 ዓ.ዓ ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ፎኒሽያውያን ሰፊሮምሉ ዝነበሩ ከባብታት ብምልኡ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቶም ክኣትው ስለዝገበርዎ ካብዚኦም ጥንታዊት ካርቴጅ ሓንቲ ብምጅኑ ኣብትሕቲ ምምሕዳሮምን መግዛእቶምን ወዲቓ ማለት እዩ። ስለዚ ካርቴጅ ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ፎኒሽያውያን ዝነበረት ወደባዊት ከተማ ሰሜን ኣፍሪካ ዝነበረትን ምስ ንግዲ ባሕርን ቴክኖሎጂ ሓጺን መጺገንን ምዕብልቲ ዝነበረት እያ። ምቕጥቓጥን ምቕላጥን (ምምካኸን) ሓጺን መጺገንን በራውርን ወዘተ ካብ ካርቴጅ ናብ ካልኦት ከባብታት ኣፍሪካ ተጋፊሉ።

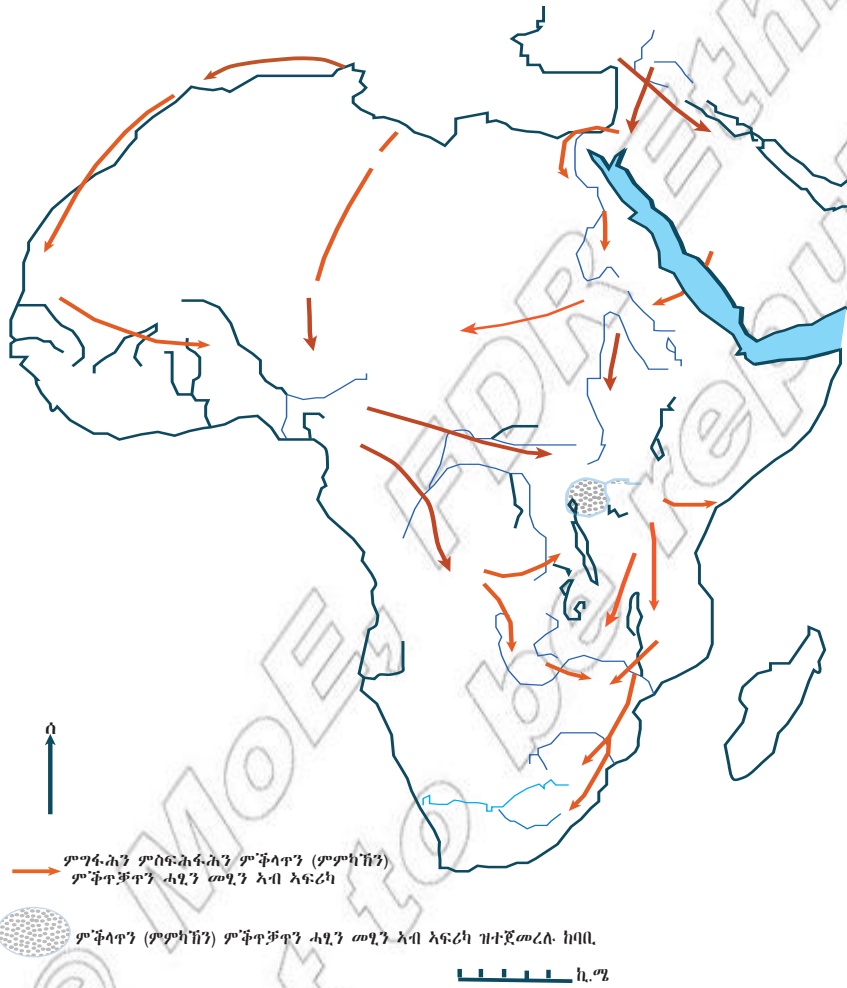
ተምሃሮ ካብዚ ንታሕቲ ዘሎ ካርታ ምግፋሕ ስራሕ ምቕላጥን(ምምካኸን) ምቕጥቓጥን ሓጺን መጺገን ኣብ ኣፍሪካ ተመልከቱሞ ተመያየጡሉ።

ፎኒሽያውያን ኣብ ካርቴጅ ምስ ሰፊሩን ዓመታት ምስኣቐፀሩን ብምቕጥቓጥ ብሩርን ዝፍለጡ “በርበር” ዝበሃሉ ዓሌት ብሓባር ምንባር ጀሚሮም። ዓሌት በርበር ኣብ ቱኒዝያን ኣልጀርያን ዝነበሩን መነባብሮኦም ኣብ ሕርሻ ዝተመሰረተ ብምንባሩ ንፎኒሽያውያን ቀለብ ምህርቲ ሕርሻ የቐርቡ ነይሮም። ፎኒሽያውያን ድማ ነዞም ንምግብነት ዘድልዮም ምህርቲ ውፅኢት ልምዓት ሕርሻ መቐረብቲ ኾይኖም የገልግልዎም ንዝነበሩ ዓሌተ በርበር ምቕጥቓጥን ምቕላጥን (ምምካኸን) ሓጺን መጺገን ኣተኣታትዮምሎም። ድሕሪ ነዊሕ ዘመናት ምዕናሕ እዞም ፎኒሽያውያን ምስ በርበራውያንን ካርቴጅያውያንን ተሓዋዊሶም ደቂ ዓዲ ኾይኖም ኣብ ሰሜን ኣፍሪካ ምንባር ቐጺሎም። ስለዚ ካርቴጅ ማእኸል ምግፋሕ ንግዲ ባሕሪ ኾይና ተገልግል ስለዝነበረት ኣብ ባሕሪ ሜዲቴራንያንን ሰሜናዊ ምዕራብ ኣትላንቲክ ውቕያኖስን መማእኸሊት ዳህሳስ ነይራ። ብምኸንያት ከምዚ ዝመሰሉ ንነዊሕ ዘመናት ዝፀንሐ ምንቕስቓስ ፎኒሽያውያን ካርቴጅ ኣብ ባሕሪ ሜዲቴራንያን እትርከብ ድምቕትን ዓብዩ ጠመተ ዝነበራን ወደብ ሰሜናዊት ኣፍሪካ ክትከውን ክኢላ።

ተምሃሮ ስነ መሬታዊ ኣቀማምጣ ካርቴጅ ኣብ ካርታ ርእዩ።

ስለዚ ካርቴጅ ብጣዕሚ ዝሓሸ መዕረፊ ጉዕዞ ጥንታዊ መራኽብን ጀልባታትን ነይራ። ስለዝኾነ ድማ ንወደብ ካርቴጅ ዝመስረቲን ዘማዕበልዎን “ፎኒሽያን” ዝበሃሉ ብባሕሪ ንግዲ ብምክያድ ፍሉጣትዮም ነይሮም። ጥንታዊት ካርቴጅ

ዝለዓለ ሃፍታን እቶታን ካብ ንግዲ እያ ትረክብ ነይራ። ፎኒሽያውያን ይገዝእዎ ዝነበሩን ዝመስረቱዎን ካርቴጅ አብ ከባቢ 600 ዓ.ዓ ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ አብ ምዕራባዊ ባሕሪ ሜዲቴራንያን ሓያል መንግስቲ (ግዝአት) ኾይና። ካርቴጅ ካብ 800 ክሳብ 500 ዓ.ዓ ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ናብ ዝለዓለ ብርኪ በጊሓትሉ ዝነበረትን ብፍላይ ድማ ንግዲ መርበብ ትራንስ-ሰሃራን ማዕቢሉ ዝነበረሉ እዋንዮ። ካርቴጅ ብግዚአ ናብ ዝለዓለ መንግስታዊ ብርኪ በጊሓ ሓያልን ውርይትን አብዝነበረትሉ እዋን ብዙሓት ከባብታት አብትሒቲ ግዝአታ አትዮን ነይረን። ንኣብነት ምዕራብ ሰሜናዊ አፍሪካ፣ ደቡባዊ ስፔይን፣ ኮርሲካ፣ ሳርዲኒያን ምዕራብ ሲሲሊይን አብ ትሒቲ መግዛእቲ ካርቴጅ ወዲቐን ነይረን። ጥንታዊ መንግስቲ ሮም ንሲሲሊይ ናብ ትሒቲ መግዛእቲ ንምእታው ምንቅስቓስ እንትገብር ካርቴጅ ዓብዪ ኩናት አካይዳ ነይራ። ሮማውያን ንሲሲሊይ ካብ ግዝአት ካርቴጅ አውጺኦም ናብ ትሒቲ ግዝአቶም ንክእትዉዎ ብዝነበሮም ድልዮት ምስ ካርቴጅ ናብ ኩናት አትዮም ማለትዮ።

ካርታ 1.17 ምግፋሕ ስራሕ ምቕላጥን (ምምካኸን) ምቕጥቓጥን ሓፂን መፂን አብ አፍሪካ

ኣብ ቀዳማይ ኩናት ፑኒክ (ካብ 264 - 241 ዓ.ዓ) ሮማውያን ንሲሲሊ ተቐፃፂሮምዋ። ኣብ ካልኣይ ኩናት ፑኒክ (ካብ 218 - 201 ዓ.ዓ) ጅነራል ካርቲጅ ዝነበረ ሃኒባል እምባታት ኣልፕስ ሰኒሩ ኣንፃር ሮማውያን ኩናት ኣካይዱ ብዙሕ ቦታታት ተቐፃፃሩ ነይሩ። ይኹንምበር ንሮም ክቆፃፀሩ ኣይከኣለን። ኣብ ሳልሳይ ኩናት ፑኒክ (ካብ 149 - 146 ዓ.ዓ) ካርቲጅ ምሉእ ብምሉእ ብሮማውያን ተደምሲሳ። “ካቶ” ዝበሃል መራሒ ሮማውያን ዝነበረ ኩልግዝ “ካርቲጅ ክትድምሰስ ኣለዎ” እናበለ ይገልፅ ነይሩ። ስለዚ ካብ 264 ዓ.ዓ ክሳብ 146 ዓ.ዓ ኣብዝነበሩ ዓመታት ሮማውያንን ካርቲጃውያንን ሰለሰተ ግዜ ኩናት ኣካይዶም ነይሮም። እዚ ኩናት ሮማውያንን ካርቲጃውያንን “ኩናት ፑኒክ” እናተብሃለ ይፍለጥ ነይሩ። ኣብዚ ፑኒክ እናተብሃለ ዝፍለጥ ኩናት “ካኒባል” ዝተብሃለ ንጉስን ፍሉጥ ወተሃደራዊ መራሒ ካርቲጅን ዝነበረውን ተሳታፋይ ነይሩ። ኣብ መወዳእታ ካርቲጅ ኣብዚ ኩናት ተሳታፊ። ምሉእ ንምሉእ ግዝኣት ካርቲጅ ድማ ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ሮማውያን ወዲሊ። ንነበርቲ ካርቲጅ ቀቲሎም ነታ ዓሚራ ብዙሕ ዘስመዖት ኩተማ ድማ ከምዘይነበረት ገይሮም ደምሲሶምዋ። ስለዚ ካርቲጅ ዓንያ። ካርቲጃውያን ይፍለጡሉ ዝነበረ ስልጣናውን በዚ ታሪካዊ ኢጋጣሚ ዓንዩ። ዝነበረ ከምዘይነበረ ኾይኑ ዓንዩ። ስለዚ ጥንታዊ ስልጣን ካርቲጅ ኣብቁፀ። ድልዮት መራሒ ሮማውያን ዝነበረ ካቶ ሽትኡ ወቐዑ።

ስእሊ 1.8 ፍራስ ከተማ ካርቲጅ - ብሮማውያን ዝፈረሰት ድምቕትን ምዕብልትን ከተማ ዝነበረት

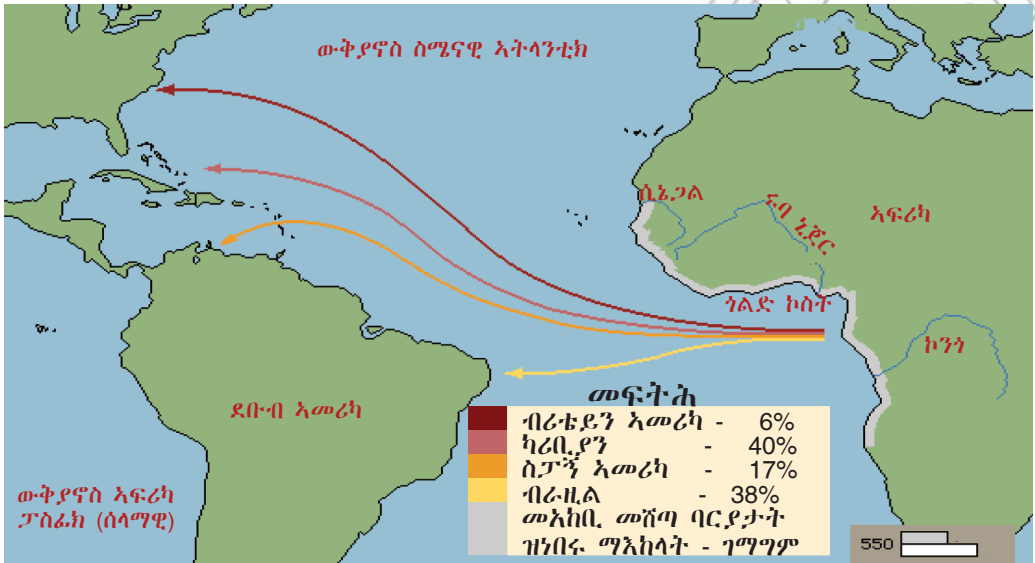
ዕዮ ጉጅለ

- 1 ኣመሰራርታን ወድቀትን ስልጣን ጥንታዊት ካርቲጅ ብዝርዝር ግለፁ።
- 2 ካብዛ ብኩናት ዝዓንወት ማእኸል ጥንታዊት ስልጣን ዝነበረት ኣብ ሰሜናዊ ወደብ ቱኒዝያ ጥቓ ቱኒዝ ትርኩብ ዝነበረት ካርቲጅ እንታይ ትምህሩ? ብዝርዝር ተመያየጡን መልሲ ብፅሑፍ ኣቕርቡ።
- 3 መግለፂ ስልጣን ጥንታዊት ካርቲጅ ንዝኾኑ ብዝርዝር ተመያየጡሎም።

1.5 ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ ሃገራት - ዚምባብዌ፣ ማሊን ፉንጂን

ተምሃሮ አብዚ ንኡስ ርእሲዚ አብ እዋን ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ አውሮፓውያን አብ አፍሪካ ዝነበሩ ዝተወሰኑ መንግስታት ክንርእይ ኢና። ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝበሃል መዋእል አብ ታሪኽ አፍሪካ መዓዝ ዝነበረ'ዩ? አብ መበል 19 ክፍለ ዘመን አፍሪካ አብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ አውሮፓውያን ተመቓቕላ ዝነበረትሉ እዋን'ዩ። አውሮፓውያን ናብ አፍሪካ ብፍላይ ካብ መበል 16 ክፍለ ዘመን ጀሚሮም ተፈጥሯውን ሰብአውን ሃፍታን ጥሪታን ንምጉሕንሕ ምምልላስ ጀሚሮም ከምዝነበሩ ዝፍለጥዩ። አብ መበል 19 ክፍለ ዘመን ግና ከም እኒ እንግሊዝ፣ ፖርቹጋል፣ ስፔይን፣ ፈረንሳይ፣ ጀርመንን ጣልያንን ዝመሳሰላ ሃገራት ንአፍሪካ ተመቓቕሎም ይገዝእዎ ነይሮም። ካብዚ እዋን ጀሚሩ አፍሪካ አብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝወደቐትሉ እዩ ነይሩ። ካብ 1960ታት ንደሓር ድማ ሃገራት አፍሪካ ካብ ባዕዳዊ መግዛእቲ አውሮፓውያን ነፃ ይወፁሉ ዝነበረ እዋን እዩ። ካብ ሃገራት አፍሪካ አብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ አውሮፓ ዘይወደቐ ሃገርና ኢትዮጵያን ላይበሪያ ትባሃል አብ ምዕራብ አፍሪካ ትርከብን ጥራሕ እዩን።

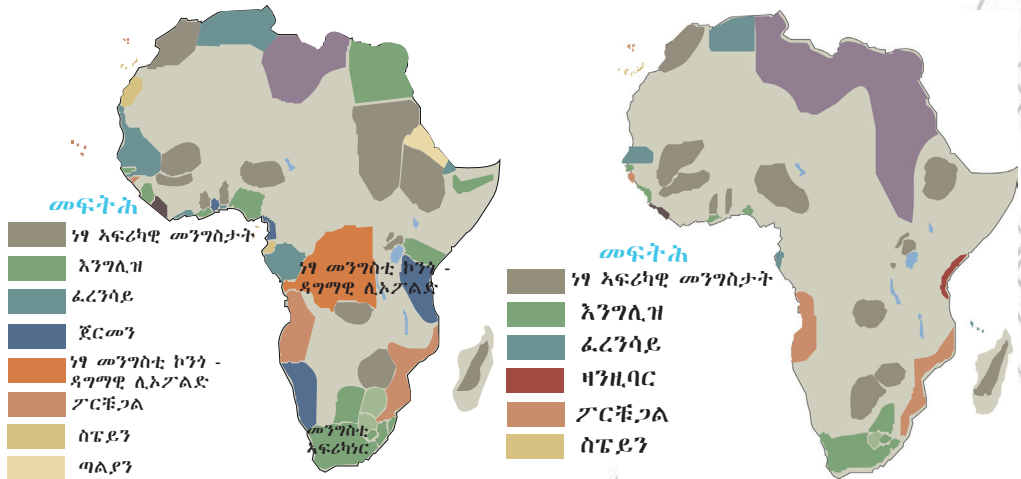

ካርታ 1.18 ካብ ምዕራብ አፍሪካ ናብ ኣህጉር አሜሪካ ብአውሮፓውያን ይካየድ ዝነበረ ንግዲ ባርያ

ስለዚ አፍሪካ ቅድሚያ አብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ምውዳቓ ዝነበረ ፖለቲካዊ፣ ታሪካዊ፣ ኢኮኖሚያውን ተፈጥሮአውን ኩነታት እንታይ ይመስል ከምዝነበረ ንምርዳእ ካብ ምዕራብ አፍሪካ ንማሊ፣ ካብ ደቡባዊ ማእኸላይ ምብራቕ አፍሪካ ንዚምባብዌን ካብ ማእኸላይ አፍሪካ ድማ ፉንጂ ዝበሃላ መንግስታትን ህዝብታትን ከም አብነት ወሲድና ክንርእይ ኢና። አፍሪካ አብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ አውሮፓውያን ምውዳቓ ከም ቅድመ ኩነት ተገይሮም ዝወሰዱ ዓበይቲ ተርእዮታት ነይሮም'ዮም። እዞም ተርእዮታት አፍሪካ ብካሊእ ህዝቢ ዓለም ብፍላይ ድማ

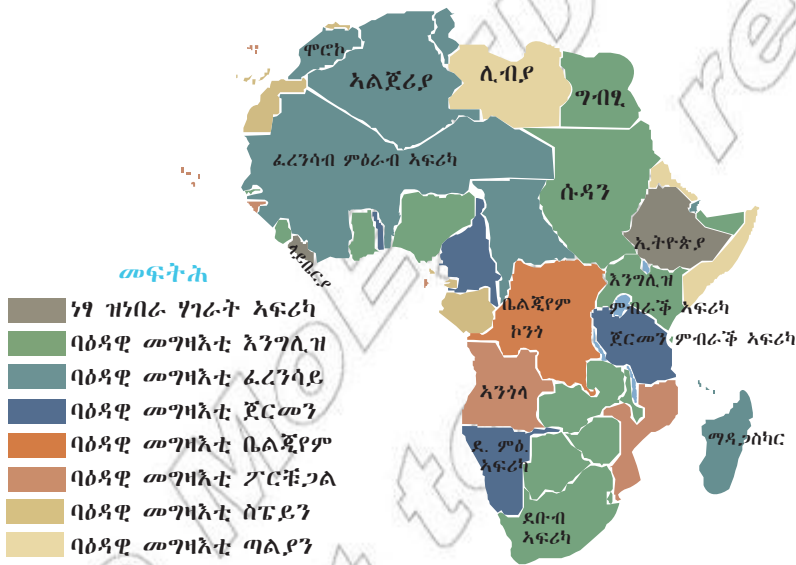
ብኣውሮፓውያን ክትፍለጥን ክትባሃግን በሬ ዝኸፈቱ፡፡ እዚኣም ድማ ካብዚ ንታሕቲ ዝተኣበሩ፡፡

1. ምስፍሕፋሕ ሃይማኖት እስልምና ኣብ ኣፍሪካ
2. ምዕቡል መስመር ርሑቕ ንግዲ
3. ንግዲ ባርያ ኣፍሪካውያን
4. ውህሉል ሃፍቲ ተፈጥሮን ማእድናትን
5. በብከባቢኡ ኣብ ዓለት ዝተመስርቱ ኣናእይሽተይ መንግስታት ምንባሮም

ኣፍሪካ ቅድሚ 1877 ዓ.ም.ፈ

ኣፍሪካ ኣብ እዋን ምምቅቃል ብ1887

ካርታ 1.19 ኣፍሪካ ምስተመቐቐለት ብ1912

ዕዮ ጉጅለ

ተምሃሮ አብ ገፅ 5 ዘሎ ካርታ አፍሪካ መሰረት ብምግባር አብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣ ጀርመንን ጣልያንን ዝነበሩ ሃገራት አፍሪካ እናነፀርኩም ተመያየጡ።

ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ መንግስቲ ዚምባብዌ፡

ተምሃሮ እስከ ንዚምባብዌ አብ ካርታ ርአይዎ። ዚምባብዌ አብ ምብራቕ አፍሪካ እትርከብ ሃገር እያ። ዚምባብዌ ካብ ጥንቲ ጀሚራ ዝነበረት እንትትኩሎን ዝመስረትዎ “ሾና” ዝበሃሉ ዓሌት-ዮም። እዞም ሾና ዝበሃሉ ዓሌት ካብ 1200 - 1450 ዓ.ም ኣብዝነበረ እዋን ዓበይቲ አእማን እናፀረቡ ዝተፈላለዩ ቅርፅታት ይሰርሑ ነይሮም። ስለዚ እዚ ዚምባብዌ ዝብል ስያመ ካብዞም ሾና ዝበሃሉ “ዲዚምባ ዲዛምብዌ” ካብዝብል ቃል ከምዝመፀን ትርጉሙ ድማ “መንደቕ እምኒ” ወይድማ “ኩምራ እምኒ” ዝብል’ዩ።

ስለዚ እዚ ምስ ዕርበት እምንን መንደቕን ዝተአሳሰረ ስፍራ “ዓባይ ዚምባብዌ” እናተብሃለ ይፍለጥ ነይሩ። ንደምበ ከፍቲ ዝኸውን ክብን ዓንኬል ዝቕርፁን መንደቕ ይሰራሕ ነይሩ። እምኒ ምዕራብን ብምዕራብ እምኒ ድማ ዝተፈላለዩ ቅርፅታት ምስራሕን ዘኸእል ፍሉይ ጥበብ ዝነበሮም እንትኸውን እቲ ብጣዕሚ ዘደንቑ ክእለቶም ድማ ዝሰርሕዎ መንደቕ መተአሳሰሪ ዝኸውን ጭቃ ወይድማ ሲሚንቶ ወይድማ ካሊእ ነገር ዘይብሉ ምንባሩ’ዩ። ከምቲ አብ ክልልና ትግራይ ዝፍለጥ ብፅሁብ እምኒ ዝንደቕ ኳና ዝመስል ኾይኑ ፍሉይ ጥበብ ግና ነይርዎ። ምናልባትውን አብ ወረዳ ኢሮብ ምስዘሎ ፍሉይ ባህላዊ ጥበብ መንደቕ እምኒውን ምንፅፃር ይከኣል።

ተምሃሮ ብኸምዚ መልክፅ ንኸፍቲ ደንበን ሰፊርን እንትሰርሑለን ካብዚ እንታይ ትርድኡ? እምበኣርክስ እዚ ዘርእይየና ዓሌት ሾናን ካልኦት ነበርቲ ዚምባብዌን ንሃፍቲ እንስሳት ዘቤት ብፍላይ ድማ ንጥሪት ኸፍቲ ፍሉይ ትርጉምን አክብሮትን ይህቡ ነይሮም ማለት’ዩ። ስለዚ ዓባይ ዚምባብዌ ዝተመሰረተትን ዝማዕበለትን ንምርባሕ ከፍትን ሕርሻን ምቕው ዝኾነ ተፈጥሮአዊ ስነ መሬታዊ አቀማምጣ ምህላው’ዩ። ካብዚ ብተወሳኺ ካብ ገማግም ምዕራብ አፍሪካ ናብ ውሽጢ ዓዲ ንዝጓዓዙ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ መራኸቢ ኾይኑውን ብምቕውነት የገልግል ነይሩ። ስልጣን ዚምባብዌ አብ መስመር ርሕቕ ንግዲ ምስ ምዕራብ አፍሪካ፣ ሃገራት እስያ፣ ገማግም ውቅያኖስ ህንዲ ወዘተ ይበፅሕ ስለዝነበረ ዝምድናታት ወፃኢን ንግድን አፀርዩ ማዕቢሉ ዝነበረሉ እዋን’ዩ።

ስእሊ 1.9 ብዙይጭቃ ተሃኒፁ ዝነበረ ህንፃ ዚምባብዌ

ስለዚ ገዛእቲ ዓሌት ሾና “ስኒ ሓርማዝ፣ ወርቂ፣ ዝተፈላለዩ ዓይነታት ምግብን እንስሳትን” ካብዝነግዱ ነጋዶ ብዙሕ እቶት ይእክቡ ነይሮም። ውፅኢት ስነ ጥበብ ዝነበሩ መጋዮፅታት፣ መሳርሕታት ሓፂን መፂንን ካልኦትን ንዚምባብዌ ብጣዕሚ ሰሓቢትን ተብሃጊትን ክትከውን ገይሮምዎዮም። ካብ ጡጥ ዝስርሑ ውፅኢት ሸመናውን ንዚምባብዌ ፍሉይዮ ዝገብራ። መንሰን ምርባሕ ክፍትን፣ ሕርሻን ንግድን፣ ኢደ ጥበብን ቅርፃ ቅርፅን፣ ከምኡውን ማእለማ ፍሉይ መለለዩ ዚምባብዌዮ ነይሩ። ስልጣን ዚምባብዌ ሓያል ሰራዊትውን ነይርዎዮ። ስለዝኾነውን ኣብ መበል 15 ክፍለዘመን ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ህዝብታት ሾና ግዝኣቶም ብምስፍሕፋሕ “ሞናሞታፓ” ዝተብሃለ ሰፊሕ መንግስቲ መስሪቶም ነይሮም። እዚ መንግስቲ ክሳብ ገማግም ውቅያኖስ ህንዲ ዝበፅሕ ግዝኣት ኣሓደሉ ዘጠቓለለውን ነይሩ።

ተምሃሮ ስልጣን ዚምባብዌ እናተብሃለ ኣብ ታሪኽ ዝፍለጥ ካብ ከባቢ 1000 ዓ.ዓ. ጀሚሩ ዝነበረን ኣብ ዙርይኣውን ንዝርከቡ ስልጣናት ዝሓቆፈ እንትኸውን ነዚ ዝልጣን ድማ ዘማዕበሉ ህዝብታት ሾና ከምዝነበሩ ተረዲእኹም ዶ? ህዝብታት ሾና ካብዝመስረትዎን ክተማታት ዚምባብዌ እታ ሓንቲ እያ ነይራ። ጥንታዊ ስልጣን ዚምባብዌ ኣብ ስነ ህንፃ ዝተመሰረተ ከምዝነበረ ተረዲእኹም ዶ? ስለዚ ኣብ ከተማ ዚምባብዌ ብዙሓት ዘደንቑን ዘስደምሙን ዓበይቲ ህንፃታት ተሰሪሖም ነይሮም። ብዙይጭቃን ካለእ መተኣሳሰሪን ዝተሃንፁ ዓበይቲ ገዛውቲ ከምዝነበሩ ኸ ተረዲእኹም ዶ?

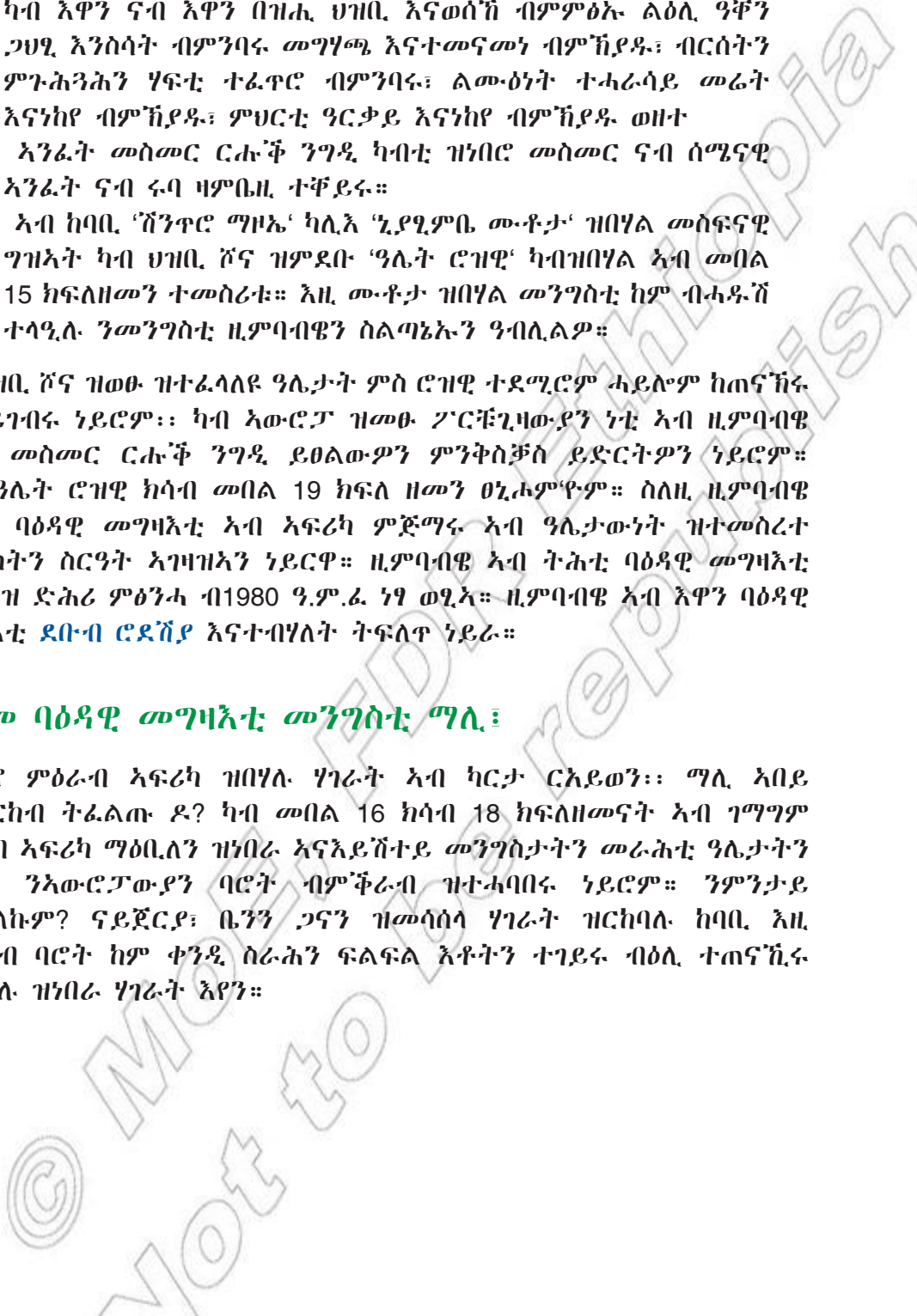
አብ ከባቢ 1450 ዓ.ም ዓባይ ዚምባብዌ ከምዝነበረቶ ክትቅፅል ኣይከኣለትን። ብምጃኑውን ናብ ውድቀትን ዕንወትን ኣትያ። ነዚ ድማ ዝተፈላለዩ ምኽንያታት ኣለዉ።

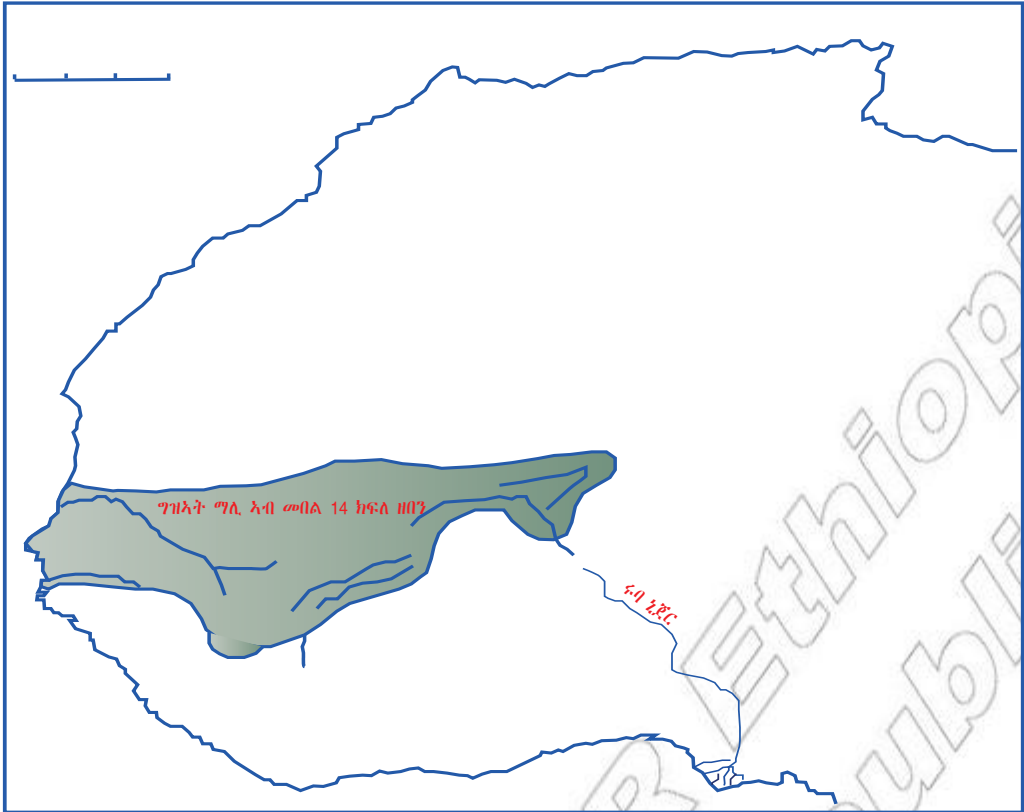
1. ካብ እዋን ናብ እዋን በዝሒ ህዝቢ እናወሰኸ ብምምፅኡ ልዕሊ ዓቕን ጋህዒ እንስሳት ብምንባሩ መግሃጫ እናተመናመነ ብምኽያዱ፣ ብርሰትን ምጉሕን ሃፍቲ ተፈጥሮ ብምንባሩ፣ ልሙዕነት ተሓራሳይ መሬት እናነከየ ብምኽያዱ፣ ምህርቲ ዓርቃይ እናነከየ ብምኽያዱ ወዘተ
2. ኣንፈት መስመር ርሑቕ ንግዲ ካብቲ ዝነበሮ መስመር ናብ ሰሜናዊ ኣንፈት ናብ ሩባ ዛምቤዚ ተቐይሩ።
3. ኣብ ከባቢ 'ሸንጥሮ ማዞኤ' ካሊእ 'ኒያዒምቤ ሙቶታ' ዝበሃል መስፍናዊ ግዝኣት ካብ ህዝቢ ሾና ዝምደቡ 'ዓሌት ሮዝዊ' ካብዝበሃል ኣብ መበል 15 ክፍለዘመን ተመስሪቱ። እዚ ሙቶታ ዝበሃል መንግስቲ ከም ብሓዱሽ ተላዒሊ ንመንግስቲ ዚምባብዌን ስልጣኔኡን ዓብሊልዎ።

ካብ ህዝቢ ሾና ዝወፀ ዝተፈላለዩ ዓሌታት ምስ ሮዝዊ ተደሚሮም ሓይሎም ከጠናኸሩ ሃዕሪ ይገብሩ ነይሮም። ካብ ኣውሮፓ ዝመፀ ፖርቹጊዛውያን ነቲ ኣብ ዚምባብዌ ዝነበረ መስመር ርሑቕ ንግዲ ይፀልውዎን ምንቅስቓስ ይድርትዎን ነይሮም። ስለዚ ዓሌት ሮዝዊ ክሳብ መበል 19 ክፍለ ዘመን ፀኒሖምዮም። ስለዚ ዚምባብዌ ቅድሚያ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣብ አፍሪካ ምጅማሩ ኣብ ዓሌታውነት ዝተመስረተ መንግስትን ስርዓት ኣገዛዝኣን ነይርዎ። ዚምባብዌ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ድሕሪ ምፅንሓ ብ1980 ዓ.ም.ፈ ነፃ ወጺኦ። ዚምባብዌ ኣብ እዋን ባዕዳዊ መግዛእቲ ደቡብ ሮደሽያ እናተብሃለት ትፍለጥ ነይራ።

ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ መንግስቲ ማሊ፣

ተምሃሮ ምዕራብ አፍሪካ ዝበሃሉ ሃገራት ኣብ ካርታ ርአይወን። ማሊ ኣበይ ከምትርከብ ትፈልጡ ዶ? ካብ መበል 16 ክሳብ 18 ክፍለዘመናት ኣብ ገማግም ምዕራብ አፍሪካ ማዕቢሊን ዝነበራ ኣናእይሽተይ መንግስታትን መራሕቲ ዓሌታትን ውሸጢ ንኣውሮፓውያን ባሮት ብምቕራብ ዝተሓባበሩ ነይሮም። ንምንታይ ይመስለኩም? ናይጆርያ፣ ቤንን ጋናን ዝመሳሰላ ሃገራት ዝርከባሉ ከባቢ እዚ ምቕራብ ባሮት ከም ቀንዲ ስራሕን ፍልፍል እቶትን ተገይሩ ብዕሊ ተጠናኺሩ የካይዳሉ ዝነበራ ሃገራት እየን።

ካርታ 1.20 ማሊ ኣብ መበል 14 ክፍለ ዘበን

ተምሃሮ ማሊ ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ኣብ ልዕሊ ናባ ኒጀር እትርከብ ብሃፍቲ ወርቂ ትፍለጥ ሃገርያ። ግዛአት ማሊ ካብ ገማግም ውቅያኖስ ኣትላንቲክ ብምዕራብ ክሳብ ኒጀርን ርእሰ ከተማ ሶንግሃይ ጥቓ ንኣ ንምብራቕ ኣንፈት ተዘርጊሑ ኣብዝነበረ ገፊሕ ቦታ ዝነበረትያ። ንደቡብ ኣንፈት ድማ ብማእድን ወርቂ ዝፍለጡ ቡሬን ባምቡክን ሒዙ ናብ ደቡባዊ ክፋል ሰሃራ ዘሎ ኣቋሪፁ ክሳብ ናብ ሰሜናዊ ኣንፈት ሳሕል ተዘርጊሑ ኣብዝርከብ ቦታ ማለትዮ። ቀደም ማሊ ካብ ግዛአታት ጋና ውሽጢ ሓንቲ ነይራ። ነበርቲ ማሊ “ህዝቢ ሶሶ” ዝበሃሉ ነይሮም። ምስዚኦም ብዙሓት ዓሌታትውን ነይሮም። ደቡባዊ ሶኒንኬን ማሊንኬን ዝበሃሉ ህዝብታት ኣብ ማሊን ጋናን ዝነበረ መስመር ርሑቕ ንግዲ ንምቁፅፃር ዝለዓለ ድልየት ነይርዎም። ኣብዚ እዋን መራሒ ማሊ ዝነበረ “ሱማጉሩ” ዝበሃል ኣብ ህዝቢ ሶሶ ዝምደብ ነይሩ።

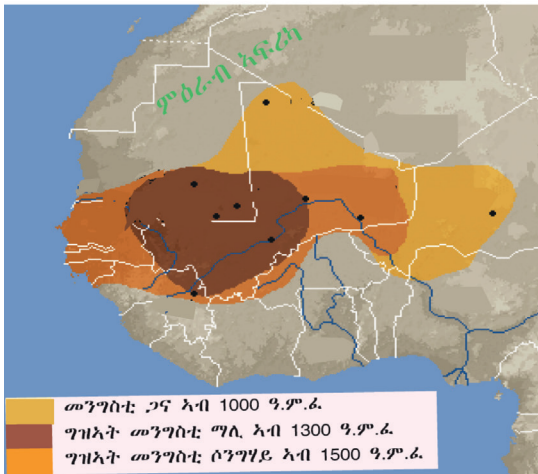
ይኹን-ምበር ማሊንኬ ዝበሃሉ ህዝቢ ማሊ ብሱንዲያታ ዝበሃል እናተመርሑ ኣብ ልዕሊ መንግስቲ ጋናን ሶሶ ዝበሃሉ ህዝብን ዓመፅ ኣካይደም። እዚ መራሒ ዓሌት ኬይቱ ዝኾነ ሱንዲያታ ንዓሌት ማሊንኬ ወዲቡ ዝተፈላለዩ ህዝባዊ ምንቅስቓሳት ኣብ ልዕሊ ህዝቢ ሶሶ ኣካይዱዮ። ነዚ ኣንፃር መንግስቲ ጋና ይካየድ ዝነበረ

ዓመፅ ንምዕጋትን ንምዕምፃዕን ዓሰርተ ሓደ ኣሕዋት ሱንዲያታ ተቐቲሎም። ኣብ መወዳእታ ድሕሪ መሪር ህዝባዊ ቃልሲ ብሱንዲያታ ዝምርሑ ህዝቢ ማሊንኬን ሶኒንኬን ኣብ ልዕሊ ብሱማጉሩ ዝምርሑ ህዝቢ ሶሶ ተዓዊቱ። መንግስቲ ግዝኣት ማሊ ዝበሃል ብ1235 ዓ.ም ተሰሪቱ። ድሕሪ'ዚ መሪር ቃልሲ መራሒ ግዝኣት ማሊ ዝነበረ ሱንዲያታ ዝበሃል ኾይኑ። ብሱማጉሩ ዝምርሑ ሶሶ ዝበሃሉ ብሱንዲያታ ዝምርሑ ማሊንኬ ብዝበሃሉ ተሳዒሮም።

ዋላ'ኳ መንግስቲ ጋና ከምዚ ዓይነት መፈራርሒ ስጉምቲ እንተወሰደ ማሊ ድልየታ ካብምፍፃም ኣይተዓቀበትን። ብ1235 ዓ.ም ሱንዲያታ ኣብ ልዕሊ ንጉስ ጋና ሓያል ዓመፅ ኣካይዱ። ስለዚ ሱንዲያታ ኣብ እዋን ስልጣኑ ብዙሓት ግዝኣታት ጋና ወሪሩ ብምሓዝ ንማሊ ነፃ ዝኾነት መንግስታዊ ግዝኣት ክትከውን ገይርዋ። ወርቅን ጨውን ዝርከበሉ ሃፍታም ግዝኣት ኣብ ትሕቲ መንግስታዊ ግዝኣት ማሊ ንክኸውን ገይሩ። ድሕሪ'ዚ ነጋዶ ናብ ክልቲኦም ግዝኣታት (ጋናን ማሊን) እናአተዉ ክንግዱ ጀሚሮም። ኣብ ሞንጎ ክልቲኦን መንግስታት ውዕዉዕ ምንቅስቃስ ንግዲ ጀሚሮም። ስለዚ ሱንዲያታ ብህዝቢ ማሊ “ጅግና” ተገይሩዩ ዝፍለጥ።

ብድሕሪ ሱንዲያታ ውሩይ ዝነበረ ካብ 1307 ዓ.ም ጀሚሩ ንጉስ ማሊ ዝነበረ “ማንሳ ሙሳ” ዝበሃል ወዲ ሓዉ እንትኸውን ሃይማኖቱ ድማ ሙስሊም'ዩ ነይሩ። በዚ እዋን መብዛሕትኦም ነገስታት ሙስሊም እንተነበሩውን ብተፃራሪኡ ድማ ዜጋታትን ነበርትን መብዛሕትኦም ሙስሊም ኣይነበሩን። ብ1324 ዓ.ም ንጉስ ማንሳ ሙሳ ዘይተሓሰበ ሃንደበታዊ ጉዕዞ ናብ መካ ገይሩ። ብዙሓት ሓሻኽር ውህብቶ ወርቂ፣ ስኒ ሓርማዝ፣ ኣግማል፣ ኣፍራስን ንጉልበት ስራሕ ዝድለዩ “ባሮት” እውን ሒዞም ተጓዲዞም። እዚ ጉዕዞ ንማሊ ምስ ካልኦት ሃገራት ኣዕራብን ግብፅን ከራኽባን ከፋልጣን ፅቡቕ ኣጋጣሚ ዝፈጠረ እዩ ነይሩ። ሃፍትን ፀጋታትን ማሊ ምስ ካልኦት ሃገራት ንምፍላጥ ፅቡቕ ኣጋጣሚ ነይሩ። ብም'ኳኑውን ዝለዓለ ምንቅስቃስ ንግዲ ብምንባሩ ብፍላይ ንግዲ ወርቂ ንማሊ ሃፍታም ገይርዋዩ። ስለዚ መንግስታዊ ግዝኣት ማሊ ናብ ኣውሮፓን ኣዕራብ ሃገራትን ወርቂ ትሰድድ ነይራ።

ኣብ ገምገም ሩባ ኒጀር ትርኩብ “ቲምቡክቱ” ትበሃል ከተማ ድማ ርእሰ ከተማ መንግስቲ ማሊ ነይራ። ኣዕራብ ምዑራን፣ ተመራመርቲ፣ ዑደተኛታትን መንገደኛታትን ከምኡውን ነጋዶን ናብ ማሊ ክመፁ ጀሚሮም። ብመሰረት'ዚ ድማ እቲ ብእግሩ ናብ ብዙሕ ከባብታት ዓለም ከምዝተጓዘዘ ዝግለፀሉ ውሩይ ሙስሊም ተጓፃዛይ ዝነበረ ኢብን ባቱታ ዝበሃል ብ1352 ዓ.ም ናብ ማሊ ከምዝመፀን ንሸሞንተ ኣዋርሕ ከምዝፀንሐን ይፍለጥ። ኢብን ባቱታ ከምዝገለፀ ህዝቢ ማሊ ጥንኩር መሰረት ፍትሒ እምነቶም ከምዝነበረን ገበን ንዝፈፀመውን ብቕልጡፍ ይቕፃዕ ከምዝነበረዩ። ማሊ ብዝነበራ ሃፍቲ፣ ንናብራ ብዘለዋ ምቕውነትን ዝለዓለ ምንቅስቃስ ንግዲ ብምንባሩን ብጣዕሚ ከምተደነቐ ገሊፁዩ።

ክርታ 1.21 መንግስቲ ማሊ ኣብ መበል 14 ስኢል 1.10 - ኣብ ቲምቡክቲ ሳንኮራ ዝሃነዩ መስጊድ ክፍለ ዘበን

ስለዚ ህዝብታት ማሊ ኣብ ዝተፈላለዩ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት እናተሳተፉዎም ነይሮም። እቲ ቀንዲ ዓንዲ ሑቕ ኢኮኖሚ ግዝኣት ማሊ ዝነበረ ልምዓት ሕርሻዮ። ዝተፈላለዩ ዘራእቲ ይፈርዩ ነይሮም። መሬት ኣዝዩ ልሙዕ ሓመድ ዘለዎዮ ነይሩ። ዋና ምህርቲ ሕርሻ ተገይሮም ዝውሰዱ ምሽላ፣ ለይቋ፣ ሩዝ ዝመሳሰሉ ነይሮም። ናብ ሰሜናዊ ሳህል ከባቢ ድማ ብምርባሕን መጓሰን ኣግማል፣ ኣባጊዕን ኣጣልን ፍሉይ ኢኮኖሚያዊ መነባብሮ መሰረት ዝገበሩ ንጥፊታት ነይሮም። ንግዲ ወርቁውን ዓብዩ ምንቅስቃስ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት ስለዝነበረ ኣብዚ መዳይ ዝተዋፈሩ ነጋዶ “ዋንጋራ”ን “ድዩላ”ን ብዝብል ይፍለጡ። እዚኦም ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ይሰርሑ ዝነበሩን ካብ ዓሌት ማሊንኬን ሶኒንኬን ዝወፁዮም። ይኹን ደኣምበር ኣብ መወዳእታ መበል 14 ክፍለ ዘበን ናብ ዝለዓለ ብርኪ ዕብዮትን ተፈላጥነትን በጊሑ ዝነበረ ሃፍታም መንግስቲ ማሊ ተዳኺመ። ነዚ ብዙሓት ምክንያታት ኣለውዎ፤

1. ፖለቲካዊ ሓይሊ ማንሳ ሙሳ እናተዳኸመ መጸኡ። ድኹማትን ዓቕሚ ዘይብሎም መራሕቲ ናብ ኣመራርሓን ስልጣንን መጸኡም። ሕድሕድ ምንሕናሕውን ንባዕሉ ጎዳኢ ነይሩ።
2. ነዚ ኣጋጣሚ ንሕንሕ ውሽጥን ድኸመት ፖለቲካዊ መራሕትን ኣብ ግምት ብምእታው ኣብ ወሰና ወሰን ዶባትን ማሊ ዝነበሩ ግዝኣታት ነፃነቶም እናኣወጁ ተበታቲኖም። ኣብ ምብራቕዎ ግዝኣት ማሊ ዝነበሩ “ሶንግሃይ” ዝበሃሉ ህዝቢ ዓሚዖም ንበይኖም ኸይኖም። ተገንጺሎም።
3. ሞሲ ዝበሃሉ ገዛእቲ ዓሌት ብዘካየድዎ ዓመፅ ንመንግስቲ ማሊ ኢኮኖሚያዊ ጉድኣት ኣብጊሑሉ። ካብ ገባራት ዝእኩብ ግብሪ ብምሓዞም ማእከላይ መንግስቲ ማሊ ኣዐርዩ ተዳኺመ።
4. ቲዋረግ ዝበሃሉ በርበራውያን ድማ ንርእሰ ከተማ ማሊ ዝነበረት ቲምቡክቲ

ወሪሮምዋ፡፡ እዚ ንዕንወት ማሊ ቁልፊ ተራ ዝተገወተ ተርእዮ ነይሩ፡፡ እዚ ሃፍታም ከባቢ ማሊ ኣብ ትሕቲ ሶንግሃይ ወዲቐ፡፡ ማሊ ከባቢ 1500 ዓ.ም ተበታቲና፡፡ እቲ ቅድም ዝነበረ ናይ ማሊንኬ ፌዴሬሽን ምሉእ ብምሉእ ዓንዩ፡፡ ከምዚ ዝመሰለ ምብትታን ድማ ንባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ኣዐርዮ ዝጠቐመባይታ ነይሩ፡፡

ንውድቀትን ዕንወትን መንግስቲ ማሊ ኣብ መበል 15 ክፍለ ዘመን ስዒቡ ሶንግሃይ ትበሃል ነፃ ሃገር ተመስሪታ፡፡ ሶንግሃይ ብ"ሶኒ" ዝበሃል ስርወ ንግስና ትመሓደር ነይራ፡፡ ሶንግሃይ ኣብ ማእኸላይ ሩባ ኒጀር ዝተመስረተት መንግስቲ ማእኸላይ ዘመን ነይራ፡፡ ስለዚ ማሊ ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ እትርከብ ዝነበረት እንትትከውን ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ድማ ስልጣን ሱዳን ብዝበሃል ዝፍለግ ብዙሓት ከባብያዊ መንግስታት ዝነበሩሉዮ፡፡ ቀንዲ መሰረት ምዕባል እዘን ከባብያውን ዓሌታውን መንግስታት ምድረበዳ ሰሃራ ብምቁራፅ ምስ ሰሜን ኣፍሪካ ይካየድ ዝነበረ ምዕብል መስመር ርሑቕ ንግዲዮ ነይሩ፡፡

ንንግዲ ባርያ ኣፍሪካውያንን መስመር ርሑቕ ንግዲን ስዒቡ ብዙሓት ኣውሮፓውያን ናብ ምዕራብ ኣፍሪካ ምእታው ጀሚሮም ነይሮም፡፡ ድሕሪዞም ኣውሮፓውያን ናብ ኣፍሪካ ምምዕኦም ስዒቡ መስመር ርሑቕ ንግዲ ኣንፈቲ ቀይሩ፡፡ ቀንዲ ማእኸላት ንንግዲ ኣብ ውሽጢ ከባብታት ምዕራብ ኣፍሪካ ዝነበራ ከተማታት ምዃኑ ተራፉ ኣብ ገማግም ምዕራብ ኣፍሪካ ኮይኑ፡፡ ምስዚ ተተሓሕዙ ድማ ኣብ ገማግም ምዕራብ ኣፍሪካ ሓደሽቲ መንግስታት እናማዕበላ ይመፃ ጀሚረን፡፡ ካብዚኣን ሓደ ድማ ኣብ ላዕሊ ብገፊሑ እናተገለፀ ዝመፀ ምምዕባል ዓሌታውን ከባብያውን መንግስቲ ማሊ ይርከብ፡፡ ብሕልፊ ድማ ንኣውሮፓውያን ባሮት ብምቕራብ ይተሓባበሩ ዝነበሩ መንግስታት ምዕራብ ኣፍሪካ ኣዝዮን ማዕበለን ነይረን፡፡

ይኹንምበር እዘን ኣናእይሽተይ ዓሌታውን ከባብያውን መንግስታት ዝነበሩ ኣብ ካልኣይ ፍርቂ መበል 19 ክፍለዘመን (ካብ 1880 - 1900 ዓ.ም.ፈ) ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ወዲቐን፡፡ ብተመሳሳሊ ማሊን ከባቢኣን ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ወዲቐን፡፡ ንማሊ ሓዊሱ ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ዝርከባ መብዛሕትኣን ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ዝነበሩ ሃገራት ብ1960 ዓ.ም.ፈ ነፃ ወጺኣን፡፡ ተምሃሮ፣ ኣፍሪካ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ወዲቐ ከመይ ከምተመቐቐለት ኣብ ካርታ ርክቡ፡፡

ዕዮ ጉጅለ

1. ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ ማለፊ ናብ ዝለዓለ ብርኪ ዝበፀሐትሉ ከይዲ ደረጃ ብደረጃ ብዝርዝር ኣረድኡ። ግለፁ።
2. ብዛዕባ ማንሳ ሙሳ እንታይ ተረዲእኹም? ተመያይጥኩም መልስኹም ብዝርዝር ፀሓፉ።
3. ንምድኻም መንግስቲ ማለፊ ምኽንያታት ዝነበሩ ብዝርዝር ግለፁ።

ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ መንግስቲ ፉንጅ

ፉንጅ ዝበሃል መንግስትን ግዝኣትን ካብ መበል 16 ክፍለ ዘመን ክሳብ መጀመርታ ክልተ ዓስርተታት 19 ክፍለ ዘመን ኣብ ናይሎሚ ሱዳን ዝነበረ መንግስቲዩ። ቅድሚ ምስረታ መንግስቲ ፉንጅ ከባቢ ሱዳንን ተፋሰስ ሩባ ናይልን 'ኑቢያ' እናተብሃለ ይፍለጥ ነይሩ። ኣብ መበል 15 ክፍለዘመን ዝተወሰነ ክፋል ግዝኣት ኑቢያ ብጣኩሪያ ይመሓደር ዝነበረን ብዙሓት ኣናእይኸተይ መንግስታት ብምንባርም ድማ ተደጋጋሚ ወራር ይገጥም ነይሩ። ቅሳነትን ዝተረጋገአ ምምሕዳር ኣይነበረን። ስለዚ ካብ ምብራቃዊ ክፋል ግዝኣት ኑቢያ ዝወፀ 'ኣብዱላህ ጃማ' ዝበሃል ኣብ ኑቢያ ንዝርከቡ ዝተፈላለዩ ኣናእይኸተይ ግዝኣታት ናብ ሓደ ኣምጺእዎን። ኣብዱላህ ጃማ ክርስትያናዊ መንግስቲ 'ኣልዋ' ዝበሃል መስሪቱ። ኣብዱላህ ጃማ ዝወፀሉ ዓሌት ብምኽንያት ንግዲ ቀይሕ ባሕሪ ዝርከብ ሃፍትን ሓይልን ዝነበሮዩ።

ይኹንምበር ኣብዱላህ ጃማ ምስዝመስረቶ ግዝኣት ንኸፀንሕ ዘኸእል ነዊሕ ዕድመ ስለዘይፀንሕ ብኣማራ ዱንቃስ ዝምርሑ ህዝቢ ፉንጅ ካብ ደቡብ ኑቢያ ናብ ሰሜን መዲኦም መንግስቲ መስሪቶም። ፉንጅ ዝበሃሉ ህዝቢ ካብ ደቡብ ናብ ሰሜን ዝኸዱ ብሺሊክ ዝበሃሉ ህዝቢ ዝበፀሐም መጥቃዕቲ ንምህዳም ነይሩ። ስለዚ እዞም ህዝቢ ፉንጅ ዝበሃሉ ብኣማራ ዱንቃስ ዝምርሑ ንኣብዱላህ ጃማ ስዒሮም መንግስትነት መስሪቶም። ግዝኣት መንግስቲ ፉንጅ ምስተመስረተ ርእሰ ከተማ ስናር ትብሃል ነይራ። ምምስራት መንግስቲ (ሱልጣኔት) ፉንጅ ዕላዊ ዝኾነሉ ብ1504 ዓ.ም.ፈ እዩ። ስለዚ መንግስቲ ፉንጅ ሙስሊም መንግስቲ ዘይነበረን ንክርስትያናዊ መንግስቲ ዕልዋ ተኪኡ ኣብ ሰሜንን ማእኸላይን ኑቢያ ዝተጣየሸ ነይሩ።

ኣብ ሰሜናዊ ኑቢያ ዝነበረት ሓያል መንግስትን ሃገር ግብፂ ድማ ብ1517 ዓ.ም.ፈ ኣብ ትሕቲ ምምሕዳር ግዝኣት ቱርክ ወዲቓ'ያ ነይራ። ንግብፂ ካብ 969 - 1517 ዓ.ም.ፈ የመሓድርዎ ዝነበሩ ስርወ መንግስቲ 'ማምሉክ' ብምኽንያት ወተሃደራዊ ወፍሪ ቱርካውያን ተሳዒሩ ስለዝኾነ ግብፂ ነፃነታ መሊኦ ስኢና። ስለዚ ግዝኣት መንግስቲ ፉንጅ ካብ ላዕላይ ናይል ክሳብ ካርቱም ትርክበሉ ምድማር ሩባታት ፃዕዳን ፀሊምን ኣባይ (ናይል) ዝበፀሕ ነይሩ። ፉንጅ ፈለማ ክርስትያንዮም ነይሮም። ደሓር ግና ካብ 1523 - 1600 ዓ.ም.ፈ ኣብዝነበረ እዋን ናብ ሃይማኖት

እስልምና ተለዊጦም። ስለዚህ ግዝኣት ፉንጅ ናብ ምምሕዳር ስርዓት ሙስሊም ሱልጣኔት ተለዊጦ።

ፉንጅ ብሰበኽ ሳግምነት ይመሓደሩ ዝነበሩ፤ አብ መጋብዝን ምርባሕ ከፍትን መነባብረኦም ዝመስረቱ፤ እቶቶም አብ መስመር ርሑቕ ንግዲ ይጥምቱ ዝነበሩ፤ እንትኾኑ ፍሉጣት ፈረሰኛታት'ውን ነይሮም። ብእስላማዊ ሕግን ደንብን ይምራሕ ዝነበረ ፍፁማዊ ስርዓት ዘውዳዊ መንግስቲ ዝኸተልዮ ነይሩ። ፉንጅ ጥንኲርን ተዋጋኣይን ሰራዊት ነይሮም። እዚ ሰራዊት ብኩናት ዝተማረኹ ባሮት፤ አጋርን ፈረሰኛን ዝተሃንፀ ኾይኑ ጎራደን ዘመናዊ ጠመንጃን ሒዞም ናብ ኩናት ይዋፈሩ ነይሮም። ፉንጅ አብ መበል 17 ክፍለ ዘመን ምስ ክርስትያን ንጉስ ጎንደር ዘመነ መንግስቲ ዝነበረ ሱስንዮስ (ካብ 1607 - 1632 ዓ.ም.ፈ. ዝነበረ) ናብ ኩናት ኣትዮም ነይሮም። መንቀሊ ምኽንያት እዚ ኩናት ሱልጣኔት ፉንጅን ክርስትያናዊ ንጉስ ሱስንዮስ ኢትዮጵያን ዝነበረ ምቁፅፃር መስመር ርሑቕ ንግዲዮ ነይሩ። እዚ ኩናት ብ1620 ዓ.ም.ፈ ተኻይዖ። አብ መበል 17 ክፍለ ዘመን መወዳእታ ሱልጣኔት ፉንጅ እናተዳኸመ ኸይዖ።

ሰእሊ. 1.16 መሓመድ ዓሊ.

ስለዚ አብ 1821 ዓ.ም.ፈ ንግብፂ ይመርሕ ዝነበረ “መሓመድ ዓሊ” ዝበሃል ኦቶማናዊ ኬዲቭ ሰራዊቱ መሪሖ ካብ ሰሜን ግብፂ ናብ ደቡብ ኣንፊት ክሳብ ስናር ወተሃደራዊ ወፍሪ ኣካይዖ። መሓመድ ዓሊ ካብ ፉንጅ ዝገጠሞ ተሪር ተቓዋሞ ኣይነበረን። ምኽንያትዚ ታሪካዊ ኣጋጣሚ ሱልጣኔት ፉንጅ ብዝገጠሞ ሰዕረት ግዝኣቱ ምሉእ ብምሉእ ንግብፅን ንመሓመድ ዓሊን ኣረኪቡ።

መሓመድ ዓሊ ካብ 1769 -1849 ዝነበረን ንኢኮኖሚ፣ መንግስትን ሓይልታት ምክልኻልን (ወተሃደራዊ ሰራዊት) ግብፂ ብዘመናዊ ስርዓት ዝሃነፀን ዘሰልጠነን እዩ። ሰራዊት መሓመድ ዓሊ ክሳብ ካርቱም በዓሒም ንግዝኣት ሱዳን ምሉእ ብምሉእ አብ ትሕቲ ኦቶማን ቱርክን ግብፅን ኣእቲይዎ። በዚ መንግስትነትን ሱልጣኔትነት ፉንጅ ኣብቅዑ። ግብፂ ብ1882 ዓ.ም.ፈ ኣብ ትሕቲ ኣንግሎ-ግብፃውያን ባዕዳዊ መግዛእቲ እንትትወድቕ ድማ ሱዳን'ውን ምሉእ ብምሉእ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣንግሎ-ግብፂ ወዲቓ። ሱዳን ካብ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ነፃ ዝወፀት ብ1956 ዓ.ም.ፈ እዩ። እሞ ተምሃሮ ብዛዕባ ጥንታውን ማእኸከላይ ዘመን ስልጣናታትን ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዚምባብዩ፣ ማሊን ፉንጅን ብዝግባእ ተረዲኦኹም ዶ? ግብፂ ንልዕሊ 300 ዓመታት ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ኦቶማን ቱርክ ከምዝነበረትን ካብ 1882 ዓ.ም.ፈ ጀሚሩ ድማ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ከምዝነበረት

ፊሊጥኩም ዶ? እምበኣርከስ ቅድሚ ናብ ዝቐፅል ኣርእስቲ ምሕላፍና ነዞም ዝሰዕቡ መልመድታት ስርሑ።

መልመዲ 1.3

ሀ. ነዞም ዝሰዕቡ ሓሳባት ኣንቢብኩም ምስተረዳእኹም እቲ ኣበሃህላ ትኽክል እንተተኾይኑ “ሓቂ” ትኽክል እንተዘይኮይኑ ድማ “ሓሰት” ብዝብል ቃል መልሲ ሃቡ።

1. ኣብ እዋን ንግዲ ባርያ መብዛሕትኦም ፀለምቲ ኣፍሪካውያን ናብ ብሪቲይን ኣሜሪካን ሽፓኝ ኣሜሪካዮም ተሸይጦም ይኸዱ ነይሮም።
2. ኢብን ባቲታ ንጉስ ማሊ ማሊንኬ ዝነበረ እዩ።
3. መንግስቲ ፉንጅ ፊለማ ክርስትያናዊ መንግስቲ ዝነበረን ደሓር ካብ 1523-1600 ዓ.ም.ፊ ኣብዝነበረ እዋን ናብ ሃይማኖት እስልምና ዝተቐየረ እዩ።
4. መሓመድ ዓሊ ዝተብሃለ ኦቶማናዊ ኬጂብን መራሒ ሰራዊት ግብፅን ብ1821 ዓ.ም.ፊ ንሱልጣኔት ፉንጅ ወሪርዋ ነይሩ።
5. ስልጣነ ማሊ (ማሊያውያን) ብስራሕቲ ፅርብት እምንን መንደቕን ይፍለጡ ነይሮም።
6. ዚምባብዌ፣ ማላዊን ዛምብያን ኣብ እዋን ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ብቐደም ሰዓብ ደቡብ ሮደሺያ፣ ኒያሳላንድን ሰሜን ሮደሺያን ተባሂለን ይፍለጣ ነይረን።

ለ. ነዞም ዝሰዕቡ ሕቶታት ቅጥፅን ትኽክለኛን መልሲ ሃቡ።

1. መፀውዒ ጥንታዊ ነገስታት ግብፂ እንታይ ይበሃል?
2. መስረቲ ጥንታዊ ስልጣኔ ካርቴጅ እንመን ነይሮም?
3. ብ146 ዓመተ ዓለም ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ኣብዝተኻየደ ሳልሳይ ኩናት ፑኒክ ብመሰረት ዝነበሮ ድልየትን ዕላማን ንካርቴጅ መሊኦ ክትድምሰስ ዝገበረ ወተሃደራዊ ጀነራል መራሒ ሮም መን ይበሃል?
4. ኣብ እዋን ኩናት ፑኒክ ንካርቴጅ መሪሑ ኣብ ኣውሮፓ ይዋጋእ ዝነበረ ፍሉጥ ወተሃደራዊ መራሒን ንጉስን መን ይበሃል?
5. ብ332 ዓመተ ዓለም ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ንግብፂ ዝወረረ ንጉስ መቐዶንያ መን ይበሃል ነይሩ?
6. ንኣፍሪካ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዘእተዉዋ ሃገራት ኣውሮፓ እንመንዮም?
7. ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ዘይወደቓ ሃገራት ኣፍሪካ እንመንዮም?
8. ኣፍሪካ ብኣውሮፓውያን ክትፍለጥን ክትባሃግን በሪ ዝኸፈቱ ኣገደስቲ ዝበሃሉ ታሪካዊ ተርእዮታት እንታይዮም ነይሮም? እንተወሓደ ሰለስተ መልሲ ጥቐሱ።

- 9. ንዚምባብዌ ዝመስረቱ ህዝብታት (ዓሌት) እንመን እዮም?
- 10. ብ1324 ዓ.ም.ፊ ናብ መካ ዝኸደን ንማሊ ምስ ኣዕራብ ሃገራት ዘፋለጠ መን ይበሃል?
- 11. ብምኸንያት ወተሃደራዊ ወፍሪ ኦቶማን ቱርክ ዝተስዓረን ካብ 969 - 1517 ዓ.ም.ፊ ንግብዒ የመሓድር ዝነበረ ስርወ መንግስቲ መን ይበሃል?

1.6 ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ከም ምኸንያት መራኸቢ ህዝቢ ኣብ ኢትዮጵያ

ተምሃሮ ንግዲ እንታይ ማለት ከምዝኾነ ትፈልጡ ዶ? ምስዚ ኣተሓሳስርኩም ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ኽ እንታይ ማለት ይመስለኩም? ታሪኽ ሃገርና ዘምህረና ካብ ጥንቲ ጀሚሩ ኣብ ኢትዮጵያ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ከምዝነበረ'ዩ። ኣፈ ታሪኽ ሃገርና እንተወሲድና ብዘመነ ንግስተ ሳባ ዘ ኣኸሱም ካብ ማእኸላይ ምብራቕን ግብፅን ይመላለሱ ዝነበሩ ነጋዶ ነይሮም። ዘመነ መንግስቲ ጥንታዊት ኣኸሱም ብወደብ ኣዱሊስ ብቐይሕ ባሕሪ ዝካየድ ብጣዕሚ ዝተጠናኸረ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ምስ ሃገራት እስያን ኣውሮፓን ከምኡ'ውን ግብፅን ኑቢያን ነይሩ'ዩ። ወደባት ዘይላን ኣዱሊስን ፍሉጣት በርታት ንግዲ ነዊሕ ርሕቕት ኮይነን ንሃገርና ብዙሕ ከምዘገልገላ ዝፍለጥ'ዩ። ኣብ እዋን ማእኸላይ ዘመን ኢትዮጵያ ካብ ደቡባውን ደቡባዊ ምዕራብ ክፋል ሃገርና ናብ ምብራቕ ወደብ ዘይላን ናብ ሰሜን ነንደር ኣቢሉ ናብ ሱዳንን ወደብ ምዕዋዕን ዝበፀሕ ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ነይሩ'ዩ።

ስለዚ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ካብ ወፃኢ ሃገራት ናብ ውሽጢ ሃገርን ከምኡ'ውን ካብ ውሽጢ ሃገር ምህርትታት ናብ ወፃኢ ሃገራት ዝለኣኸሉ ስርዓት ልውውጥ ንግዲ ዝነበረ እዩ። ኣብ ውሽጢ ሃገር'ውን ካብ ደቡብ ናብ ሰሜንን ምብራቕን ኣንፈት ይካየድ ዝነበረ መስመር ንግዲ ዝጠቓልል እዩ። መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ንሃገርን ዝተወሰኑ ከባብታትን ምስ ሃገራት ወፃኢ ዝራኽቡን ዘተሓሳስርን ዝምድና ዝፈጥር'ዩ። ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ንኢትዮጵያ ምስ ሃገራት ወፃኢ ዘተሓሳስረን የራኸባ'ውን ዝነበረ'ዩ። ብምዃኑ'ውን ኣብ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ሓያል ንሕንሕን ምጉያይን ዝተርአየሎም እዋናት ብዙሓት ነይሮም። ነዊሕ መስመር ንግዲ ፍልፍል እቶት'ውን ብምንባር ብምኸንያት ከምዚ ዓይነት ምንቅስቓስ ካብ ወፃኢ ዘመናዊ ኣፅዋር ውግእ ብምምፃእ ወተሃደራዊ ዓቕሞም ዘሓይሉ መንግስታትን ነገስታትን ነይሮም'ዮም። ስለዚ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ኣብተወሰነ እዋን ይጠናኸር ከምዝነበረ ኹሉ ኣብ ካሊ እዋን ምድኻም ዝተረአየሎም ኣጋጣምታት ነይሮም።

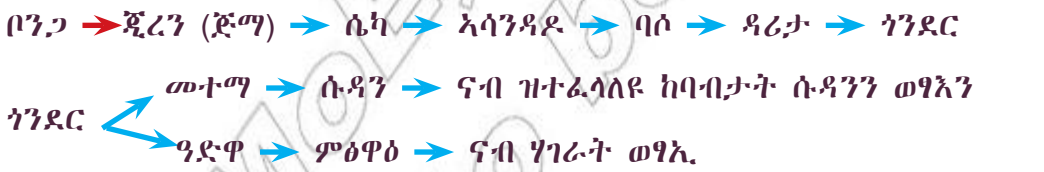
ነዊሕ መስመር ንግዲ ንኸጠናኸርን ተደላይነቱ ዝለዓለ ንክኸውን ካብዝገብሩ ታሪካዊ ምኸንያታት ውሽጢ ንምጥቓስ ዝኣክል፤

- 1. ኢትዮጵያ ኣብ ቀይሕ ባሕርን ቀርኒ ኣፍሪካን ትርከብ ስትራቴጂካዊ ሃገር ብምዃና ንነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ተጠላቢት ይገብራ ነይሩ፤

2. ግብዓ አብ ባሕሪ ሜዲቴራንያንን ቀይሕ ባሕርን ፖለቲካዊ ሓይል ዘለዎን ዝተጠናኸረት ሓይል ኾይና ብዓብላላይነት ዝተርአየት ሃገር ምንባራ፤
3. አብ ኢትዮጵያ ዝርከቡ ምህርታትን ሸቐጣትን ከምኡውን ክቡራት ማእድናትን ብፍላይ ብኣቶማን ቱርካውያን ብጣዕሚ ተጠለብትን ተደለይትን ምንባሮም፤
4. ድልየት ኣውሮፓውያንውን አብ ኢትዮጵያ፣ ቀይሕ ባሕርን ቀርኒ ኣፍሪካን ብጣዕሚ ስለዝሓየለ፤
5. አብ ውሽጢ ሃገርውን አብ ከባቢ ሩባ ጊቤ ይምስረቱ ዝነበሩ ኣናእይሻተይ ከባብያዊ መንግስታት ምጥያሽን ንንግዲ ዝኾኑ ተጠለብቲውን ነይሮምዮም።

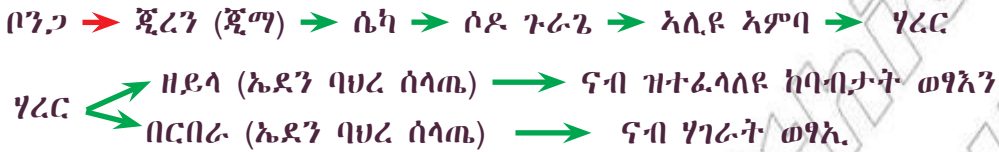
አብ መበል 19 ክፍል ዘመን ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ካብ ውሽጢ ኢትዮጵያን ዝተፈላለዩ ከባብታት ሃገርናን ናብ ወፃኢ ብኸልተ ኣንፊት ተዘርጊሑ ይለእኽ ነይሩ። ክልቲአም ኣንፊታት መስመር ንግዲ መንቀሊኦም ካብ ደቡባዊ ምዕራብ ሃገርና እንትኸውን እዚ ከባቢ ዝተፈላለዩ ተጠለብቲ ዝኾኑ ክቡራት ናውትን ሸቐጣትን ንግዲ ዝርከቡሉ እዩ ነይሩ።

1. እቲ ቀዳማይ ቐልፊ ኣንፊት መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ሃገርና ዝነበረ አብ ከፋ ከባቢ ካብዝርከብ ቦንጋ ዝበሃል ዝብገስ ኾይኑ ካብዚ ድማ ናብ ጂረን (ጂማ)፣ ሴካ (ሊ.ሙ. ኢ.ናርያ)፣ ኣሳንዳዶ (ሆሩ ጉዳሩ)፣ ባሶ (ጎጃም)፣ ዳሪታ (ቤንሙድር) ገይሩ አብ መወዳእታ ናብ ጎንደር ዝበፀሕ ነይሩ። ካብ ጎንደር ድማ ብኸልተ ኣንፊት ንግዲ መስመር ናብ ወፃኢ ይስደድ ነይሩ።
- ሀ. እቲ ሓዲ መስመር ንግዲ ካብ ጎንደር ናብ መተማ ዝኸይድን በዚ ኣቢሉ ናብ ሱዳን ይለእኹ ነይሮም። መተማ ኣብ ደብ ኢትዮጵያን ሱዳንን ትርኩብ ከተማ እያ። ካብ ሱዳንውን ናብ ዝተፈላለዩ ሃገራት ብሱዋኪንን ግብፅን ኣቢሎም ይስደዱ ነይሮም። በዚ ሎሚ እዋንውን መተማ ምስ ሱዳን ዘራኽብ ዓብዪ ከተማን መስመር መስደድን መእተውን ንግዲ እዩ።
- ለ. እቲ ካልኣይ መስመር ንግዲ ድማ ካብ ጎንደር ናብ ዓድዋ ዝኸይድን በዚ ኣቢሉ ድማ ናብ ምፅዋዕ ዝለእክን ነይሩ። ምፅዋዕ ኣብ ቀይሕ ባሕሪ ትርኩብ ወደብ ኢትዮጵያ ዝነበረት እያ። ሎሚ ምፅዋዕ ኣብ ኤርትራ'ያ ትርኩብ።

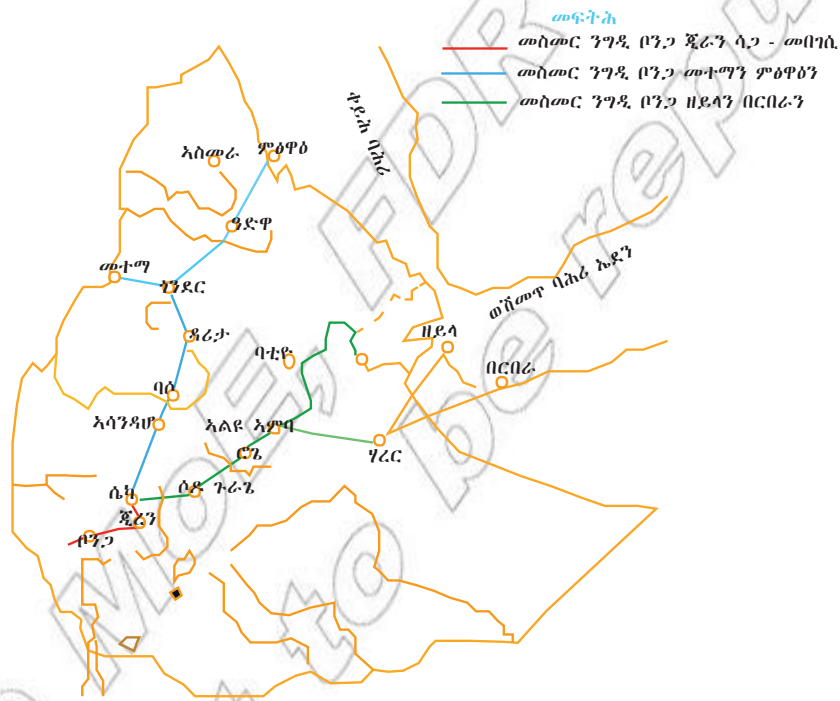

2. እቲ ካልኣይ ቐልፊ ኣንፊት መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ሃገርና ዝነበረ ካብ ደቡብ ምዕራብ ኢትዮጵያ ከባቢ ቦንጋን ጅማን ተበጊሱ ናብ ኣንፊት ምብራቕ ኢትዮጵያ ዝርከባ ወደባት ዘይላን በርበራን ዝበፀሕዮ ነይሩ። ወደባት ዘይላን በርበራን ካብ ስዑዲ ዓረብያ ናብ ሃገርና ዝመፁ ሰዓብቲ ሃይማኖት እስልምና

ይመላለሱሉ ዝነበሩን ኣብ እዋን ማእኸላይ ዘመን ድማ ዝተፈላለዩ ሙስሊም ሱልጣኔታትን ክርስትያናዊ መንግስቲ ሸዋን ይነሓንሕሉ ዝነበሩ በርታት መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ዘተኣናግዳ እየን ነይረን። ስለዚ እዚ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ፖለቲካውን ኢኮኖሚያውን ክምኡውን ማሕበራውን ጉዳያት የተኣናግድ ዝነበረዮ። እዚ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ካብ ቦንጋን ጂረንን መበገሲኡ ገይሩ ናብ ሴካ (ሊሙ ኢናርያ)፣ ሶዶ ኣብ ጉራጌ፣ ኣሊዩ ኣምባ (ሸዋ)፣ ገይሩ መወዳእታ ናብ ሃረርዮ ዝበፅሕ ነይሩ። ናብ ከተማ ሃረር ምስበፅሕ ድማ ብኸልተ ኣንፈት ናብ ወፃኢ ይስደድ ማለትዮ። እቲ ሓደ መስመር ናብ ወደብ ዘይላ ዝስደድዮ ነይሩ። እቲ ካልኣይ መስመር ንግዲ ድማ ናብ ወደብ በርበራ ዝስደደሉ እዩ ነይሩ።

- ቦንጋ ጂረን (ጂማ) ሴካ ሶዶ ጉራጌ ኣሊዩ ኣምባ ሃረር
- ስደን ባህረ ሰላጤ ናብ ዝተፈላለዩ ከባብታት ወፃኢን
- ሃረር በርበራ (ኤደን ባህረ ሰላጤ) ናብ ሃገራት ወፃኢ

ካርታ 1.20 ነዊሕ መስመር ርሕቕት ንግዲ

ተምሃሮ ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘመን ኣብ ሃገርና ዝነበሩ መስመራት ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ተረዲእኹም ዶ? እዞም መስመራት ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ዝበሃሉ ካብ ውሽጢ ሃገር ናብ ሃገራት ወፃኢ ምህርቲ ዝስደዱለንን ካብ ሃገራት ወፃኢ ድማ ናብ ውሽጢ ሃገር ናውትን ሸቕጣትን ዝኣትዉለን መንገድታት ከምዝነበሩ ተረዲእኹም ዶ? ካብ ሃገርና ከባብታት ደቡብ ምዕራብ እቶም ብዙሓት ናውትን ሸቕጣትን ከምኡውን ምህርትን ውዕኢት ማእድናትን ብበዝሒ ዝስደዱለን ቦታታት ከምዝነበሩ ኹ ተረዲእኹም ዶ? እዚ ካብተረዳእኹም ካብ ሃገርና ናብ ወፃኢ ሃገራት ይስደዱን ይልኣኹን ዝነበሩ ናውትን ሸቕጣትን እንታይ ዓይነትኹም ነይሮም?

ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘመን ካብ ሃገርና ናብ ወፃኢ ይስደዱ ዝነበሩ ናውቲ፣ ሸቕጣት፣ ምህርትታት፣ ሃፍትታት ማእድናትን እንስሳትን ነዞም ዝስዕቡ ይሓውስ ነይሩ፣ ስኒ ሓርማዝ፣ ወርቂ፣ ቡን፣ ቆርቦትን ኣንጋረን፣ ዕጣንን ከርቦንን ከምኡውን ባሮት ይርከብዎም። ካብ ወፃኢ ናብ ውሽጢ ሃገር ይኣትዉ ዝነበሩ ድማ ከም መስታወት፣ ክዳን፣ ጨና (ሸቶ)፣ ብሪ፣ ነሃስ፣ መዳብን ኣዕዋር ኩናትን ይርከብዎም ነይሮም። ብጣዕሚ ብዙሓት ባሮት ካብ ኢትዮጵያ ብፍላይ ናብ ዓዕራብ ሃገራት ይሸየጡን ይልኣኹን ነይሮም። ማእኸላት መሸጢ ባሮት ካብዝነበሩ ውሽጢ 'ያጁቤ' ኣብ ኅጃምን 'ኣብዱል ራሳል' ኣብ ሸዋን ይርከብዎም። እዞም ባሮት ገሊኦም ብኩናት ዝተማረኹ፣ ገሊኦም ባሮት ንምእካብ ብዝተገብረ ወፍሪ፣ ገሊኦም ድማ ልቓሕን ግብሪን ወይድማ ዕድኦም ብእዋኑ ክኸፍሉ ብዘይምኸኣሎም ብመልክዕ ቕዕዓት ዝተሓፈሱን ዝሸየጡንኹም ነይሮም። ዋጋ መሸጢ ባሮት ከከም ያታ፣ ዕድመን ኣካላዊ ጥንካረን ዝውሰንዩ ነይሩ።

ካብ መበል 17 ክሳብ 19 ክፍለ ዘመን ኣብዝነበሩ እዋናት ኣብ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ተዋፊሮም ዝነበሩ ነጋዶ ሙስሊም እዮም ነይሮም። መብዛሕትኦም ነጋዶ ሙስሊም ዝነበሩሉ ምክንያት እንትርአዩ ክልተኹም፡

1. ንሕርሻ ዝኸውን እኹል መሬት ስለዘይነበሮምን ክረኽቡውን ስለዘይከኣሉን
2. መብዛሕትኦም ካብ ወፃኢ ዝመጡ ነጋዶ ማእኸላይ ምብራቕ ሙስሊም ስለዝነበሩ

ኣብዚ ነዊሕ መስመር ርሕቕት ዘለዎ ንግዲ ዝለዓለ ንጡፍ ተዋሳኒቲ ዝነበሩ ጀበርቲን ኣፍካላን ኣብ ቅድሚት ዝጥቀሱኹም ነይሮም። ጃላባ ዝበሃሉ ሱዳናውያንውን ነይሮምኹም። እዞም 'ጀበርቲ' ዝበሃሉ ኣብ ሰሜን ኢትዮጵያ ዝነበሩን ብቐይሕ ባሕሪ ኣብ ስራሕቲ ንግዲ ተዋፊሮም ዝነበሩ ሙስሊም ነጋዶኹም። 'ኣፍካላ' ዝበሃሉ ድማ ኣብ ደቡብ ምዕራብ ኢትዮጵያ ዝርከቡ ተዋሳኒቲ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ዝነበሩ ሙስሊም ነጋዶ እዮም። ካብዚኦም ብተወሰኹቲ ብትውልዲ ደቂ ወፃኢ ሃገር ዝኾኑ ኣዕራብ፣ ህንዳውያን፣ ግሪካውያን፣ ኣርመናውያንን ሱዳናውያንን ('ጃላባ' እናተብሃሉ ዝፍለጡ) ኣብ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ተዋሳኒቲ ዝነበሩኹም።

እዞም ዝተፈላለዩ ሙስሊም ነጋዶ ብሓባር ተወዲቦምን ዝፀዓኑሎም እንስሳት መሪሖምን ናብ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ እንትወፍሩ ሓለቓ ነይርዎምዮ። ሓለቓ ስራሕቲ ንግድን መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲን ንዝነበሩ ድማ 'ነጋድራስ' ዝብል ስመ ማዕርግ ይወሃቦም ነይሩ። መለዋወጢ ንግዲ ዝነበረ ድማ ጋምፉር / ገይላ ጨው ዝበሃል ካብ ትግራይ ዝርከብን 'ማርያትሬዛ' ዝበሃል ብመንግስቲ ኣውስትራይ ካብ 1751 ዓ.ም.ፈ ጀሚሩ እናተሓተመ ኣብ መተዓዳዲ ስርዓት ዝወግለ ነይሩ። ማርያትሬዛ ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘመን ፍሉጥ መለዋወጢ ዕዳጋ ዝነበረ እዩ።

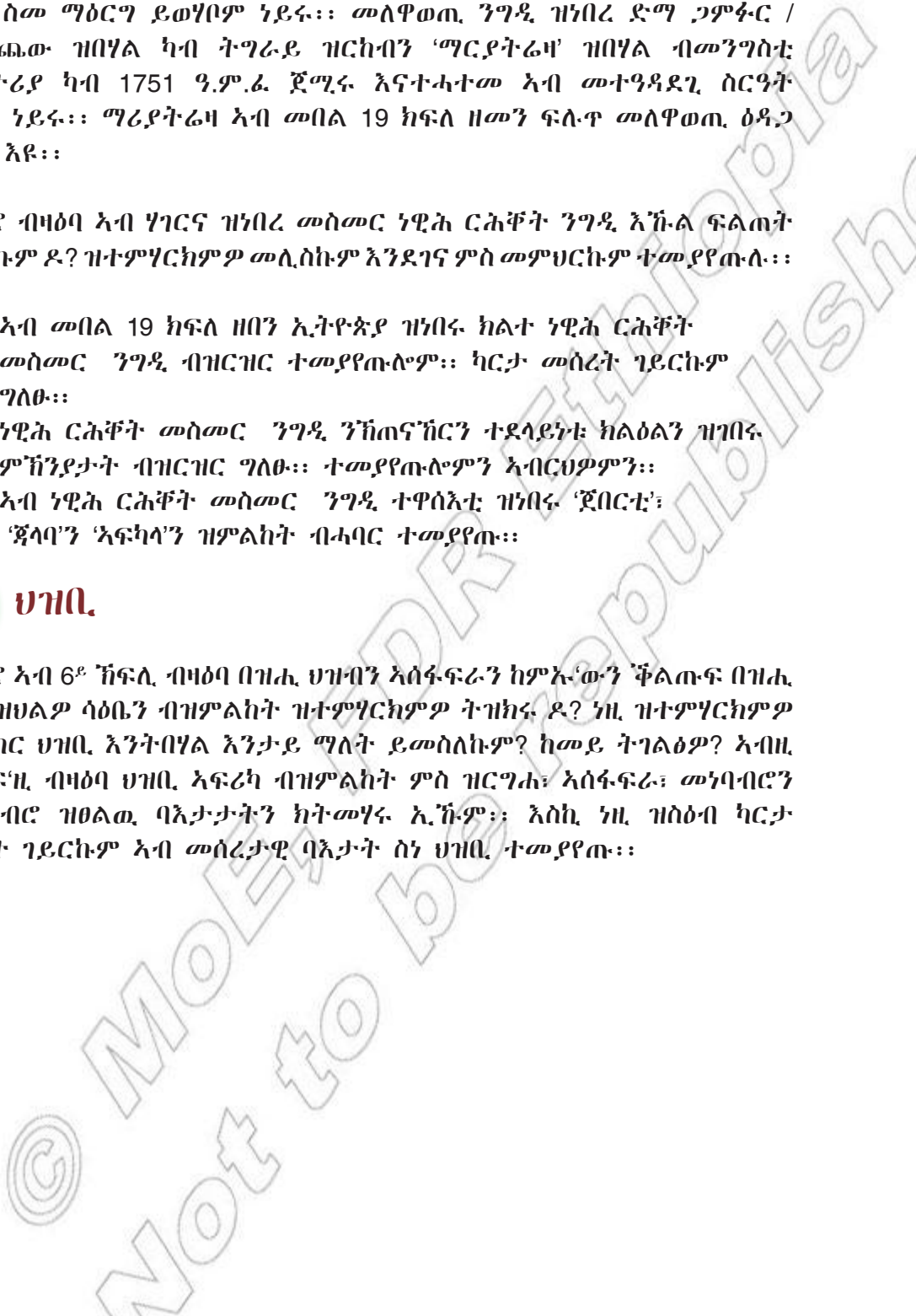
ተምሃሮ ብዛዕባ ኣብ ሃገርና ዝነበረ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ እኹል ፍልጠት ረኺብኩም ዶ? ዝተምሃርክምዎ መሊስኩም እንደገና ምስ መምህርኩም ተመያየጡሉ።

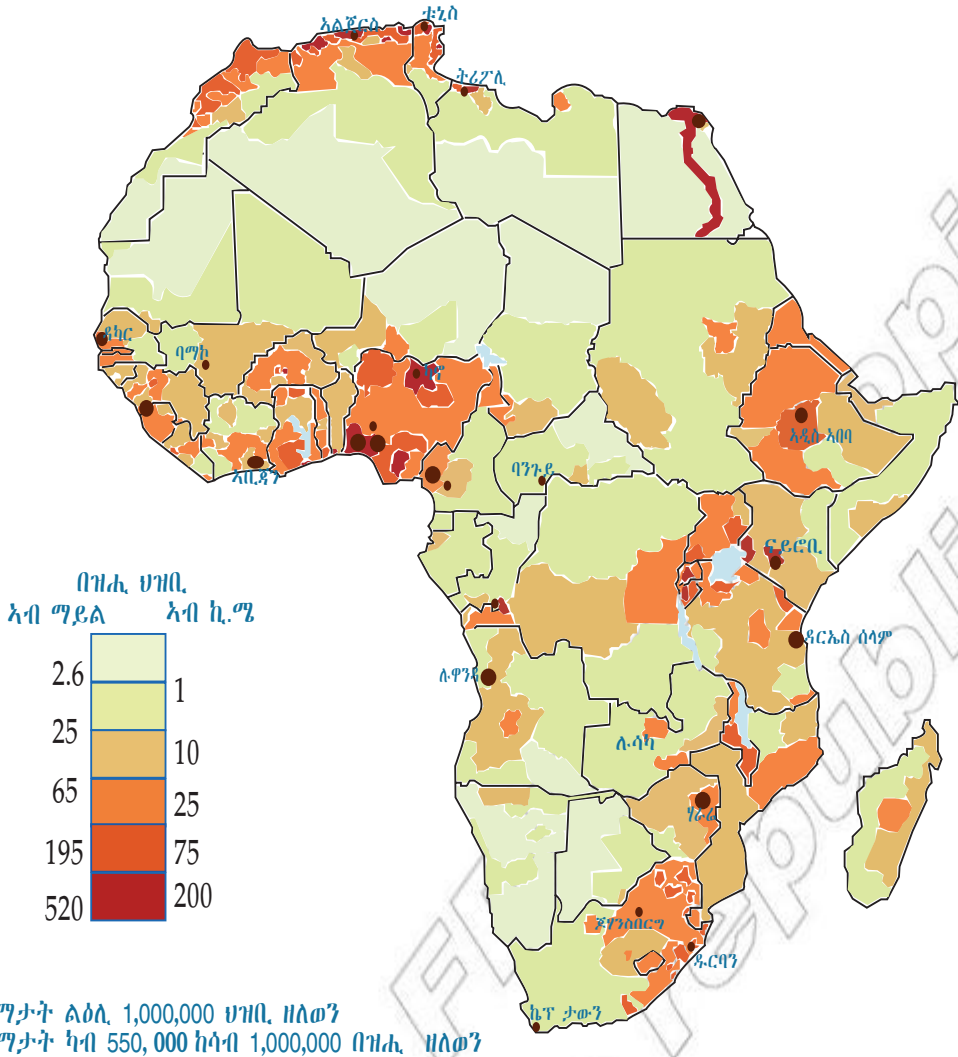
1. ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘበን ኢትዮጵያ ዝነበሩ ክልተ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ብዝርዝር ተመያየጡሎም። ካርታ መሰረት ገይርኩም ግለፁ።
2. ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ንክጠናኸርን ተደላይነቱ ክልዕልን ዝገበሩ ምክንያታት ብዝርዝር ግለፁ። ተመያየጡሎምን ኣብርሃዎምን።
3. ኣብ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ተዋሰኝቲ ዝነበሩ 'ጀበርቲ'፣ 'ጃላባ'ን 'ኣፍካላ'ን ዝምልከት ብሓባር ተመያየጡ።

1.7

ህዝቢ

ተምሃሮ ኣብ 6^ይ ክፍለ ብዛዕባ በዝሒ ህዝብን ኣሰፋፍራን ከምኡ'ውን 'ቕልጡፍ በዝሒ ህዝቢ ዝህልዎ ሳዕቤን ብዝምልከት ዝተምሃርክምዎ ትዝክሩ ዶ? ነዚ ዝተምሃርክምዎ ብምዝካር ህዝቢ እንትበሃል እንታይ ማለት ይመስለኩም? ከመይ ትገልፅዎ? ኣብዚ ምዕራፍዚ ብዛዕባ ህዝቢ ኣፍሪካ ብዝምልከት ምስ ዝርግሑ፣ ኣሰፋፍራ፣ መነባብሮን ንመነባብሮ ዝፀልጢ ባእታታትን ክትመሃሩ ኢኹም። እስኪ ነዚ ዝስዕብ ካርታ መሰረት ገይርኩም ኣብ መሰረታዊ ባእታት ስነ ህዝቢ ተመያየጡ።

ካርታ 1.21 የዕቅድን ፀቕጥን ህዝቢ እናራህ

1.7.1 ዝርግሓ ህዝብን አሰፋፍራን

ህዝቢ ማለት ኣብ ኣዳ ከባቢ ሃገር፣ ክልል፣ ዞባ፣ ከተማ፣ ወረዳ፣ ጣቢያ፣ ቀጠና ወይድማ ቁሽት ወዘተ ኣብ ኣዳ ዝተወሰነ እዋን ነባራይ (ተቐማጫ፣ ወዲዓዲ) ምዃኑ ዝገለፀሉ መረዳድኢ ኣምርፕ። ብህፅባ ህዝቢ ዝምልከት ዝርዝር መፅናዕቲ ዝግበረሉ ሳይንስ ዲሞኖራሪ (ስነ ህዝቢ) ተባሂሉ ይፍለጥ። ስነ ህዝቢ ከም ኣዳ ዘፈር ሳይንሳዊ መፅናዕቲ ብህፅባ በዝሒ ህዝቢ፣ ተዋፅኦ፣ ዝርግሓ፣ ኩነታት መጠን ዝውለዱ ህፃናት ምስ መጠን ሞትን ስደትን ብዝምልከት ዘለዉ ለውጥታት

ኣመልኪቱ ብስታቲስቲካዊ ፀብዓብ እናተሓገዘ ሳይንሳዊ ትንተና ዝግበረሉዮ። ስነ ህዝቢ ኣብ ሕብረተሰብ ዘለዉ ለውጥታትን ምምሕያሻትን መሰረት ብምግባር ብዛዕባ ትልሚ ልምዓት ህዝብን ኢኮኖሚያዊ ዕብዮትን እናገናዘበ ንመንግስቲ ዝጠቐሙ ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ዝህቡዮ።

ብስነ ህዝቢ ዝርከብ ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ድማ መንግስቲ ኣብ መዳይ ትምህርቲ፣ ጥዕና፣ ስነ ኣባይቲ፣ ማሕበራዊ ውሕስናን ድሕንነትን፣ ዕድል ስራሕ፣ ምሕብሓብ ከባብን ኢኮኖሚያዊ ልምዓትን ዝምልከቱ ብጣዕሚ ኣገደስቲ ዝኾኑ መረዳእታታት ይህቡዮ። ከምዚኦም ዝመሰሉ መረዳእታታትን ሓበሬታታትን ድማ መንግስቲ ንኢኮኖሚያዊ ልምዓትን ዕብዮትን ከምኡውን ማሕበራዊ ደህንነትን ውሕስነትን ዝጥምቱ ብጣዕሚ ወሰንቲ ፖሊሲታትን ስትራቴጂታትን ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ዕብዮት ንክሕንፅፅን ሓበርቲ ኣንፊታት ንኸውፅእን ብወሳይ መልክዑ ይጥቀሙሎም። ብዛዕባ ህዝብን ስነ ህዝብን መፅናዕቲ ኣካይዱ መትከላትን ፖሊሲታትን ስነ ህዝቢ ኣመልኪቱ ብ1789 ዓ.ም.ፊ ዕሑፍ ፍልስፍና ብምቕራብ ዝፍለጥን ክሳብ ሎሚ በዚ ስርሑ ዝዝኸርን ምሁር ፈላስፋ ‘ቶማስ ኣልበርት ማልታስ’ ዝበሃልዮ (ካብ 1766-1834 ዝነበረ)።

ስነ ህዝቢ ብመሰረት ትንታኑ መጠን ዝተወለዱ ህፃናትን መጠን ሞትን ምስ ኣፈሻዊ ጥዕና ህዝቢ ብምግንዛብ ዕብዮት ህዝቢ የመላኽት። እዚ ኣገባብጣ መጠን ዝተወለዱን ዝሞቱን ብመንፅር 1000 ህዝቢ እናተገበጠ መጠን ዝተወለዱን ዝሞቱን ካብ 1000 እናተብሃለዮ ዝግለፅ። ካብዚ ብተወሳኺ መጠን ዕብዮት ህዝብን ዘለዉ ለውጥታትን እንትግበጥ ድማ ኣብ ሓደ ዝተወሰነ ዓመት ውሽጢ በዝሒ ዝተወለዱ ህፃናት፣ ዝሞቱ ሰባት፣ ዝተሰደዱን ካብ ስደት ዝተመልሱን ኣብ ልዕሊ ዝተቐፀረ በዝሒ ህዝቢ ተገይሩዮ ዝግበጥ። ይኹን ደኣምበር እዚ ዓይነት ኣገባብጣ ብመሰረት ዕድመ ማእኸል ዝገበረ ትንታኑ እንትግበር ዝተወሰነ ምዝባዕ ይርከቡሉዮ። ንኣብነት ጥዕንኡ ምሉእ ብምሉእ ኣብዝተማልአ ሕብረተሰብ እንተወሲድና ብዕድመ ድፍእ ዘበሉ ዓበይቲ ብዙሓት ዝርከብዎምን መናእሰይ ወለዶ ብበዝሒ ዝርከብዎም ኣብ ትሕቲ ድኽነት ዝርከቡን እንትወዳደር መጠን ሞት ተመሳሳላይ ክኸውን ይኸእልዮ። ስለዚ ሰብ ሞያ ስነ ህዝቢ ካብ ከምዚ ዝመሰለ መዋጠጥን መካትዕን ሓሳባት ንምውፃእ ኣብ ዕድመ ዝተመስረተ ክፍፍል ህዝቢ ብምግዳፍ መጠን ምውላድ እኖታትን መጠን ብህይወት ነዊሕ ዕድመ ምንባርን ዝብሉ ክልተ ኣገደስቲ መዕቀንታትዮም ዝጥቀሙ።

ንጥፈት

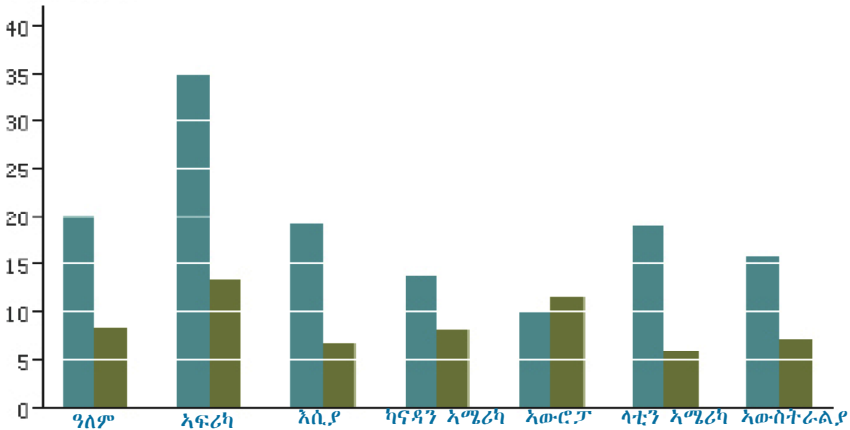

ተምሃሮ መጠን ዓቕሚ ምውላድ እኖታትን መጠን ብህይወት ነዊሕ ዕድመ ምንባር እንትብሃሉ እንታይ ማለት ይመስለኩም? ንወለድኹምን ካልኣት ዓበይቲ ሰባት ኣቲትኩም መልሲ ክትረኽቡ ፈትኑ።

ቶማስ አልብርት ማልታስ

ዝለዓለ መጠን ዓቕሚ ምውላድ እኖታት ዘለወን ሃገራት ካብ 1000 ህዝቢ ናብ 40 - 50 ዝኾኑ መጠን ውልደት ህፃናት ይህልወን። እዚ ማለት ሓንቲ እኖ (አዶ) ካብ 5 - 7 ቆልዑ ትወልድ ማለት'ዩ። ብተመሳሳሊ ድማ ትሑት መጠን ዓቕሚ ምውላድ እኖታት ዘለወን ሃገራት ካብ 1000 ህዝቢ ናብ 15 - 20 ዝኾኑ መጠን ውልደት ህፃናት ይህልወን። እዚ ማለት ሓንቲ እኖ (አዶ) ብማእኸላይ 2 ቆልዑ ትወልድ ማለት'ዩ።

■ መጠን ውልደት
■ መጠን ሞት

ካርታ 1.22 ብደረጃ ዓለም ዝርከብ መጠን ውልደትን ሞትን ካብ 1000 ብ2007 ዓ.ም.ፈ.

ብህይወት ዝንበረሊ ዕድመ መብላሕትኡ ህዝቢ ሓንቲ ሃገር ድሕሪ ክንደይ ዓመት ዕድመ ከምዝሞቱ ዝግበር መግለጺ ትንታኑ እዩ። ኣብዚ ዘለናዮ ዘመን ኣብ ምዕቡላት ሃገራት እንትንርእይ ብህይወት ዝፀንሑሉ ማእኸላይ ዘመን ኣብ መብላሕትኡ 70 ዓመት እዩ። መጠን ሞት ድማ 10 ካብ 1000 እዩ። እምበኣርክስ ተምሃሮ ኣብ ሳይንሳዊ መፅናዕቲ ስነ ህዝቢ ክንፈልጦም ዝግቡኡና መሰረታዊ ኣምራት እዞም ዝስዕቡ እዮም።

- መጠን ውልደት
- መጠን ምውላድ እኖታት
- መጠን ምስዳድ
- መጠን ዕብዮት ህዝቢ
- መጠን ሞት
- መጠን ብህይወት ዝንበረሊ ዕደመ
- መጠን ካብ ስደት ዝተመልሱ
- መጠን ሞት ህፃናት

እሞ ተምሃሮ አብ ላዕሊ ዘሎ መግለጺ ባርግራፍ እንታይ የመልክት? እንታይ ተረዲእኹም? ብዛዕባ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ዓለምና ኸ እንታይ ትፈልጡ?

ስነ ህዝቢ ብዛዕባ ማሕበራዊ ባህርያት ህዝብን በብእዋኑ ዝርአይ ዕብዮትን አነጻፍ ዘርእይ እንትኸውን ነዞም ዝስዕቡ መረዳእታታትውን ብውነ ሳይንሳዊ ብዝኾነ ጥበብ ይጻምምዮ፤

1. ኩነታት ህዝቢ ብመንፅር ዕድመ፣ ፆታ፣ ስድራ፣ አካላዊ ኩነታት፣ ዓሌትን ብሄር ብሄረሰብን፣ ትሕዝቶ ስራሕ፣ መተሓዳደሪ እቶት፣ በዝሕን ፃዕቕን ህዝቢ፣ ተዋፅኦ
2. ብምኸንያት ውፅኢት መጠን ውልደት፣ መርዓን ሓዳርን፣ መጠን ሞት፣ መጠን እኖታት ዝወልደኦም ህፃናት ወዘተ አብ ስነ ህዝቢ ዝተርአየ ለውጢ
3. ስታቲስቲካዊ ፀብዓብ ስደትን ካብ ስደት መልስን አብ ኩነታት ኢኮኖሚ ሃገር ዘለዎ ውፅኢትን ሳዕቤንን ዝምልከት ትንታኑ
4. ስታቲስቲካዊ ፀብዓብ ገበናት፣ ዘይሕጋውነትን ዓርሰ ቅትለትን ዝምልከት
5. ደረጃ ትምህርትን ኩነታት ጥዕናን ህዝቢ ሃገር ይፅብፀብ
6. ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ረብሓ ዘለዎም ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ብፍላይ ድማ ምስ ቁጠባዊ ትሕዝቶን ኢንሹራንስን ዝተዛመዱ ትንታኑ ይስራዕ

ብመሰረት ፀብዓብ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ብ1 ዓ.ም.ፈ ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ዝነበረ በዝሒ ህዝቢ ዓለም 300 ሚሊዮን ከምዝነበረን ድሕሪ 1500 ዓመታት ድማ እዚ ቕፅፅ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 500 ሚሊዮን በጊሑ ከምዝነበረ የመልክት። ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ዓለም ቕፅፅ አይነበረን። እዚ ዝኾነሉ ምኸንያት ዝነበረ ጠባይ አየር፣ ሓደጋታት ተፈጥሮ፣ ሕፅረት ቀረብ ምግቢ፣ ጥምየትን ብተደጋጋሚ ዝነበረ ኩናትን ነይሩ። ብ1900 ዓ.ም.ፈ ድማ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 1.65 ቢሊዮን በጊሑ። አብ 1960 ዓ.ም.ፈ እዚ ቕፅፅ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 3.04 ቢሊዮን ደይቡ። አብ 1999 ዓ.ም.ፈ እዚ ቕፅፅ በዝሒ ህዝቢ ናብ 6 ቢሊዮን በጊሑ። ስለዚ ብማእኸላይ አብ ዓመት 77 ሚሊዮን ህዝቢ እናወሰኸ ይመፅእ ከምዘሎን እዚ ድማ ብሚኢታዊ 1.3 ከምዝኾነ የመላኸት። ይኹን ደኣ'ምበር አብ አፍሪካ እንትንርእይ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ አብ መብዛሕትአን ሃገራት ልዕሊ 2.5 ሚኢታዊ እንትኸውን አብ ሃገርና ኢትዮጵያ ድማ 2.7 ሚኢታዊ እዩ። አብ አፍሪካ ዋላኳ ሰፊሕ በረኻነትን ምድረበዳነትን አብ ሰሃራ፣ ካላሃሪን ናሚብን ዝበሃሉ ሰብ ዘይነበረለንን ህዝቢ ዘይብለንን ቦታታት እንተሃለዎ ዝለዓለ መጠን ዕብዮት ህዝቢ ምህላዉ አይተረፈን። ካብዚ እንርድኦ አብዘይማዕበሉ ሃገራት ዘሎ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ አዕርዩ እናወሰኸ ይኸይድ ከምዘሎዮ።

ካብዚ ዝቐረበ መረጃ እታ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም እንርድኦ መሰረታዊ ሓቂ እንተሃለወ በዝሒ ቐፅሪ ህዝቢ ዓለም ብጣዕሚ ንቐልጡፍ ብዝኾነ መንገዲ እናዓበየዩ ዝኸይድ ዘሎ። ኣብ 2050 ዓ.ም.ፈ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 9.2 ቢሊዮን ከምዝበፅሕ ይግመት'ሎ። ቐፅሪ በዝሒ ህዝቢ ዓለም በብሰከንድ ብ2.7 ሰብ ከምዝውስኽን ካብዚ ዝርእይ ወሰኽ ውሽጢ 95 ሚሊታዊ ኣብ ዘይማዕበሉ ሃገራት ዓለም ዝምዝገብዮ። ኣብዚ ሎሚ እዋን ሲሶ ህዝቢ ዕድሚኦም ትሕቲ 15 ዝኾኑ ህፃናት ምስምኛኖም እንትንርእይ ዝሕብረና ንቐድሚት ዝህልወና ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ክሳብ ክንደየናይ ዝተሓላለኸ ምኛኑ የረድኣና።

ስለዚ ዝርግሓ በዝሒ ህዝቢ ምርኣይ ኣገዳሲ ይኸውን ማለት እዩ። ዝርግሓ በዝሒ ህዝቢ ማለት ኣብ ዝተፈላለዩ ቦታታትን ከባብታትን ከተማን ገጠርን፣ ደጉዓን ከበሳን መታሕትን ቆላን፣ ውሽጢ ሃገርን ገማግም ባሕርታትን ወዘተ ዘሎ በዝሒ ህዝብን ስርዓት ኣዘረጋግሐኦም ዘመልክትዮ። ሰባት ብኸመይ ኣገባብ ኣብዝተፈላለዩ ከባብታት መሬት ዓለም ተዘርጊሖም ይነብሩ ከምዘለዉ ዘርእየናዮ። ፃዕቅን ፀቕጥን ህዝቢ ድማ ኣብ ሓደ ትርብዒት ኪሎ ሚትር ውሽጢ ዝህልዉ በዝሒ ሰባት ተፀብዒቡ ንረኽቦ ውፅኢት እዩ። ኣብ ከተማታት፣ ገማግም ባሕርታትን ጥቓ ዓበይቲ ፍባታትን ብጣዕሚ ዝለዓለ ቐፅሪ ዘለዎ በዝሒ ህዝቢ ይነብር።

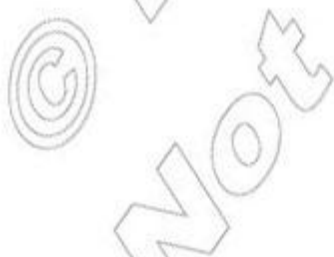
ኣብዚ ክፍለጡ ዝግብኦም ኣርባዕተ ኣገደስቲ ኣምራትን ክልስ ሓሳባትን ስነ ህዝቢ ኣለዉ፤

- ዝርግሓ ህዝቢ
- ፃዕቕ (ፀቕጢ) ህዝቢ
- ብዙሕ ህዝቢ ዝነብረሎም
- ስሕው ህዝቢ ዝነበረሎም

ቐልፊ ምኽንያታት ዝርግሓ ህዝብን ኣሰፋፍራን፤

ተምሃሮ ንምንታይ ይመስለኩም ኣብ ዝተወሰነ ከባቢ ብዙሕ ህዝቢ ብፃዕቕ ዝነብርን ኣብ ዝተወሰነ ከባቢ ድማ ስሕው ብዝበለ መልክዑ ዝነብር?

ኣብ ተወሰነ ከባቢ ብዙሕ ህዝቢ ብፃዕቕ ክነብሩሉ ዝኸእሉሉን ብኣንፃሩ ድማ ስሕው ኢሎም ክነብሩ ዝግደዱሉን ኩነታት ኣሎ። ነዚ ከምዚ ዓይነት ተርእዮ ዝርግሓን ኣሰፋፍራን ህዝቢ ቐልፊ መንቀሊ ምኽንያት ተገይሩ ዝውሰድ ኣብ ዝስዕብ ሰደቓ ብዝርዝር ተመልኪቱ'ሎ። ተምሃሮ ተመያየጡሉ።

ወሰንቲ ባእታታት	ብዙሕ ህዝቢ ንክህልዉ ምኽንያት ዝኾኑ	ውሑድ ህዝቢ ንክህልዉ ምኽንያት ዝኾኑ
<p>አቀማምጣ ገፀ ምድርን ነባሪ አየር</p>	<p>ምችው ቅሉዕ ማይዳ ስነ መሬትንምንባርን አሰፋፍራን ሰሓባይን ተብሃጋይን እዩ። ምችውን ልሙዕን ሓመድ ምህላዉ ንብዙሓት ተብሃጊ ይኸውን። ንአብነት ደልታ ሩባ ናይል ምርአይ ይክአል። ደጉዓን ከበላን፣ ቅናት ምድሪ</p>	<p>መፀገማይን እምባታት ከምኡውን ነባታት ዝበዝሕም ከባቢ ንምንባር አፀጋሚዮ። ንአብነት አብ እምባ ሂማላይስ ምንባር መፀገማይ እዩ። መታሕት፣ ቅናት ምድሪ፣ ምድሪበዳን በረኻን ...</p>
<p>ቀረብ ማይን ፅሩይማይን</p>	<p>ቀረብ ፅሩይ ዝስተይ ማይ ንምንባርን አሰፋፍራን ወሳናይ ጥራሕ ዘይኮነስ ዘተባብዕዮ። ሓፊስ ማይ አብዘለዎ ምንባር ከቢድዮ። ቀጢን ማይ አብዘለዎ ተጠላቢዮ።</p>	<p>ሕዕረት ቀረብ ማይ ዘለዎ፣ ቀረብ ማይ ስሩዕን ብቐፃልነት ዘይርከቦን፣ ወይድማ ዝተበከለን ፅሩይ ዘይኮነ ማይ ዘለዎ ወዘተ ንፅገናን ፅርዮትን መፀገማይ ስለዝኾነ ንምንባር አይምረፅን።</p>
<p>ጠባይ አየርን ከባቢ አየርን</p>	<p>ማእኸላይን ምችው ጠባይ አየር ዘለዎ ከባቢ ንምንባር ሰሓባይን ተብሃግንዮ። ደረቕ፣ ሃሩርን ፅብቡብ ጠባይ አየር ንጥዕና ምችው አይኮነን። ደጉዓ፣ በረኽትን ከበላታት ቦታታትን...</p>	<p>መፀገማይ፣ ደረቕ፣ ፅብቡብ ጠባይ አየር ንምንባር መፀገማይ ስለዝኾነ ነበርቲ አይሰሕብን። መታሕት፣ ምድሪበዳን፣ ሃሩርን</p>
<p>ሓምላዊ ቐፅላመፅሊ፣ ቀወምቲ ተኸልታት፣ ሓምልታት፣ ፍረምረ፣ እፅዋትን አግራብን</p>	<p>ማእኸላይ ጠባይ አየርን ምችውነት ዘለዎም ከባብታት ንቐፅላዊ ተኸልታትን ፍረምረን ብቐሊሉ ዝጥዕም ስለዝኾነ ዝሰማማዕዮ፣ ተኸልታት፣ ፍረምረ፣ ሓምልታት ከምኡውን አግራባት ዝሰቐልዎም ከባብታት ንምንባር ምችውዮም።</p>	<p>ቐፅላመፅሊ፣ ቀወምቲ ተኸልታት፣ ሓምልታት፣ ፍረምረ፣ አታኸልታትን አግራብን ዘየቡቅል ከባብን ዘይርከቡሉ ቦታታትን ንምንባር ብዙሕ ሰብ ይፍንፍኖን ይፀልኦን ጥራሕ ዘይኮነስ ከቢድውን እዩ።</p>
<p>ዓይነታት ሓመድን ልሙዕነት መሬትን</p>	<p>ልሙዕ ሓመድ ዘለዎ መሬት፣ ዋልካን ዝተፃረየ ሓመድ ደልታ ሩባ ዘለዎ ከባቢ፣ ዝተደኸቦ ሓመድ ዘለዎ ወዘተ ንልምዓት ሕርሻ ምችው ዝኾነ ብዙሕ ሰብ ክነብረሉ ዝዕድም ተብሃጊ እዩ። ንአብነት ደልታ ሩባ ናይል። ምህርቲ ልምዓት ሕርሻ ዝሕፈሱሉ ማለትዮ።</p>	<p>ረቂቅ መሬት፣ ምህርታውነት ዘየተባብዕ ሓመድ፣ ዝተጎድኦን ዝተበከለን ሓመድን መሬት ብዙሕ ውዕኢት ልምዓት ሕርሻ ዝሕፈሱሉ ስለዘይኮነ ብዙሕ ህዝቢ ክነብረሉ ዝዕድም አይኮነን። በረኻ ሳሕል ዘሎ ሓመድን መሬትን ንአብነት ሰብ ንክነብረሉ ዝዕድም አይኮነን።</p>
<p>ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን፣ ባልፅ ዘራእቲ ዝኾኑ አንበጣን ባርኖስን</p>	<p>ሕማም ሰብን ባልእ አዝርእትን ከም ንአብነት ሕማማት ቆላ ዝኾኑ ዓሶ፣ ሓንጎል ዓሶ፣ ፍሉ፣ ወራር አንበጣን በርኖስን ንምክልኻል ዘኸእል ፋይናንሳውን ገንዘባውን ከምኡውን ማቴሪያላውን ዓቕሚ ዘለዎ ሃገር ንምንባር ዝሓሸ ኩነታት ስለዘለወን የብህጋዮን።</p>	<p>አብ ኢኳቶሪያልን ትሮፒካልን ዝርከቡ ሃገራት ምስ ሕማማትን ወራር አምበጣን ባርኖስን ዝተአሳሰሩ ብዙሓት ሕማማትን ባልእ አዝርእትን ስለዘለዉ ህዝቢ ንክነብረሎም መፀገምቲዮም። ዓሶን ብልገርዝያን ቀተልቲ ዝኾኑሎም ከባብታት ምንባር አይዕድምን።</p>

... ዝቐፀለ ...

ወሰንቲ ባእታታት	ብዙሕ ህዝቢ ንክህልዉ ምኽንያት ዝኾኑ	ውሑድ ህዝቢ ንክህልዉ ምኽንያት ዝኾኑ
ቁጠባውን ኢኮኖሚያውን ኩነታት	ጥዕና ዘለዎ ሃዋህው ኢኮኖሚ ምህላው፣ ኢንዱስትሪታት ምህላውን፣ ቴክኖሎጂ ምግፍሑ፣ መርበብ ቴክኖሎጂ ሓበሬታ ምዝርግሑ፣ ትካላት ትምህርትን ጥዕናን ምህላዎም፣ ንምሉእ ህዝቢ ዝሸከም መሓውር ቁጠባን ኢኮኖሚን ምህላው ወዘተ ህዝቢ ንክነብረሎም ብገፊሑ ይዕድም።	ዘይማዕበለ ኢኮኖሚን ድሑር መሰረተ ልምዓት ኢንቨስትመንት ኣብዝለዎ ብዙሕ ሕዝቢ ክነብር ኣይዕድምን። ንመነባብሮ ህዝቢ ዝሸከም ኢኮኖሚ ዘይብላ ሃገር (ከተማ) ብዙሕ ህዝቢ ክነብረላ ኣይክእልን። ንኣብነት ሞዛምቢክ። ሰፊሕ መሬት ውሑድ ህዝቢ።
ፀጋታትን ሃፍቲ ተፈጥሮን	ፀጋታት ሃፍቲ ተፈጥሮን ማእድናትን ዘለዎ ሃገር ክንድዝድለይ ህዝባ ክትቅልብ ስለትክእል ንምንባር ብዙሕ ህዝቢ ይዕድምዮ። ንኣብነት ነዳዲ ዘለወን፣ ፀሊም ፈሓም ዘለወን፣ ወርቅን ብርን ዘለወን፣ ስኒ ሓርማዝ ዘለወን፣ ሃፍቲ እንሰሳን ኣግራብን ዘለወን ብምሉእን ክምድላዮን ክንድዝድለይ ብዝሒ ህዝቢ ክነብረለን ይዕድማ ማለትዮ። እንግሊዝ ዘለዎ ሃፍቲ ፀሊም ፈሓም ...	መብዛሕትኣን ሃገራት ኣፍሪካ ፀጋታት ሃፍቲ ተፈጥሮ የብለንን ወይድማ ዘለወን ብዝገባእ ዓቕሚ ብቴክኖሎጂ እናተሓገዙ ፋይናንሳዊ ዓቕሞም ኣየዕበይሉን። ንኣብነት ሞዛምቢክ።

ስለዚ ንዝርግሑን ኣሰፋፍራን ህዝቢ ወሰንቲ ዝኾኑ ቁልፊ ባእታታት ዝበሃሉ እዞም ዝስዕቡዮም ነይሮም፡፡

1. ነባሪ ኣየር፣ ጠባይ ኣየርን
2. ኣቀማምጣ ገፀ ምድርን
3. ፀቕጢ ህዝቢ (ፃዕቂ ህዝቢ)
4. ቀረብ ማይን ፅሩይማይን
5. ዓይነታት ሓመድን ልሙዕነት መሬትን
6. እፅዋት፣ ሓምላዊ ጃፅላመዕሊ፣ ቀወምቲ ተክልታት፣ ኣሕምልቲ፣ ፍረምረ፣ ኣግራብን
7. ሕማማት ቆላን ትርፒካልን
8. ባልዕ ዘራእቲ ዝኾኑ ኣንበጣን በርኖስን
9. ኩነታት ፖለቲካ
10. ኩነታት ኢኮኖሚ
11. ርክባትን ዝምድናታትን ህዝብታት
12. ፀጋታትን ሃፍቲ ተፈጥሮን ካልኣትን ይርከብዎም።

ስለዚ ቀንዲ ምኽንያታት ዝርግሐን ኣሰፋፍራን ህዝቢ ኣብ ሃገራት ዓለም ኣብ ክልተ ባእታታት መቐጻጸካ ክርእይ ይከኣልዮ። እዚኦም ተፈጥሮኣውን ሰብ ስራሕን ዝበሃሉዮም።

- 1. **ተፈጥሮኣዊ ባእታታት፡** እዚኦም ከም ነባሪ ኣየር፣ ጠባይ ኣየር፣ ክሌማ፣ ኣቀማምጣ መሬት፣ እምባታት፣ ግድምታት፣ ደጉዓ፣ ከበሳ፣ ብራሽ፣ መታሕት፣ ቆላ፣ ሃሩር፣ ምድረበዳነት፣ ሳዕሪ መሬት፣ ልምዑነት መሬት፣ ከውሒ መሬት፣ ቀረብ ማይ፣ ከባብያዊ ጥዕና፣ ሃፍቲ ተፈጥሮ፣ ማእድን፣ ስነ መሬታዊ መርክቦ፣ ኣግራባትን ተኸልታትን ወዘተ ዝመሳሰሉ ተፈጥሮኣዊ ባእታታት ዝሓወሰዮ።
- 2. **ሰብ ስራሕ ባእታታት፡** እዚኦም ኣብ ላዕሊ ንዝተሓበሩ ተፈጥሮኣዊ ንዘይኮኑ ባእታታት ዝምልከትዮ። ፖለቲካዊ ኩነታት፣ ማእኸል ምምሕዳር፣ ኩነታት ኢኮኖሚያዊ ምንቅስቃሳትን ንጥፈታትን፣ ማሕበራዊ መሰረተ ልምዓት፣ ስርዓት ምንቅስቃስ ህዝቢ ዝመሳሰሉ ዝጥቀሱ ቀንዲ ሰብኣዊ ባእታት ዝርግሐ ህዝቢ ዝበሃሉዮም።

ስለዚ ኣብ ሃገራት ኣፍሪካ ዝለዓለ በዝሒ ህዝቢ ዝርከበሎም ከባብታት ኣብ ደጉዓታትን ከበሳን እዩ። ከበሳታትን ደጉዓታትን ንምንባርን መነባብሮን ኣዝዩ ምቕው ዝኾነ ጠባይ ኣየር ኣለዎም። ንልምዓት ሕርሻን ዘራእትን ከምኡውን ምርባሕ ሃፍቲ እንስሳት ምቕው ዝኾነ ላሕሊ ዘለዎ ዝሰማማዕ ኩነታት (ባእታታት) ኣየር ዝርከበሉዮ። ላሕሊ፣ እኹል መጠን ዝኖብን ንመነባብሮ ምቕውን እዩ። ስለዝኾነውን ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን ካብዝኾኑ ዝተፈላለዩ ዓሶ፣ ትኩሳት፣ ዓሶ ሓንጎል፣ ሕማም ድቃስ፣ ኢንፉሉዌንዛ ወዘተ ካብዝመሳሰሉ ሕማማት ነፃ እዩ። ስለዚ ኣብ ደጉዓታትን ብራሽታትን ኢትዮጵያ፣ ኣብ ከባብታት ዓበይቲ ሃይቅታት፣ ደጉዓታትን ብራሽታትን ሩዋንዳ፣ ቡሩንዲን ኬንያን ብዙሕ ፀቕጥን ፃዕቕን ህዝቢ ይርከብዎም። ብተፃራሪ ድማ ኣብ ቆላን መታሕትን ቦታታት ኣፍሪካ ኣዝዩ ሓያል ሙቕትን ሃሩርን፣ ደረቕ ጠባይ ኣየር ስለዘሎ ዝተፈላለዩ ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን ይርከቡ። ስለዚ ኣብከምዚ ዝመሳሰሉ ቆላ፣ መታሕትን ደረቕ ጠባይ ኣብዘለዎም ከባብታትን ውሑድ በዝሒ ህዝቢ ይርከቡ።

ይኹን ደኣምበር ከምዚ ዓይነት ሓያል ፀቕጢ ኣየር ዘለዎም ደረቕ ጠባይ ኣየር እናሃለዎም ቆላን መታሕትን ከባቢ ኾይኖምውን ኣብ ገማግም ባሕሪ፣ ሃፍታም ከባብታት ሩባታትን ውቕያኖሳትን ዝርከቡ ብምልኦም ብዙሕ ህዝቢ እዩ ዝነብረሎም። **ንኣብነት ጂቡቲ፣ ዓሰም፣ ሞምባሳ፣ በርበራ፣ ዳሬሰላም** ወዘተ ፃዕቕ በዝሒ ህዝቢ ዘለዎን እዩን። ኣብ ከባቢ ዓበይቲ ሃይቅታትውን ዝለዓለ በዝሒን ፀቕጥን ህዝቢ ኣለዎም። ንኣብነት ኣብ ዓበይቲ ሃይቅታት ዝርከቡለን ከባብታት ምርኣይ ይከኣል። ኣብ ሃገርና ሃይቅ ጣና ዝርከበሉ ባህርዳርን ሃይቅ ሃዋሳ ዝርከበሉ ከተማ ሃዋሳ ምርኣይ ዝከኣል እንትኸውን ኣብ ከባቢ ሃይቅ ቪክቶሪያን ካልኦትን ዘሎ በዝሒን ፀቕጥን ህዝቢውን ዝለዓለዮ። ከባብታት ዓበይቲ ሃይቅ ምብራቕ ኣፍሪካ እንተሪእና ዋላውን ኣብ

መላእ አፍሪካ እቲ ብጣዕሚ ዝለዓለ ፀቕጥን ፃዕቕን ህዝቢ ዝርከበሎም እዮም። ቆላን መታሕትን ምዃኑ እንተዓንቀፎም ህዝቢ ብበዝሒ ይነብረሉውን እዮም።

ዕዮ ጉጅለ

1. ኣብ ላዕሊ ዝተመልከቱ ሰለስተ ሰደቓታት መሰረት ብምግባርን ኣብ ክልተ ጉጅለ ተመቐልኩምን ብዛዕባ ዕብየት በዝሒ ህዝብን ዝርግሐ ህዝብን ዓለም ብዝምልከት ተመያየጡ። ተኻትዑ። ምስ ኩነታት ሃገርናውን ኣገናዝብዎ።
2. ኣብ ጣብያኹም፣ ወረዳኹምን / ከተማኹምን ትግራይን ከምኡውን ብደረጃ ሃገር ዝተርአየ ዕብየት በዝሒ ህዝብን ዝርግሐን ብዝምልከት ተመያየጡ።
3. ሰደቓ ምክንያት ዝርግሐ ፅዑቕን ስሑውን ህዝቢ ዓለም መሰረት ብምግባር እቶም ዝተመልከቱ ወሰንቲ ባእታታት ብከመይ ኣገባብ ብዙሕ ህዝቢ ወይድማ ውሑድ (ስሑው) ህዝቢ ንክህልው ምክንያት ከምዝኾኑ ተመያየጡ። መልሲ ናብ ክፍሊ ብፅሑፍ ኣቕርቡ።

1.7.2 መነባብሮ ህዝብታት ኣፍሪካ

ተምሃሮ ኣብ 6^ይ ክፍሊ ብዛዕባ ኣፈላላይ ባህሊ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝብታት ብዝምልከት ተማሃርኩም ነይርኩም። እንታይ ትዝክሩ? ንትዝክርዎ መሰረት ገይርኩም ኣሰፋፍራ ህዝቢ እንታይ ማለት ከምዝኾነ ግለፁ። መነባብሮ ህዝብታት ኽ እንታይ ማለትዮ? እምበኣርከስ ኣሰፋፍራ ማለት ህዝቢ ኣብ ሓደ ከባቢ መነባብርኦም ንምክያድ ተኣኪቦም ነናይባዕሎም መንበሪ ሰሪሖም ናብርኦም ዘካይድሉ ኣግባብ ዝግለፀሉ ኣምር (ኩነታት) እዩ። ኣሰፋፍራ ምስ መነባብሮን መነባብሮ ድማ ምስ ኣሰፋፍራ ህዝቢ ዝተኣሳሰሩዮም።

ህዝቢ ኣብ ሓደ ከባቢ እንትነብሩ መንበሪኦም ሰሪሖም ስሕው ኢሎም ንርእዮ ወይድማ ፅዕቕ ኣብዝበለ ኩነታት መንበሪኦም ሰሪሖም እንትነብሩ ንዕዘብ። ህዝቢ ኣብ ከባቢ መንበሪኦም ካብ ጉጂ፣ ግድግዳ ቀላሚጠስ፣ ህድሞ፣ መንደቕ ወይድማ ዘመናዊ ህንፃ ሰሪሖም ብሓባር እንትነብሩ ንዕዘብ። ከከም ኩነታት ጠባይ ኣየር ድማ ምስሓውን ምፅዓንቕን ወይድማ መንበሪ ዝስርሑሎም ባእታታት ይፈላለዩዮም። ኣሰፋፈራ ህዝቢ ምስ ተፈጥሮኣዊ ፀጋ ከባቢ፣ ስነ መሬታዊ ኣቀማምጣ፣ ቀረብ ግልጋሎት ማይ፣ ባህልን መነባብሮን፣ ኢኮኖሚያዊን ማሕበራውን ትካላት ምህላም ወዘተ ዝመሳሰሉ ጉዳያት ዝውስንዎ ስርዓትዮ። ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ኣፍሪካ እንትርእይ ብምክንያት ጠለብ፣ ደጉዓን ቆላን፣ ብራሽን መታሕትን፣ ኢንዱስትሪያላውን ሕርሻውን ምዕባለ ኢኮኖሚያዊ ኩነታትውን ኣብ ግምት ብምእታው ኣፈላላይ ይግበርዮ። ተግባራት ኣሰፋፍራን መነባብሮ ህዝቢ ኣፍሪካ ኣብ ኣርባዕተ መልክዕ ሰሊፅኻ ምርኣይ ይከኣልዮ።

1. ገጠርን ከተማን ኢልካ ብተግባራት ኣሰፋፍራን መነባብሮን ምርኣይ ይክኣል
2. ከበሳን (ደጉዓን) መታሕትን (ቆላን) ኢልካ ውን ብኣቀማምጣ ይርኣይ
3. ኣብ ገምገም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ቃላያትን ሩባታትን ዝርኣይ መነባብሮ
4. ኢንዱስትሪያላውን ልምዓት ሕርሻን ማእኸል ዝገበሩ መነባብሮ ምርኣይ ይክኣል።

ኣብ ገጠርን ከተማን ዘሎ ኣሰፋፍራን መነባብሮ ህዝቢ፣ ከበሳን መታሕትን ዘሎ ኣሰፋፍራን መነባብሮ፣ ኣብ ገምገም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ሃይቅታትን ሩባታትን ምስ መነባብሮ ውሽጢ ሃገር፣ ከምኡውን ኣብ ሞንጎ ኢንዱስትሪያላውን ልምዓት ሕርሻን ማእኸል ዝገበሩ መነባብሮ ብጣዕሚ ይፈላለዩዮ። ኣብ ገጠር ዝርኣይ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ድማ ምስ ውልቀ ትሕዝቶ መሬት ዝተኣሳሰር ስለዝኾነ ስሕው ዝበለን ዝተረሓሓቐንዮ። መነባብሮ ህዝቢ ድማ ስድራ ዝናበሩሉ መሰረት ኢኮኖሚን ፍልፍል እቶትን፣ ብደረጃ ስድራ ዝህልው ሃፍተ-ገነትን ንክይዲ ዕለታዊ ህይወት ፍልፍል ዝኾነ ፀጋታትን ዝምልከትዮ። መነባብሮ ምስ ዕለታዊ ዓቕሚ ምግብ፣ ንቕልዑ ዝግበር ክንክንን ሓለዋ ጥዕናን፣ ፋይናንሳውን ኢኮኖሚያውን ዓቕሚ ወዘተ ዝምልከትዮ። ንኣብነት መነባብሮ ህዝቢ ገጠር ኣብ ሕርሻን ምርባሕ እንሰሳትን ዝተመሰረተ እዩ።

ሰእሊ 1.11 ብግመል ዝካየድ መነባብሮ ማሕረስ

ስለዚ ልምዓት ሕርሻን ምርባሕ ሃፍቲ እንሰሳትን ኣብ ኣፍሪካ ብፍሉይ ልምድ ዝኾነ መሰረት መነባብሮ መብዛሕትኡ ክፋል ህዝቢዮ። ንኣብነት ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ሃፍቲ ልምዓት ሕርሻ ኣብ ምፍራይን ምስዳድን ምህርቲ ዓሳ፣ ካካኦ፣ ኦቾሎኒ፣ ተኸሊ ዘይቲ ፓልም፣ ካሳሻ፣ ዘራእቲ ምግብን ካልኦት ፍረምረን ይርከቡ። ኣብ ሃገርና ምርባሕን ሰደድን ሃፍቲ እንሰሳትን ልምዓት ቡንን ሰሊጥን ከምኡውን ጡጥን ዝፍለጥ እንትኸውን ንምግብነት ዝውዕሉ ኣዝርእቲውን ይርከቡ።

አብ ገማግም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ሃይቅታትን ሩባታትን ዝነብሩ ህዝብታት ኣፍሪካ መነባብሮኦም ብዝለዓለ አብ ምዝፋፍ ዓሳ ዝተመሰረተ እዩ። ንአብነት አብ ደሴታት ዳህላክ ዝነብሩ፣ አብ ከተማ ምፅዋፅ ዝነብሩ (ኤርትራ)፣ አብ ከተማ ሞምባሳ (ኬንያ) ዝነብሩ፣ አብ ዙሪያ ሃይቅ ሸክቶሪያ፣ አብ ከባቢ ሃንፍ ሸንጥሮ ሃገርና አብ ዙሪያ ቃላይ ዝዋዕን ሃዋሳን ከምኡውን አብ ዙሪያ ቃላይ ጣና ዝርከቡ ህዝብታት ብምዝፋፍ ዓሳዮም ዝናበሩ። እዚኦም ምዝፋፍ ዓሳ ንባዕሎም ጥራሕ ዝጥቀሙሉ ዘይኮነስ ብመሸጣውን ተወሳኺ እቶት ይረኽቡሉ ነይሮም። መነባብሮኦም አብ ምዝፋፍ ዓሳ ዝተመሰረተ ነይሩ።

ተምሃሮ ካብዝሰዕቡ ሰደቓ አብ ከተማን ገጠርን ዝነብሩ ህዝብታት ዘለዎም መነባብሮ ክህልዎም ዝኸእል ተመሳሳላይነትን ኣፈላላይን ርእዩ።

ገጠራት ዘለዎም ኣሰፋፍራ ብዝምልከት	ከተማታት ዘለዎም ኣሰፋፍራ ብዝምልከት
<ul style="list-style-type: none"> • አብ ገጠር ዘለዉ መንበሪ ገዛውቲ ብጣዕሚ ዝተረሓሓቑዮም። • አብ ሕርሻን ምርባሕ ከፍትን ዝተመሰረተ መነባብሮ ኣሎ። • መንበሪ ገዛውቲ ካብ ዕንጨይትን እምንን ዝተሰርሑዮም። • ጎረባብቲ ብጣዕሚ አብ ዝተረሓሓቑ ቦታታት እናነበሩ ግና ብብመዓልቲ ይጠያየቑዮም። • ሰብን ናውትን ንምጉዕዓዝ ኣዕዳግን ካልኦት እንሰሳታትን ይጥቀሙ። 	<ul style="list-style-type: none"> • መንበሪ ገዛውትን ህንፃታትን ተቐራሪቦም ብፃዕቕዮም ተሰሪሖም ዝርከቡ። • ነበርቲ አብ ኣብያተ ዕዮ፣ ፋብሪካታት፣ ሹቓትን ውልቀን መንግስታውን ትካላት እናሰርሑ ብዝረኽቡዎም እቶታት መነባብሮኦም ይመርሑ። • መብሃሕትኦም መንበሪ ገዛውቲ ካብ ብሎኬትን ኣእማንን ዝተሰርሑዮም። • ጎረባብቲ ብጣዕሚ ተቐራሪቦም ብፃዕቕ ዝነብሩ እንተኾነውን ኣይጠያየቑን። ኣይፋለጡን። • ነበርቲ ንመጓጓዣ ብሸክለታ፣ ሞተር ብሸክለታ፣ ታክሲ፣ መኪና ይጥቀሙ።

ብተመሳሳሊ መልክዑ ካብዝሰዕቡ ሰደቓ አብ ደጉንን ከበሳን ገጠራት ዝነብሩ ህዝብታት ብሓደ መልክዑ አብ መታሕትን ቆላን ገጠራት ዝነብሩ ህዝብታት ድማ ብኻሊእ መልክዑ ዘለዎም መነባብሮኦም ርእዩ።

ነበርቲ ከበሳ (ደጉዓ) ብዝምልከት	ነበርቲ መታሕት (ቆላ) ብዝምልከት
<p>መብዛሕትኡ ግዘ ነበርቲ ከበሳ (ደጉዓ)</p> <ul style="list-style-type: none"> • ስገም፡ስርናይን ጣፍን የምርቱ • ዛሕሊ ኣብዘለዎ ከባብታት ደጉዓ ይነብሩ • ቀላሚጦስ፣ ዕሕድን ዓርቃይን ይተኸሉ • ኣባጊዕ የጥርዩ፣ የራብሑ • ካብ ጣፍ፣ ስርናይን ስገምን እንጀራን ሕምባሻን ይሰንክቱ፣ ይምገቡ • ፀባ ካብ ላሕሚ ይጥቀሙ • ዛሕልን ቁርን ካብዘለዎ ጠባይ ኣየር ንባዕሎም ንክከላኸሉ ካብ ጡጥ ዝተሰርሑ ክዳውንቲ (ከም ሻማ፣ ብሉኩ፣ ጋቢ፣ ኩታ፣ ኮበርታ ዝመሳሰሉ) ይኸደኑ 	<p>መብዛሕትኡ ግዘ ነበርቲ መታሕት (ቆላ)</p> <ul style="list-style-type: none"> • ዕፉን (ምሽላ ባሕሪ)፣ ዳጉሻን ምሻላን የምርቱ • ሓሩርን ሙቕትን ኣብዘለዎ ከባቢ ኣየር ይነብሩ • ሽባኻ፣ ሳግላ፣ ሰራውን ኣካሺያን ይተኸሉ • ኣግማልን ኣጣልን የጥርዩ፣ የራብሑ • ካብ ዕፉን (ምሻላ ባሕሪ)ን ምሽላን እንጀራን ሕምባሻን (ቅጫ) ይሰንክቱ፣ ይምገቡ • ፀባ ካብ ኣጣልን ኣግማልን ይጥቀሙ • ንነብሶም ካብ ሙቕትን ሃሩርን ጠባይ ኣየር ንምክልኻል ቅልል ዝበሉን ፎክሶትን ክዳውንቲ ይኸደኑ

እሞ ተምሃሮ ኢኮኖሚያዊ መነባብሮ ህዝቢ ብዝምልከት ተረዲእኹም ዶ? መንቀሊ ምኽንያታት ኣፈላላይ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ኣብ ክልተ መቐጥባኻ ምርኣይ ከምዝከኣል ከ ተረዲእኹም ዶ? ንምዝኸኻር ዝሰዕቡዮም፡

1. ተፈጥሮኣውን ፊዚካላውን ባእታታት፡ ኣብ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ከተማን ገጠርን ኣፈላላይ ንምፍጣር መንቀሊ ምኽንያታት ዝኾኑ ተፈጥሮኣውን ፊዚካላውን ባእታታት ንኣብነት ኣቀምምጣ መሬት፣ ሃፍትታት ተፈጥሮ ውሽጢ መሬትን ልዕሊ መሬትን፣ ጠባይ ኣየር፣ ቀረብ ማይ፣ ልምዑነት መሬት፣ ግድሚ መሬት፣ ከውሒ መሬት፣ ወዘተ ክጥቀሱ ዝኸእሉ እዮም፡፡

2. ሰብ ስራሕ ባእታታት፡ ኣብ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ከተማን ገጠርን መንቀሊ ምኽንያታት ዝኾኑ ተፈጥሮኣውን ፊዚካላውን ባእታታት ጥራሕ ዘይኮኑስ ሰብ ስራሕ ዝኾኑውን ኣለዉዮም፡፡ ሰብ ባዕሉ ዝፈጥሮም ኩነታት መንቀሊ ምኽንያታት ተገይሮም ይውሰዱዮም፡፡ ብምኽንያት ደቂ ሰባት ዝውሰዱ ስጉምትታት፡፡

እምበኣርክስ ተምሃሮ ኣብ ሓሙሽተ ጉጅለ ተመቐልኩም ዝሰዕቡ ሕቶታት መልሱ፡፡ ጉጅለ ፩፡ ኣብ ዝተፈላለዩ ኣሰፋፍራታት ናይዝርከቡ ህዝቢ ቀንዲ መሰረት መነባብረኦም ዝኾኑ ኢኮኖሚያዊ ንጥፈታት ምስ ነባሪ ኣየር፣ ሃፍቲ ተፈጥሮን መስመራት መንግስቲን ኣዛሚድኩም ተመያየጡ፡፡

ጉጅለ ፪፣ ኣብ ደጉዓታትን ከበሳን ይኹን ኣብ ቆላታትን መታሕትን ዝህልዉ ንጥፊታት ኢኮኖሚያዊ መነባብሮ ህዝቢ ብዝምልከት ተመያየጡ።

ጉጅለ ፫፣ ኣብ ገማግም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ሃይቃትን ሩባታትን ዝርከቡ ህዝቢ ብዝምልከት ምስ ምግፋፍ ዓሳ ዝተኣሳሰረ መነባብረኡም ግለፁ።

ጉጅለ ፬፣ ኣብ ምርባሕ ክፍትን ልምዓት ሕርሻን መሰረት ዝገበረ መነባብሮ ገጠራት ዝምልከት ግለፁ።

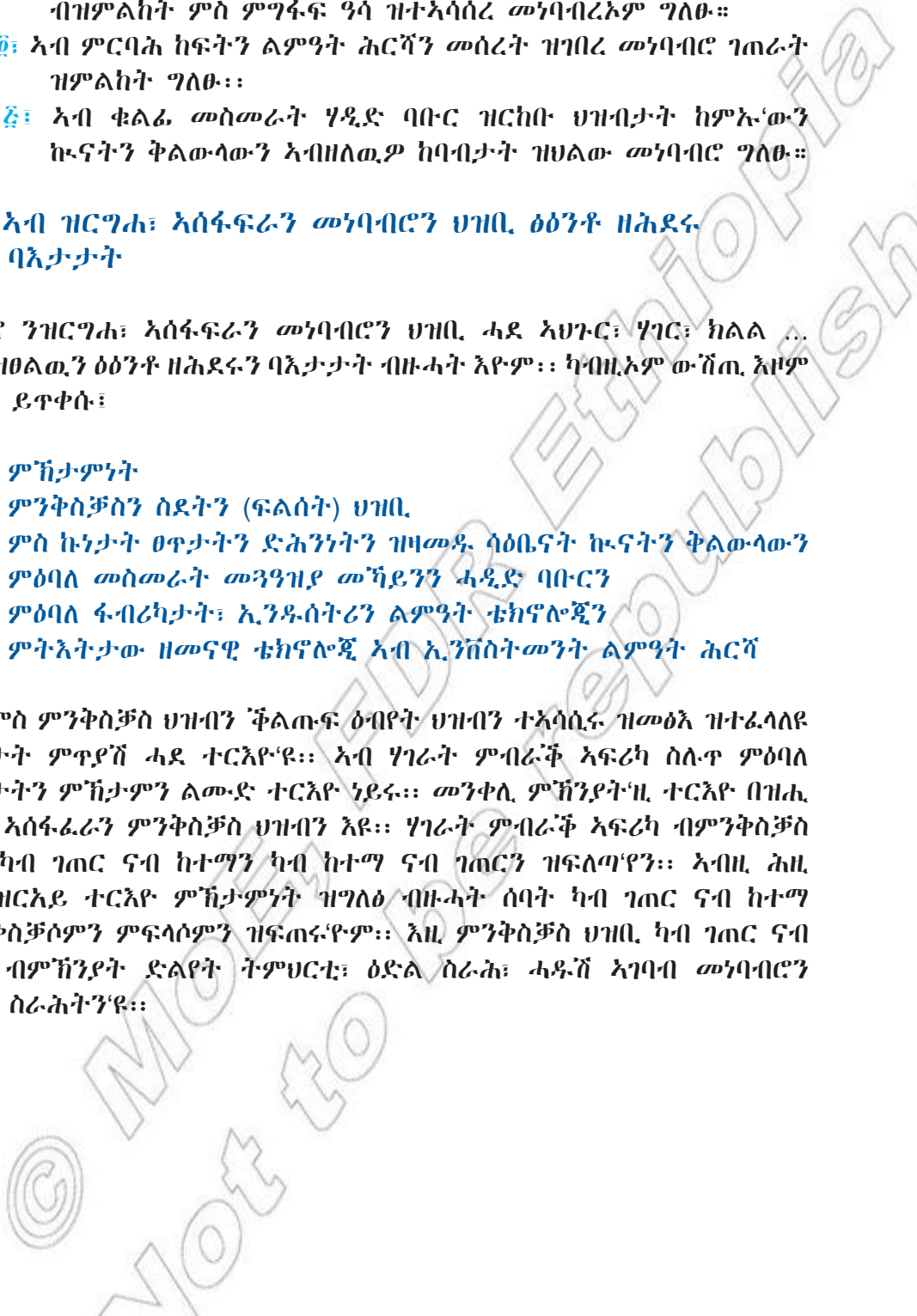
ጉጅለ ፭፣ ኣብ ቁልፊ መስመራት ሃዲድ ባቡር ዝርከቡ ህዝብታት ከምኡውን ኩናትን ቅልውላውን ኣብዘለዉዎ ከባብታት ዝህልው መነባብሮ ግለፁ።

1.7.3 ኣብ ዝርግሑ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ዕዕንቶ ዘሕደሩ ባእታታት

ተምሃሮ ንዝርግሑ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ሓደ ኣህጉር፣ ሃገር፣ ክልል ... ወዘተ ዝፀልዉን ዕዕንቶ ዘሕደሩን ባእታታት ብዙሓት እዮም። ካብዚኦም ውሽጢ እዞም ዝስዕቡ ይጥቀሱ፡

1. ምኽታምነት
2. ምንቅስቃስን ስደትን (ፍልሰት) ህዝቢ
3. ምስ ኩነታት ፀጥታትን ድሕንነትን ዝዛመዱ ሳዕቤናት ኩናትን ቅልውላውን
4. ምዕባለ መስመራት መንግሥታዊ መኻይንን ሓዲድ ባቡርን
5. ምዕባለ ፋብሪካታት፣ ኢንዱስትሪን ልምዓት ቴክኖሎጂን
6. ምትእትታው ዘመናዊ ቴክኖሎጂ ኣብ ኢንቨስትመንት ልምዓት ሕርሻ

ስለዚ ምስ ምንቅስቃስ ህዝብን ችልጡፍ ዕብየት ህዝብን ተኣሳሰሩ ዝመፅእ ዝተፈላለዩ ከተማታት ምጥያሽ ሓደ ተርእዮዮ። ኣብ ሃገራት ምብራቕ ኣፍሪካ ስለጥ ምዕባለ ከተማታትን ምኽታምን ልሙድ ተርእዮ ነይሩ። መንቀሊ ምኽንያትዚ ተርእዮ በዝሒ ህዝቢ፣ ኣሰፋፍራን ምንቅስቃስ ህዝብን እዮ። ሃገራት ምብራቕ ኣፍሪካ ብምንቅስቃስ ህዝቢ ካብ ገጠር ናብ ከተማን ካብ ከተማ ናብ ገጠርን ዝፍለግዮን። ኣብዚ ሕዚ እዞን ዝርእይ ተርእዮ ምኽታምነት ዝግለፅ ብዙሓት ሰባት ካብ ገጠር ናብ ከተማ ብምንቅስቃሶምን ምፍላጎምን ዝፍጠሩዮም። እዚ ምንቅስቃስ ህዝቢ ካብ ገጠር ናብ ከተማ ብምኽንያት ድልየት ትምህርቲ፣ ዕድል ስራሕ፣ ሓዲሽ ኣገባብ መነባብሮን ንግዳዊ ስራሕትንዮ።

ስእሊ. 1.12 መርኢያ ምዕቡል መሰረተ ልምዓት ከተማታት

ስእሊ 1.13 ትሕዝቶ ምዕባለ ከተማታት ሃገራት አፍሪካን መነባብሮ ዝምስረተሉ ባይታን

ይኹን ደአ'ምበር ሃገራት አፍሪካ ኣብ ዓለም ካብዘለዎ ሃገራት ብደረጃ ምኽታምነት ኣብ ትሑት ብርኪ ይርከባ። ብመሰረት መረዳኢታ 2009 ዓ.ም.ፈ ኣብ ከተማታት አፍሪካ ዝነበሩ ነበርቲ ዳርጋ ናብ 38% ዝፅጋዕ ጥራሕ'ዩ። ሞላውን ሃገራት ምብራቕ አፍሪካ እንተወሲድና ካብ ሃገራት አፍሪካ ዝተሓተን ድሑር ዝኾነን ምኽታምነት ዝርአዩለን እዮን። ዳርጋ ናብ 22% ዝፅጋዕ ህዝቢ ጥራሕ'ዩ ኣብ ከተማታት ዝነበር። ነዚ መሰረት ገይርና ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ ዘሎ ኩነታት እንተሪእና ሞላ'ኳ ብዙሓት ሓደሽቲ ከተማታት ዝማዕበላ እንተሃለዎ ናብ 16.08% ዝፅጋዕ ህዝቢ ጥራሕ ኣብ ከተማታት ዝነበር። ብተመሳሳሊ ኣብ ክልልና ትግራይ እንተወሲድና ድማ ሞላ'ኳ ብዙሓት ሓደሽቲ ከተማታት ዝማዕበላ እንተሃለዎ ናብ 19.55% ዝፅጋዕ ህዝቢ ጥራሕ'ዩ ኣብ ከተማታት ዝነበር።

ስለዚ ምስ ምንቅስቃስን አሰፋፍራን ህዝቢ ተኣሳሲሩ እንትርአይ ምኽታምነት ብግልፂ ዝርአይ እንተኾነውን ኣብ ከተማ ዝነበር ህዝቢ ግና ብመጠንን ብበዝሕን

ብዙሕ ለውጢ ዘለዎ ኣይኮነን። ምኽታምነት እንትበሃል ኣብ ከተማ ዝነብር በዝሒ ህዝቢ፣ ዝርግሐ መሰረተ ልምዓት፣ ዘመናዊ ህንፃታት፣ ስሉጥ ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ቀረብ ግልጋሎት ማይ፣ ትምህርትን ጥዕናን፣ ግልጋሎት ቴሌኮሙኒኬሽንን መራኸብቲ ቴክኖሎጂን፣ ዝሓሸ ዕድል ስራሕን መነባብሮን፣ ከባብያዊ ሓለዎን ፅርዮት ምስ ፅባቕ፣ ቀረብ ሓይሊ መብራህትን መዘናግዕታትን ወዘተ ብዝሓሸ ኣገባብን ሰለጤንን ምህላዎምን ምቕሊል መነባብሮ ምህላውን ዝገልጽዮ። እዚ ከኩነታት ንመነባብሮ ምፍልላይ መንቀሊ ምኽንያት ይኸውንሎ ማለትዮ።

ስእሊ 1.14 ስራሕቲ ንግዲውን ኣብ ኢኮኖሚያዊ ዕብዮት ኣዎንታዊ ፅልዎ ኣለዎ

ስእሊ 1.15 መሰመር ሃዲድ ባቡር ኣብ መነባብሮን ዕብዮትን ህዝቢ ከተማ ኣዎንታዊ ፅልዎ ኣለዎ

ካብ ገጠር ስደት! ንምንታይ?

ተምሃሮ ካብዞም ኣብ ላዕሊ ካብዘለዉ ስእልታት እንታይ ትርጉሙ? ቕልጡፍን ስሉጥን ልምዓትን ዕብዮትን ከተማታት (ምኽታምነት) ዝመፅእ ብምኽንያት ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝግበር ምንቅስቓስን ፍሰትን ህዝቢ እዩ። ኣብ ገጠር ዝነብር ህዝቢ ናብ ከተማታት ንክፈልስ (ክስደድ) ዝደፋፍእዎ ነገራት ኣለዉ። ኣብ ከተማታት ድማ ካብ ገጠር ብዙሕ ህዝቢ ንክፈልስ (ንክስደድ) ዝስሕቡ ነገራት ኣለዉ። እዞም ዝደፍኡን ዝስሕቡን ባእታታት ብዙሓት እዮም። ንኣብነት ኣብ ገጠር ንዘለዉ ሰባት ናብ ከተማ ንክስደዱን ክፈልሱን ዝደፍእዎም ከኩነታት እንተሪእና ከም ስእነት ስራሕ፣ ሕፅረት ተሓራሳይ መሬት፣ ሕፅረት ንእንስሳት ዘቤት ዝኸውን ጋህፂ መሬት (መግሃጫ)፣

ምጉሕንሕን ብርሰትን ሃፍቲ ተፈጥሮን ከባብያዊ ከኩነታትን፣ እኹል ማሕበራዊ ግልጋሎት ዘይምህላዉ ናብራ ገጠር መሰልቶዊ ብምኻኑ ወዘተ ዝመሳሰሉ ይርከቡ። ብምኽንያትዚ ድማ ትሑት እቶት፣ ትሑት ኢኮኖሚያዊ መነባብሮ፣ በዝሒ ነባራይ ህዝቢ፣ ሕፅረት ግልጋሎት ትምህርትን ጥዕናን፣ ሕፅረት ቀረብ ማይ ዝጥቀሱዮም።

ተምሃሮ ንኣለሻ ስራሕን ዝሓሸ መካብብሮን እንትብሃል ናብ ቡብካባቢኡ ዝርከባ ከተማታት፡ ኣዲስ አበባ፣ ናይሮቢን ደቡብ ኣፍሪካን፣ አፅራብ ሃገራት (ስዑድ ዓረቢያ፣ የመን፣ ኩዌት፣ ዱባይ፣ ሕቡራት ዓረብ ኢሜራት፣ ሶርያን ካልኦትን ሃገራት) ዝስደዱን ዝፈልሱን ወገናት ብዝምልከት ንምንታይ ነዚ ኣጋጣሚ ከምዝመርፅዎን ኣብመወዳእታ ድማ ሳዕቤናቶምን ብዝምልከት ምስ መምህርኩም ተመያየጡ።

ኣብ ከተማታት ዝርከቡ ሰሓብቲ ሓይለሰብ ካብ ገጠራት እንትንርእይ ድማ ጠለብ ጉልበት ስራሕ፣ ዕድል ስራሕ፣ ንግዲ፣ ዝሓሸ ቀረብ ናውትን ማሕበራዊ ግልጋሎትን፣

ዝለዓለን ዝተረጋግኡን እቶት፣ ዝሓሸ ኢኮኖሚያዊ መነባብሮን፣ መሓደስን መዘናግዕታትን፣ ስሉጥ ቴክኖሎጂ መራኸቢ፣ ዕቡቕ ግልጋሎት ትምህርትን ጥዕናን፣ ዝሓሸ ቀረብ ማይ ኢንዱስትሪያዊ ምዕባለን ፋብሪካታትን ወዘተ ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ብዙሓት ከተማታት ኣብ ምምዕባል እንትርኣይ ሃገራት ምብራቕ አፍሪካ ኣብ ቅድሚት ይስርዓ ግና ደረጃ ምኽታምነት እንትርኣይ ግና ድሕሪት ዝተረፋዮን። ብዝኾነ ንቕልጡፍ ዕብየት ከተማታትን ምኽታምነትን ኣብ ምልዋጥን ምምሕያሽን ኣግባብ መነባብሮ ህዝቢ ይኹን ከባብያዊ ህይወት መነባብሮ ህዝቢ ዓብዪ ተራ ኣለዎ። ምስ ምኽታምነት ዝርኣይ ምትሕውዋስ ባህልን ልምድታትን ስለዝህልው ኣብ ከይዲ ለውጢ ይምዕብልዮ። ምኽታምነት ለውጥን ምዕባለን ባህሊ የስዕብዮ። ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝፈልሱ ሰባት ኣብ ከተማ ብዘሎ ባህሊ ይፅለውዮም። ኣብ ከተማ ዝነብር ሕብረተሰብ ምስ ካብ ገጠር ዝመጹ ብባህልን ልምድን ብቐሊሉ ዝተሓዋወስ ኣይኮነን። ኣብ ከተማ ዝነብር ሕብረተሰብ ዘማዕብሎ ባህሊ ስልጡንዮ።

ዕዮ ጉጅለ

ተምሃሮ ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝፈልሱ ሰባት ኩሉ ነገር ምቕው ዝኾነሎም ዶ ይመስለኩም? ኣሰፋፍራን ምንቅስቓስን ህዝቢ ምስ መነባብሮን ከባብያዊ ህይወት ኣገናዚብኩም ዶ ትፈልጡ? ስሉጥ ምዕባለ ከተማታትን ምኽታምነትን ካብ ገጠር ናብ ከተማ ንዝፈልሱ (ንዝስደዱ) ሰባት እንታይ ዓይነት ኣለታዊ ዕልዋ ክህልዎ ከምዝኽእል ምስ መሓዘትኩም ተመያየጡ። ዝርዝር ነጥብታት ኣብ ወረቐት ዕሓፉ።

ምንቅስቓስን ፍልሰትን ህዝቢ ሓደ ከባቢ ናብ ካሊእ ከባቢ ወይድማ ካብ ገጠር ናብ ከተማ እንትትግበር ሰባት ካብ ዝነበሩሉን ዝለመድዎን መንበሪ ገዝኦም

ሪሕቆችም፣ም ዝኸዱ። ስለዚ ካብ መንበሪ ገዛ ሪሕቆኻ ምንባር እንታይ ሳዕቤን ክህልዎ ክምዝኸእል ተመያየጡሉ። ምኽታምነትውን ኣብ ሕብረተሰብን ባህልን ክህልዎ ዝኸእል ሳዕቤን ግለፁ። ነዚኡን ሕቶታት ብዝምልከት ንወለድኹምን ካልኦት ዓበይቲ ሰባትን ሓቲትኩም ዝርዝር መብርሂ ፅሓፉ።

ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝፈለሱን ዝተሰደዱን ሰባት ኩሎም ፅቡቕ ኣይገጥሞምን። ዝተወሰኑ ሰባት ዝተደላደሉን ምኽውን ዝኾነ መንበሪ ገዛ፣ ንፁህ ዝስተይ ማይ፣ ፅቡቕ ክፍሊት ዘለዎ ስራሕ ኣብ ምርካብ ይፅገሙ። ስለዚ ምኽው ዝኾነ ከንታትን ስራሕን መንበሪን ብምስኣን ይሳቕዩ። ብምኽንያት ኣብ ገጠር ዝለመድዎን ዝዓበይሉን ባህሊ ኣግባብ መነባብሮ ምስ ኣብ ከተማ ዝርከብ ባህሊ ስርዓት መነባብሮ ስለዝነፃፀውን ይሳቕዩ። ብምኽንያት ብዙሓት ሰባት ካብ ገጠር ናብ ከተማ ምፍላጥምን ምስዳዶምን ድማ ኣብ ከተማታት ዝህልው ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ግልጋሎት መንግሥት፣ ቀረብ ማይን መንበሪ ኣባይትን ብዝምልከት ሕፅረትን ምፅባብን የጋጥምዩ። ብካሊ መልክዑ ድማ ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝመፁ ስዱዳት ፅቡቕ ዕድል ዝገጥሞም ኣለዉ። ብጣዕሚ ፅቡቕ መጠን ገንዘብ ዝረኽቡን ፅቡቕ ምኽው መነባብሮን ዝመስረቱንውን ብዙሓት ኣለዉ። ስለዚ ምኽታምነትን ልምዓት ከተማታትን ኣዝዩ ዝነኣድን ዝሕፈሱን ፀጋታት ሃፍቲ ከምዘለዎም ኹሉ ብተፃራሪኡ ድማ መስካሕካይ ዝኾነ ድኸነትውን ዘለዎም እዮም። እዚኦም ክልተ ተፃረርትን ተፃባእትን ተርእዮታት ዝፋረቑለን ብምኻንን ከተማታት ሃገራት ምብራቕ ኣፍሪካውን ካብዚ ሓቂዚ ዝተፈለየ ተርእዮ ኣይህልወንን።

ስለዚ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝብታት ምብራቕ ኣፍሪካ እንትንገርእይ ዝርግሐ በዝሒ ህዝቢ፣ ከንታት ኣሰፋፍራ ህዝቢ ኣብ ምብራቕ ኣፍሪካ፣ ምንቅስቓስን ፍሰትን ህዝብታት ምብራቕ ኣፍሪካ፣ ቕልጡፍ ዕብየት ህዝብን ሳዕቤናቱን፣ ሳዕቤናት ምኽታምነት ኣብ ሕብረተሰብን ባህልን ብዝምልከት ብዝርዝር ተገሊፁ እዩ። ተምሃሮ፣ እዞም ኣብ ሳዕሊ ዝተሓበሩ ክልስ ሓሳባትን ጭቡጥ ተርእዮታትን ተረዲእኩም ዶ?

ዕዮ ጉጅለ

1. መንቀሊ ምኽንያታት ኣፈላላይ ዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ዝኾኑ ክልተ ባእታታት ብዝርዝር ተመያየጡሎም።
2. ኣርባዕተ ተግባራት ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ኣፍሪካ ብዝርዝር ተመያየጡሎም። ተኻትዑሎም።
3. ንዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ዝፀልዉን ኣሉታዊ ይኹን ኣዎንታዊ ፅዕንቶ ዘሕድሩን ባእታታት ብዝርዝር ተመያየጡሎም። ተኻትዑሎም።
4. ዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ወረዳኹም ተመያየጡሎም።

መጠቅለሊ

አፍሪካ 53 ሃገራት ዘለዉዎ ክፍለዓለም'ያ። ቅርጺ አፍሪካ አብ ሰሜናዊ ክፋሉ አዝዩ ሰፊሕን ክብብ ዝበለ ቅርጺ ዘለዎን እንትኸውን አብ ደቡባዊ ክፋሉ ድማ ብምኸንያት ደቡባዊ ውቅያኖሳት ኣትላንቲክን ህንድን ፅብብ ዝበለን ሸሊሕን እዩ። መርክቦ ሃገራት ብክልተ መልክዑ'ዩ ዝግለፅ። አንፃራውን ፍፁማውን መርክቦ ተባሂሎም ይፍለጡ። አንፃራዊ ኣቀማምጣ ሓደ ቦታ ንምምልካት ዘድልዮና ቀንዲ ነገር ሰሜን፣ ደቡብ፣ ምዕራብን ምብራቕን ዝሕብር መሳርሒ ጥራሕ እዩ። ፍፁማዊ መርክቦ አብ ካርታ ዝተሰመሩ ሓሳባዊ መስመራት ቃስታን ሞሮን መበገሲ ገይርካ ዝገልፅ እዩ። ስለዚ መርክቦ አፍሪካ ብአንፃራውን ፍፁማውን ሚላታት ምግላፅ ይከኣል'ዩ። አብ ሉል ወይድማ ካርታ ዘለዉ ዓንዳዊ ወይድማ ንትኸል ገዖም ዝተሓንፀፁ ሕንፃታት 'ሕንፃዕት ቃስታ' ዝበሃሉ እንትኸኑ ካብ ምብራቕ ናብ ምዕራብ ዝተሰመሩ ጎናዊ ሕንፃዕት ድማ 'ሕንፃዕት ሞሮ' እዮም።

አብ ክፍለ ዓለምና አፍሪካ ኣርባዕተ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ። እዚኦም ኣፍሮ ኤሽያቲክ (ሃማዊ ሴማዊ) ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት፣ ኒሎ ሰሃራዊ (አባይ ሰሃራዊ) ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት፣ ኒጀር ኮንጎ (ኒጀር ኮርዶፋንያን) ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታትን ኮይሳን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታትን ዝበሃሉ'ዮም። አብ ክፍለ ዓለምና አፍሪካ ካብዘለዉ ብዙሓት ቋንቋታት ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለዉዎም ቀዳማይ ዓረብኛ እንትኸውን አብ ሰሜን፣ ምዕራብን ማእኸላይን አፍሪካ ኣብዘለዉ ሃገራት ዝርከቡ ህዝብታት ዝጥቀሙሉ'ዩ። ቋንቋ ስዋሂሊ አብ ኬንያን ታንዛንያን ከምኡ'ውን ማእኸላይ አፍሪካ ዝርከቡ ልዕሊ 50 ሚሊዮን ህዝቢ ዝዛረብዎ እዩ። ቋንቋ ሃውሳ ድማ አብ ምዕራብ አፍሪካን ናይጀሪያን ከባቢ ዝርከቡ 25 ሚሊዮን ህዝቢ ይዛረብዎ'ዮም። ቋንቋ ፉልፉልዴ አብ ሃገራት ሴኔጋል፣ ካሜሩንን ቻድን ዝዝረብ እዩ። ቋንቋ ዮሩቤ ድማ አብ ናይጀሪያን ቤኒን ዝዝረብ'ዩ። ብተመሳሳሊ ኢግቦ ዝበሃል ቋንቋ ብዙሓት ተዛረብቲ ኣለውዎ። አብ ሃገርና ድማ ቋንቋ ኦሮሚፋ (ኦሮምኛ) አብ ኢትዮጵያን ኬንያን ልዕሊ 24 ሚሊዮን ህዝቢ ዝዛረብዎ'ዩ። አብ ቀርኒ አፍሪካ ድማ ኣርባዕተ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ። እዚኦም'ውን ዝስዕቡ'ዮም፤

- ኩሻዊ (ኩሺቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፣ ኣብዚኦም ዝምደቡ ኦሮምኛ፣ ዓፋርኛ፣ ሶማልኛ፣ ቤጃ፣ ሳሆ፣ ሲዳምኛ፣ ሃድይኛ፣ ከምባትኛ፣ ጌዴኦ፣ ኮንሶ፣ ኣገውኛ ወዘተ ይርከቡ።
- ሴማዊ (ሴሚቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፣ ኣብዚኦም ዝምደቡዓረብኛ፣ ትግርኛ፣ ትግረ፣ ኣምሓርኛ፣ ጉራግኛ፣ ኣርጎብኛ፣ ጋፋትኛ፣ ሃረሪኛ፣ ኮፕቲክ፣ ግእዝ፣ሂብሪው ወዘተ ይርከቡ።
- ኦማዊ (ኦሚቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፣ ኣብዚኦም ዝምደቡጋሙ፣ ጎፋ፣ ከፊሾ፣ ኩሎ፣ ኮንታ፣ ከፊኛ፣ ጃንጀሮ፣ ዶርዜ፣ ወላይትኛ፣ ማጂ፣ የም፣ ጊሚራ፣ ኣሪ፣ ሻኩ ወዘተ ይርከቡ።

- ኒሎ ሰሃራዊ (ኒሎቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፣ ኢብዚኦም ዝምደቡ ኩናማ፣ ጉሙዝ፣ በርታ፣ ኮማ፣ መዠንግር፣ ኣኝዋክ፣ ኑወር ወዘተ ይርከቡ። ኢዚኦም ኣብ ኣፍሮ ኤሽያቲክን ኒሎ ሰሃራን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡዮም።

ጥንታውያን ሰባት ብሃደንን ብምእራይ ፍራምረን ጅፅላመፅልን ኣብዝናበሩሉ እዋን ኣብ ሓደ ዝተወሰነ ቦታ ኣይቕመጡን ነይሮም። ኩሉ ግዜ ካብ ቦታ ናብ ቦታ ይዘዋወሩ ነይሮም። ሕርሻ ምስጀመሩ ግና ኣብዝተወሰነ ቦታ ሰፊሮም መነባብሮኦም ብቀዋምነት ምምራሕ ጀሚሮም። በዚ ውን ቁሽታት ክምስረታ ጀሚረን። እዘን ቁሽታት ድሕሪ ግዜ ናብ ከተማታት ማዕቢለን። ምምስራት ከተማታት ንምፅባል ካልኣት ስልጣነታት መንገዲ ፀሪገን። ስለዚ ጥንታዊ ስልጣነ ማለት ደቂ ሰባት ካብቲ ኣቐዲሙ ዝፀንሐ ኣብ ሃደንን ምእካብ ፍራምረን ዝተመስረተ ድሑር መነባብሮ ወዲኡ ናብ ዝለዓለን ኣብ ከተማታት ዝተመስረተን ምዕቡል ናብራ ዝተሰጋገሩሉ ኣገባብ መነባብሮ ጠሚሩ ዝገልፅ እዩ። ስልጣነ ጥንታውያን ሰባት ኣብ ከተማ ምንባር ምስጀመሩ ካብ እዋን ናብ እዋን እናማዕበለ ዝመፀ ኣገባብ መነባብሮ ደቂ ሰብዮ። ምስዚ ብዝተኣሳሰረ ድማ ምምፅባል መንግስታት፣ ንግድን እደ ጥበብን፣ ጥበብ ፅሕፈት፣ ምፅባል ሃይማኖት፣ ስነ ጥበባዊ ጥናታት፣ ሕርሻን ኣብ ደርብታት ምምቃል ሕብረተሰብን ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ምስ መነባብሮ ከተማ ዝተኣሳሰሩ ተወሰኽቲ መግለፅታት ስልጣነውን ኣለዉ። ንኣብነት ዝማዕበለ ፅሑፍ፣ ኣብ ፅኑፅ ውዳበ ዝተመስረተ መንግስቲ፣ ፍልጠት ቴክኖሎጂን ሓፂን መፂንን፣ ስርፀት ስነ ጥበብ ጥናታትን ጥናታትን፣ ኣብ ተግባር ዝውዓለ ሳይንስን ሒሳብን፣ ምትእትታው ቴክኖሎጂ ሕርሻ ወዘተ ይጥቀሱ።

ኣብ ዓለምና ጥንታዊ ስልጣነ ጎሊሁ ክረእ ዝጀመረ ኣብ ከባቢ 3500 ዓመተ ዓለም እዩ። ኣብ ዓለም ጥንታዊ ስልጣነ ንፈለግ ዝማዕበለሉ ከባቢ ኣብ ሸንጥሮ ሜሶፖታሚያ እንትኸውን ቐፂሎ ድማ ኣብ ግብፂ ንሸንጥሮ ሩባ ናይል ተኸቲሉዮ ማዕቢሉ ነይሩ። ካብዚ እዋን ጀሚሩ ስልጣነ ብቐፃልነት እናማዕበለ ዝመፀ ታሪካዊ ተርእዮ እዩ። ብምዃኑ ውን ጥንታዊ ስልጣነታት ኣብዝተፈላለዩ ክፍለ ዓለማት ማዕቢሎም ከምዝነበሩ ዝፍለጥ እንትኸውን ኣብ ሰሜናዊ ምብራቕን ምብራቕ ኣፍሪካን ጥንታዊ ስልጣነታት ዝማዕበሉሎም ግና ግብፂ፣ ኑብያ፣ ሜሮዌ፣ ኩሽ፣ ኣኸሱምን ዚምባብዌን ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ስለዚ ሕዚ ኣብ ሰሜናዊ ምብራቕ ኣፍሪካ ብፍላይ ኣብ ግብፅን ካርቴጅን ጥንታዊ ስልጣነታት ማዕቢሎም ነይሮም። ኣብ ግብፂ ካብ 3100 ዓ.ዓ ጀሚሩ ጥንታዊ ስልጣነታት እናማዕበለ ከምዝመፁ ይፍለጥ።

ግብፂ ኣብ ሰሜናዊ ምብራቕ ኣፍሪካ ትርከብ ሃገር እያ። ንውሓት ቁመታ ናብ 550 ማይል ዝፅጋፅ ኾይኑ ካብ ሩባ ናይል (ኣባይ) ናብ ፀጋም ኣንፈት 15 ማይል ከምኡውን ናብ የማን ኣንፈት 15 ማይል ስፍሓት ዘለዋያ። ግዝኣት ጥንታዊት ግብፂ ካብ ገማግም ባሕሪ ሜዲቴራንያን ጀሚሩ ክሳብ ሰሜናዊ ሱዳን ዝሸፈነ

ኾይኑ ንሩባ ናይል (አባይ) ዝተኸተለ'ዩ ነይሩ። ሄሮዱቶስ “አብ ታሪክ” እናተብሃለ ዝፍለጥ ግሪካዊ አብዝገዘሐፎ መፅሓፍ “ግብፂ ውህብቶ ፀጋ ሩባ ናይል (አባይ) እያ” እንትብል ገለፁ። ስለዚ አብ አፍሪካ ጥንታዊ ስልጣን ዝማዕበለሎም ከባብታት ንሸንጥሮ ሩባ ናይል ተኸቲሉ አብ ዝርከብ ሰሜናዊ ምብራቕ አፍሪካን ምብራቓዊ አፍሪካን ማእኸል ዝገበረ'ዩ ነይሩ። ካብዚአም እቲ ሓደ አብ 3100 ዓመተ ዓለም ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ጀሚሩ ንሸንጥሮ ሩባ ናይል ተኸቲሉ አብ ግብፂ ማዕቢሉ ዝነበረ ጥንታዊ ስልጣን ይርከብ። ሩባ ናይል መሰረት ህይወት ግብፃውያን እዩ። ስልጣን ጥንታዊት ግብፂ አዝዩ ማዕቢሉ አብዝነበረሉ እዋን ነገስታት ግብፂ ወተሃደራዊ ወፍርታት ብምክያድ ግዝአቶም ናብ ደቡብን ናብ ምዕራባዊ እስያን አግፊሎም ነይሮም። ነዚ ገፊሕ ግዝአቶም ዝቆፃፀሩ ፅኑፅ መሓውር ምምሕዳር መንግስቲውን ዘርጊሎም ነይሮም።

ካርቴጅ አብ ሰሜን አፍሪካ አብ ናይሎሚ ቱኒዝያ አብ ምዕራባዊ ገምገም ባሕሪ ሜዲቴራንያን ተፀጊዓ ዝነበረት ጥንታዊት ስልጣንቲ መንግስቲ'ያ ነይራ። ስልጣኔ ጥንታዊት ካርቴጅ ዝመስረትዎ ፎኒሻያንስ ዝበሃሉ አብ ሰሜናዊ ክፋል ፍልስጤምን አብ ናይሎሚ ሶሪያን ሊባኖስን ዝነበሩ'ዮም። ፎኒሻያውያን አብ ምብራቓዊ ባሕሪ ሜዲቴራንያን ውሩያት ባሕረኛታትን ነጋዶን'ዮም ነይሮም። ካርቴጅ ብጣዕሚ ዝሐሸ መዕረፊ ጉዕዞ ጥንታዊ መራኽብን ጀልባታትን'ያ ነይራ። ስለዝኾነ ድማ ንወደብ ካርቴጅ ዝመስረቱን ዘማዕበልዎን “ፎኒሻያን” ዝበሃሉ ብባሕሪ ንግዲ ብምክያድ ፍሉጣት'ዮም ነይሮም። ጥንታዊት ካርቴጅ ዝለዓለ ሃፍታን እቶታን ካብ ንግዲ እያ ትረክብ ነይራ። ፎኒሻያውያን ይገዝእዎ ዝነበሩን ዝመስረቱዎን ካርቴጅ አብ ከባቢ 600 ዓ.ዓ ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ አብ ምዕራባዊ ባሕሪ ሜዲቴራንያን ሓያል መንግስቲ (ግዝአት) ኾይና። ካርቴጅ ካብ 800 ክሳብ 500 ዓ.ዓ ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ናብ ዝለዓለ ብርኪ በጊሓትሉ ዝነበረትን ብፍላይ ድማ ንግዲ መርቡብ ትራንስ-ሰሃራን ማዕቢሉ ዝነበረሉ እዋን'ዩ። ካርቴጅ ብግዚአ ናብ ዝለዓለ መንግስታዊ ብርኪ በጊሓ ሓያልን ውርይትን አብዝነበረትሉ እዋን ብዙሓት ከባብታት አብትሕቲ ግዝአታ አትዮን ነይረን።

አብ መበል 19 ክፍለ ዘመን አፍሪካ አብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ አውሮፓውያን ተመቓቕላ ዝነበረትሉ እዋን'ዩ። አውሮፓውያን ናብ አፍሪካ ብፍላይ ካብ መበል 16 ክፍለ ዘመን ጀሚሮም ተፈጥሯውን ሰብአውን ሃፍታን ጥሪታን ንምጉሕንሕ ምምልላስ ጀሚሮም ከምዝነበሩ ዝፍለጥ'ዩ። አብ መበል 19 ክፍለ ዘመን ግና ከም እኒ እንግሊዝ፣ ፖርቹጋል፣ ስፔይን፣ ፈረንሳይ፣ ጀርመንን ጣልያንን ዝመሳሰላ ሃገራት ንአፍሪካ ተመቓቕሎም ይገዝእዎ ነይሮም። ካብዚ እዋን ጀሚሩ ንደሓር ዘሎ እዋን አፍሪካ አብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝወደቐትሉ እዩ ነይሩ። ካብ 1960ታት ንደሓር ድማ ሃገራት አፍሪካ ካብ ባዕዳዊ መግዛእቲ አውሮፓውያን ነፃ ይወፁሉ ዝነበረ እዋን እዩ። ካብ ሃገራት አፍሪካ አብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ አውሮፓ ዘይወደቓ ሃገርና ኢትዮጵያን ላይበሪያ ትበሃል አብ ምዕራብ አፍሪካ ትርከብን ጥራሕ እየን።

ዘመነ መንግስቲ ጥንታዊት አኸሱም ብወደብ አዱሊስ ብቆይሕ ባሕሪ ዝካየድ ብጣዕሚ ዝተጠናኸረ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ምስ ሃገራት እስያን ኣውሮፓን ከምኡውን ግብፅን ኑቢያን ነይሩዮ። ወደባት ዘይላን አዱሊስን ፍሉጣት በርታት ንግዲ ነዊሕ ርሕቕት ኮይነን ንሃገርና ብዙሕ ከምዘገልገላ ዝፍለጥዮ። ኣብ እዋን ማእኸላይ ዘመን ኢትዮጵያ ካብ ደቡባውን ደቡባዊ ምዕራብ ክፋል ሃገርና ናብ ምብራቕ ወደብ ዘይላን ናብ ሰሜን ጎንደር ኣቢሉ ናብ ሱዳንን ወደብ ምፅዋዕን ዝበፀሕ ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ነይሩዮ። ስለዚ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ካብ ወፃኢ ሃገራት ናብ ውሽጢ ሃገርን ከምኡውን ካብ ውሽጢ ሃገር ምህርታት ናብ ወፃኢ ሃገራት ዝለኣኸሉ ስርዓት ልውውጥ ንግዲ ዝነበረ እዩ። ኣብ ውሽጢ ሃገርውን ካብ ደቡብ ናብ ሰሜንን ምብራቕን ኣንፈት ይካየድ ዝነበረ መስመር ንግዲ ዝጠቓልል እዩ። መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ንሃገርን ዝተወሰኑ ከባብታትን ምስ ሃገራት ወፃኢ ዝራኸብን ዘተኣሳስርን ዝምድና ዝፈጥርዮ። ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ንኢትዮጵያ ምስ ሃገራት ወፃኢ ዘተኣሳስረን የራኸባውን ዝነበረዮ። ብምኳኑውን ኣብ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ሓያል ንሕንሕን ምጉያይን ዝተርአየሎም እዋናት ብዙሓት ነይሮም። ነዊሕ መስመር ንግዲ ፍልፍል እቶትውን ብምንባሩ ብምኸንያት ከምዚ ዓይነት ምንቅስቓስ ካብ ወፃኢ ዘመናዊ ኣፅዋር ውግእ ብምምፃእ ወተሃደራዊ ዓቕሞም ዘሓይሉ መንግስታትን ነገስታትን ነይሮምዮም።

ማህደረ ቃላት

	ቁልፊ ቃላት	ትርጉም / መብራህርሂ
1	ፍፁማዊ መርክቦ	መርክቦ ሓደ ቦታ ብመንፅር መስመራት ቃስታን ሞሮን።
2	ኬፕ ቦን	ሰሜናዊ ጫፍ ክፍለዓለም ኣፍሪካ።
3	ኬፕ አጉልሃስ	ደቡባዊ ጫፍ ክፍለዓለም ኣፍሪካ።
4	ኬፕ ጓርዳፋይ	ምብራቓዊ ጫፍ ክፍለዓለም ኣፍሪካ።
5	ኬፕ ቬርደ	ምዕራባዊ ጫፍ ክፍለዓለም ኣፍሪካ።
6	ቅናት ምድሪ	ኤኳቶር፣ መስመር ዜሮ ዲግሪ ሞሮ።
7	ሕንፃፃት ሞሮ	ኣብ ካርታ ካብ ምብራቕ ናብ ምዕራብ ዝተሰመሩን ካብ ዜሮ ክሳብ 90 ዲግሪ ዝበፀሑን ሕንፃፃት።
8	ሕንፃፃት ቃስታ	ኣብ ካርታ ካብ ሰሜን ንደቡብ ዝተሰመሩን ካብ ዜሮ ክሳብ 180 ዲግሪ ዝበፀሑን።
9	ቐዳማይ ሜሪድያን	ፕራይም ሜሪድያን፣ ግሪንዊች ሜሪድያን፣ ዜሮ ዲግሪ ቃስታ።

10	ቤተሰብ ቋንቋታት	ዝተፈላለዩ ቋንቋታት ብዝህልዎም ምትእስሳርን ዝምድናን ኣብ ሓደ ጉጅለ እንትምደቡዮም፡፡ ንኣብነት ሴማዊ፣ ኩሻዊ፣ ኦሞቲክን ዝመሳሰሉ ቋንቋታት ቤተሰብ ኣፍሮ ኤሽያቲክ እዮም፡፡
11	ጥንታዊ ስልጣን	ደቂ ሰባት ካብቲ ኣቐዲሙ ዝፀንሖ ኣብ ሃደንን ምእካብ ፍረምረን ዝተመስረተ ድሑር መነባብሮ ወዲኦም ናብ ዝለዓለን ኣብ ከተማታት ዝተመስረተን ምዕቡል ናብራ ዝተሰጋገሩሉ ኣገባብ መነባብሮ ጠሚሩ ዝገልፅ እዮ፡፡
12	ግብፂ	ኣብ ሰሜናዊ ኣፍሪካ ተፋሰስ ሽንጥሮ ሩባ ናይል እትርከብ ሃገርን ሄሮዱቶስ 'ህያብ (ፀጋ) ሩባ ናይል' እንትብል ዝገለጸዮ፡፡
13	ሩባ ናይል	ካብ ቃላይ ቪክቶርያን ቃላይ ጣናን ዝብገሱ ክልተ ሩባታት ኣብ ከተማ ካርቱም ተራኽቦም ሓደ ምስኩኑ ብግብፂ ገይሩ ናብ ባሕሪ ሜዲተራንያን ዝኣትው ነዊሕ ርሕቐት ዝጓዓዝ ሩባ እዮ፡፡
14	ታሕታይ ግብፂ	ኣብ ሰሜናዊ ጫፍ ሩባ ናይል ዝርከብ ግዝኣት ጥንታዊት ግብፂ እዮ ነይሩ፡፡
15	ላዕላይ ግብፂ	ካብ ማእኸል ግብፂ ንኣንፊት ደቡብ ናብ ሱዳን ዘሎ ከባቢ ዝነበረ ግዝኣት ጥንታዊት ግብፂ እዮ ነይሩ፡፡
16	ንጉስ ሜነስ	ፈላማይ ፈርኦን ግብፃውያን ዝነበረ እንትኸውን ኣብ ከባቢ 3100 ዓ.ዓ ንላዕላዊያን ታሕተዋይያን ግዝኣታት ግብፂ ናብ ሓደ ዝሓወሰን ግብፃውያን ከም ኣብ ምድሪ ዘሎ ፈጣሪኦም ገይሮም ዝኣመኑሉን ነይሩ፡፡
18	ማምፊስ	ካብ 3100 - 2200 ዓ.ዓ ዝነበሩ ፎርኦናት ጥንታዊት ግብፂ ማእኸል ንግስኦም ገይሮም ይጥቀሙላ ዝነበረት ከተማያ፡፡
19	ዓብዩ ሲፊኒክስ	ሰውነቱ ኣንበሳ፣ ገፁ ንሰብ ዝመስል ኣብ ጥንታዊት ግብፂ ዝነበረ ምስሊ፡፡
20	ቴብስ	ኣብ ማእኸላይ ዘበን ጥንታዊት ግብፂ ካብ 2200 - 1730 ዓ.ም ማእኸል ንግስና ዝነበረትን ኣብ ደቡባዊ ክፋል ግብፂ ትርከብን ከተማያ፡፡
21	ፎርኦን / ፎርኦናት	ነገስታት ጥንታዊ ግብፂ ዝነበሮም መፍለዩ ማእርግ፡፡ ኣብ እግሪ ባይታ ሰፊሕ ኸይኖም ናብ ላዕሊ ብስለሱ ኩርናዕ ቅርፂ እናፀበቡ ዝተሰርሑን ካብ እምኒ ተፀሪቦም ጠጠው ዝበሉ ኣብዚ ሎሚ እዋን ካብቶም ኣብ ዓለም ዘለዉ "ሸውዓተ ብጣዕሚ ዘደንቑ ሓድግታት ጥንታዊ ዓለም" ውሽጢ ሓደ ኸይኖም ተመዝጊቦም ዘለዉዮም፡፡
22	ፒራሚድ/ ፒራሚዳት	ጥንታዊ ግብፃውያን ይጥቀሙሉ ዝነበሩ ጥበብ ኣፀሓሕፋን ስእላዊ ፊደላትን፡፡
23	ሄይሮግራፊክስ	ጥንታዊ ግብፃውያን ይጥቀሙሉ ዝነበሩ ጥበብ ኣፀሓሕፋን ስእላዊ ፊደላትን፡፡

<p>24 ተፈጥሯዊ ባእታታት</p>	<p>ከም ነባሪ ኣየር፣ ጠባይ ኣየር፣ ኣቀማምጣ መሬት፣ እምባታት፣ ግድምታት፣ ደጉዓ፣ ከበሳ፣ ብራኽ፣ መታሕት፣ ቆላ፣ ሃሩር፣ ምድረበዳነት፣ ሳዕሪ መሬት፣ ልምዑነት መሬት፣ ከውሒ መሬት፣ ቀረብ ማይ፣ ከባብያዊ ጥዕና፣ ሃፍቲ ተፈጥሮ፣ ማእድን፣ ስነ መሬታዊ መርክቦ፣ ኣግራባትን ተኸልታትን ወዘተ ዝመሳሰሉ ዝሓወሰዮ።</p>
<p>25 ሰብኣዊ ባእታታት</p>	<p>ማእኸል ምምሕዳር፣ ኢኮኖሚያዊ ምንቅስቃሳትን ንጥፊታትን፣ ማሕበራዊ መሰረተ ልምዓት ወዘተ ዝመሳሰሉዮም።</p>
<p>26 ፍልሰት ህዝቢ</p>	<p>ብተፈላለዩ ምኽንያታት ካብ ዝነበሩሉ ትውልዲ ዓዶም ናብ ካሊእ ካባቢ ምስዳድን ምንቅስቃስን እዩ።</p>
<p>27 በዝሒ ህዝቢ</p>	<p>ኣብ ሓደ ሃገር ኣብ ከተማን ገጠርን ካብ ውልደት ጀሚሩ ብህይወት ዝነብር ጠቕላላ ህዝቢ ተቆጂሩ ዝፍለጥ በዝሒ ኣሃዝ መግለጺዮ።</p>
<p>28 ምኽታምነት</p>	<p>ኣብ ከተማ ዝነብር በዝሒ ህዝቢ፣ ዝርግሐ መሰረተ ልምዓት፣ ዘመናዊ ህንፃታት፣ ስለጥ ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ቀረብ ግልጋሎት ማይ፣ ትምህርትን ጥዕናን፣ ግልጋሎት ቴሌኮሙኒኬሽንን መራኽብቲ ቴክኖሎጂን፣ ዝሓሸ ዕድል ስራሕን መነባብሮን፣ ከባብያዊ ሓለዋን ዕርዮት ምስ ዕባቕ፣ ቀረብ ሓይሊ መብራህትን መዘናግዕታትን ወዘተ ብዝሓሸ ኣገባብን ሰለጤንን ምህላዎምን ምቕሉል መነባብሮ ምህላውን ዝገልፅዮ።</p>
<p>29 ኣሰፋፍራ ህዝቢ</p>	<p>ኣብ ሓደ ከባቢ መነባብርኦም ንምክያድ ተኣኪቦም ነናይባዕሎም መንበሪ ሰራሖም ናብርኦም ዘካይድሉ ኣግባብ ዝግለፀሉ ኣምርን ክልስ ሓሳብንዮ።</p>
<p>30 ከበሳ</p>	<p>ኣብ ዝለዓለ ብራኽ ከባብታት ደጉዓ ዝርከብ</p>
<p>31 መታሕት 32 ዝርግሐ በዝሒ ህዝቢ</p>	<p>ኣብ ዝተሓተ ብራኽ ከባብታት ቆላ ዝርከብ ኣብ ዝተፈላለዩ ቦታን ከባብታትን ከተማን ገጠርን፣ ደጉዓን ከበሳን መታሕትን ቆላን፣ ውሽጢ ሃገርን ገማግም ባሕርታትን ወዘተ ዘሎ በዝሒ ህዝብን ስርዓት ኣዘረጋግሐኦም ዘመልክትዮ።</p>

መጠቻለሊ ሕቶታት

ሀ. ነዘም ዝስዕቡ ሓሳባት ኣንቢብኩም ምስተረዳእኹም እቲ ኣበሃህላ ትኸክል እንተኾይኑ “ሓቂ” ትኸክል እንተዘይኮይኑ ድማ “ሓሶት” ብዝብል ቃል መልሲ ሃቡ።

1. ጥንታውያን ሰባት ብሃደንን ብምእራይ ቆፅላመፅልን ኣብዝናበሩሉ እዋን ኣብ ሓደ ዝተወሰነ ቦታ ይቕመጡ ነይሮም።
2. ጥንታዊ ግብፃውያን ብመሰረት ምንቅስቃስ ፀሓይ፣ ወርሕን ክዋክብትን ከምኡውን ውሕጅ ሩባ ናይል ዘካየድዎ መፅናዕቲ 365¼ መዓልታት ዘለዎ ቀለንተን ኣዳልዮም ነይሮም።
3. ኣብ እዋን ንግዲ ባርያ መብዛሕትኦም ፀለምቲ ኣፍሪካውያን ናብ ብሪቴይን ኣሜሪካን ሸፓኝ ኣሜሪካዮም ተሸይጦም ይኸዱ ነይሮም።
4. መሓመድ ዓሊ ዝተብሃለ መራሒ ሰራዊት ግብፃ ብ1821 ዓ.ም.ፈ ንሱልታኔት ፉንጅ ወሪርዋ ነይሩ።
5. ዚምባብዌ፣ ማላዊን ዛምብያን ኣብ እዋን ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ብቑድም ሰዓብ ደቡብ ሮደሺያ፣ ኒያሳንድን ሰሜን ሮደሺያን ተባሂሉን ይፍለግ ነይረን።
6. ኣብ ዝማዕበሉ ሃገራት ዝለዓለ መጠን ምውላድ እናታት እንትህልው ኣብዘይማዕበሉ ሃገራት ድማ ትሑት መጠን ምውላድ እናታት ኣሎ።
7. ሕዚ ዘለዉ መረዳእታታት ዝሕብርዎ መጠን ውልደት ካብ መጠን ሞት ዝለዓለ እዩ።
8. መነባብሮ ህዝቢ ማለት ስድራ ዝነበሩሉ ኢኮኖሚን ፍልፍል እቶትን፣ ብደረጃ ስድራ ዝህልው ሃፍተ-ገነትን ንክይዱ ዕለታዊ ህይወት ፍልፍል ዝኾኑ ፀጋታትን ዝምልከትዩ።
9. ከም ነባሪ ኣየር፣ ኣቀማምጣ መሬት፣ ደጉዓን ከበሳን፣ መታሕትን ቆላን፣ ቀረብ ማይ፣ ኣግራባት፣ ምድረበዳነት፣ ልምዑነት መሬትን ከወሕን ዝመሳሰሉ ንዝርግሐን ኣሰፋፍራን ህዝቢ ዝውስኑ ተፈጥሮኣዊ ባእታታትዮም።
10. ኣብ ከተማታት፣ ገማግም ባሕርታትን ጥቓ ዓበይቲ ሩባታትን ስሕው ህዝቢ ዝርከብ እንትኸውን ኣብ ገጠራት ድማ ብጣዕሚ ፅዑቕዮ።
11. ብመሰረት ኣሰፋፍራ ገጠርን ከተማን ህዝቢ ኣፈላላይ መነባብሮ እንትህልው ደጉዓ - ከበሳን መታሕትን - ቆላን ብዝብል ዘሎ ኣሰፋፍራ ግና ኣፈላላይ መነባብሮ የለን።
12. ዝርግሐ በዝሒ ህዝቢ ማለት ኣብ ዝተፈላለዩ ቦታን ከባብታትን ከተማን ገጠርን፣ ደጉዓን ከበሳን መታሕትን ቆላን ውሽጢ ሃገርን ገማግም ባሕርታትን ወዘተ ዘሎ በዝሒ ህዝብን ስርዓት ኣዘረጋግሐኦምን ዘመልከትዩ።

- 13. ዓዕቂ (ፀቕጢ) ህዝቢ ዝበሃል ኣብ ሓደ ትርብዒት ኪሎ ሜትር ውሽጢ ዝህልዉ በዝሒ ሰባት ተፀብዒቡ ንረኽቦ ውዕኢት እዩ።
- 14. ኣብ ከተማ ዝነበር ህዝቢ እንትርእይ ኣብ ኣፍሪካ 38%፣ ምብራቕ ኣፍሪካ 22%፣ ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ 16.08% ከምኡውን ኣብ ትግራይ 19.55% እዩ።
- 15. ስእነት ስራሕ፣ ሕፅረት ተሓራሳይ መሬትን ምጉሕንሕ ሃፍቲ ተፈጥሮን ዝመሳሰሉ ኣብ ገጠር ዝርከቡ ሰሓብቲ ሓይሊሰብ እዮም።

ለ. ነዞም ዝስዕቡ ሕፃታት ቅነዕን ትኸክለኛን መልሲ ሃቡ።

- 1. ጥንታዊት መንግስቲ ማሊ ተዳኺማ ንኸትወድቕ ዝኸኣለትሉ ምኽንያታት ጥቕሱ?
- 2. ኣብ ማእኸላይ ዘመን ኢትዮጵያ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ንኸጠናኸርን ተደላይነቱ ዝለዓለ ንኸኸውን ካብዝገበሩ ታሪካዊ ምኽንያታት ውሽጢ ሰለስተ ጥቕሱ።
- 3. በርታት ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ኢትዮጵያ ዝነበሩ ክልተ ወደባት ጥቕሱ።
- 4. ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘመን ካብ ኢትዮጵያ ናብ ወፃኢ ሰደድ ይለእኸለን ዝነበራ ክልተ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ብዝተማልአ መልክዑ ጥቕሱ።
- 5. ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘመን ካብ ኢትዮጵያ ናብ ወፃኢ ይስደዱ ዝነበሩ ምህርቲ ዘርዝሩ።
- 6. ንምንታይዩ ካብ መበል 17 ክሳብ 19 ክፍለዘናት ኣብ ኣብ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ተዋፊሮም ዝነበሩ ነጋዶ መስሊም ዝነበሩ?
- 7. ኣብ ሰሜን ኢትዮጵያ ዝነበሩን ብቐይሕ ባሕሪ ኣብ ስራሕቲ ንግዲ ተዋፊሮም ዝነበሩ መስሊም ነጋዶ መን ተባሂሎም ይፍለጡ ነይሮም?
- 8. ስነ ህዝቢ ዝህበና ሳይንሳዊ መረዳእታ እንተወሓደ ሓሙሽተ ግለፁ።
- 9. ንዝርግሑን ኣሰፋፍራን ህዝቢ ወሰንቲ ዝኾኑ ቐልፊ ባእታታት ዝበሃለሉ 10 ግለፁ።
- 10. ንዝርግሑ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ሓደ ሃገር ዝፀልዉን ፅዕንቶ ዘሕድሩን ባእታታት እንተወሓደ ሓሙሽተ ግለፁ።

ሐ. አብ ትሕቲ “ሀ” ንዘለዉ ሓሳባት ምስ አብ ትሕቲ “ለ” ዘለዉ አዛምዱ።

ሀ	ለ
1. አቦ ታሪክ	ሀ. ርእሰ ከተማ ማሊ
2. ውህብቶ ፀጋ ሩባ ናይል	ለ. ቱኒዝያን አልጀርያን
3. መቻብር ፎርኦናት ግብፂ	ሐ. ሶሪያን ሊባኖስን
4. ሂይሮግሎፊክስ	መ. ሂሮዱቶስ
5. ዚምባብዌ	ሰ. ግብፂ
6. ንዓመታት ዝዕቀብ ሬሳ	ረ. ፒራሚድ
7. ካርቱጅ ዝነበረትሉ ከባቢ	ሸ. በርበራውያን ዓሌት
8. ፎኖኒሽያን ዝነበሩሉ ከባቢ	ቀ. ብዘይጭቃ መንደቕ እምኒ
9. ዓሌት በርበር ዝነበሩሉ	በ. ሰሜናዊ ቱኒዝያ
10. ቲምቡክቲ	ተ. ስእላዊ ዕሑፍ ግብፃውያን
11. አማራ ዱንቃስ	ቸ. መሚይ
12. ቱዋረግ	ነ. መንግስቲ ፉንጅ
13. ጀበርቲ	ኘ. ነጋድራስ
14. አፍካላ	ከ. አሞሌ ጨውን ማርያትሬዛን
15. ጃላባ	ወ. አብ ጎንደር ዝነበሩ ሙስሊም ነጋዶ
16. መለዋወጢ ንግዲ	ደ. ሙስሊም ነጋዶ ደቡብ ምዕራብ
17. ሓለቓ ስራሕቲ ንግድ	ጆ. ኢትዮጵያ
	ገ. ሱዳናውያን ነጋዶ